

Erdélyi Magyar Adatbank
Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság

JÓSA PIROSKA

Bihari sorsok a változó időben

Nagyvárad
2008

Partiumi füzetek

51

EMA-PBMET

Jósa Piroska
BIHARI SORSOK
A VÁLTOZÓ IDŐBEN

Jósa Piroska

BIHARI SORSOK
A VÁLTOZÓ IDŐBEN

Kiadja
a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság,
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
és a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség

2008

A sorozatot szerkeszti:

Dukrét Géza

Szövegkorrektúra:

Mihálka Magdolna

Számítógépes tördelés:

Fábián Mérai Csilla

Készült
a Bihar Megyei Tanács
és az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete
támogatásával

ELŐSZÓ

Jósa Piroska Váradpósán született 1934. március 14-én. 1958-ban elvégezte a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet általános orvosi fakultását. Orvosi tevékenységét a nagyváradi Szülészeti és Nőgyógyászati Kórházban kezdte. Hat év után a Köröskisjenő–Mezőbottyán–Hosszúújfalú orvosi körzetet választotta munkahelyül. Áldozatos tevékenységéért 1968-ban megkapta az Érdemes orvos kitüntetését.

1974-ben a nagyváradi Férfi Konfekciós Ruhagyárat választotta munkahelyül. Mint üzemorvos 1990 tavaszáig, nyugdíjazásáig tevékenykedett.

A rendszerváltás után a *Bihari Napló*, a *Kelet-Nyugat*, az *Erdélyi Napló*, a *Reggeli Újság*, a *Harangszó*, a *Vasárnap*, a *Keresztény Szó*, a *Reformátusok Lapja*, a *Szemfüles* rendszeresen közli az általa írt orvosi tanácsokat. Mint a *Reggeli Újság* főmunkatársa vonzó, színes útleírásokat, élménybeszámolókat közöl az általa bejárt országokról és tájakról.

Jósa Piroska 1998-tól tagja egyesületünknek, a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaságnak. Ettől kezdve rendszeresen foglalkozik helytörténeti kutatómunkával. De már előtte, 1996-tól, minden évben dolgozatokat, sőt átfogó tanulmányokat nyújtott be az egyesületünk által évente meghirdetett pályázatokra. Most szeretném bemutatni e dolgozatokat és az elért eredményeket, ismertetve a zsűri véleményét is.

1996-ban *A középkori váradi vár* című dolgozatával dicséretet kapott.

1997-ben a *Több mint kilencven esztendő tanúja* című családi tanulmányával már IV. díjat nyert. A zsűri véleménye: „Nagy lélegzetű, jól megszerkesztett visszaemlékezés több generáció viszonylatában egy család sorsáról.”

1998-ban *Csak egy tollvonás volt a bűne... Szacsvey Imre* című dolgozatával III. díjat nyert. „Nagyvárad első népképviselői országgyűlési küldöttéről írt kitűnő életrajtot.”

1999-ben jelentkezett *Bélfenyér, az „el nem sodort falu”* című munkájával.

2000-ben, *Szólós a változó időben* című dolgozata a zsűri szerint, „veterán pályázónk ezúttal inkább a publicisztika műfajába tartozó munkát küldött be.”

2001-ben „Negyedik díjat ritkán adunk ki, de most mégis megtettük, Jósa Piroska, leghűségesebb pályázónk kedvéért és persze a Köröskisjenőről szóló dolgozatáért. Történelmi adatokban nincs hiány... Megérné az orvos szemével vizsgálni a népeség nagyfokú mozgását.”

2002-ben beadott pályamunkája, *Egy élet története a 20. század rendszerváltozásainak sodrában* –, saját családjának történetét ismerteti. „Élvezetesen, pergően tárja elénk a Jósa család történetét. Olvasmányosan ír, de a dolgozat szempontjából szerencsésebb lett volna egy vezérfonal köré tömöríteni a sok mindent, ami Károly bácsival megesett.”

2003-ban I. díjat nyert *„Emberi gyarlóságokkal Isten szolgálatában”*. *Csernák Béla* című tanulmányával. „Nagyszerű írás, szép gondolatok, érzelmek ihletett megfogalmazása. Portré és korrajz, tartalmas tényanyag könnyed feldolgozása.”

Óriási munkabírását és szorgalmát jellemzi, hogy 2004-ben egyszerre két jelentős tanulmányt nyújtott be a pályázatra, amelyekkel I. díjat nyert. *A huszadik század történelmének tükröcserei a várad-olaszi római katolikus egyházi anyakönyvekben* című „nagylélegzetű értekezése igazi helytörténeti munka. A szerző érző kézzel nyúl a témához és ugyanígy adagolja a statisztikai kimutatások között lévő időszakok kuriózumainak beszúrását. Külön érdeme a dolgozatnak, hogy a halálozások okaiként bejegyzett betegségek mai orvosi szóhasználata magyarázatával is szolgál. Érdekesekek és értékesek azok a megál-

lapítások is, amelyekből kiderül, hogy időközben mennyit fejlődött az orvostudomány, a gyógyszergyártás, aminek következtében csökkentek egyes betegségek vagy meg is szűntek. Nagyon képletes az életkor fokozatos növekedésének bemutatása is. Értékes dolgozat, kiadásra javasoljuk.”

A másik átfogó tanulmánya *Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál. Nagyvárad bombázása 1944-ben.* „Átfogó pályamunkájában alapos feltáró tevékenység nyomán bontakozik ki Nagyvárad két bombázása. A korabeli sajtó, *Historia domus*, naplók híradásai mellett bőséges oral history teszi életszerűbbé az események bemutatását, az egyéni és családi tragédiákat... Hatalmas dokumentációs anyagot használt fel a szerző (a szükséges kiegészítésekkel, pl. az utókor véleményének hangsúlyosabb kiemelésével), kiadásra javasoljuk.” Ez a munka még ebben az évben megjelent a Partiumi füzetek könyvsorozatában.

2005-ben az *Emlékezés a váradi Rimanóczy családra* című tanulmányának alcíme: *Mert csak az az ember lehet boldog, aki másokkal, szegény sorsúakkal jót tehet...* „Nemcsak a cím, de a tartalom, sőt mondhatni a forma, a megírás módja is rendhagyó. Tehetséggel és igaz szívvel, szeretettel megírt dolgozat, amelyben részletesen olvasható a Rimanóczy család története, elsősorban a két legjelesebb Rimanóczy, az építész apa és fia élete és munkássága. Imponálón gazdag forrásanyagot és dokumentumot felhasználva valóságos monográfiát készít, mely meghaladja pályázatunk kereteit, így mi csak dicséretünket és elismerésünket fejezzük ki.”

2006-ban *Adalékok a Sztaroveszky család történetéhez* című dolgozatával jelentkezett.

2007-ben *Virágszőnyeg a váradi utcaköveken* című tanulmányával II. díjat nyert. „A dolgozat valóságos történelmi tablót fest az 1940 nyár végi és kora őszi romániai magyarság életét, sorsát döntően befolyásoló második bécsi döntés előzményeiről, megszületéséről, megvalósításának módjáról. Következményei-

ről. Teszi ezt nagy átéléssel, hitelesen, alaposan dokumentálva, közvetlen és érdekesítő stílusban. Felhasználja a korabeli sajtó, egyes irodalmi művek és a kortársak visszaemlékezéseit (mint egy 23 személyét). A szöveg tökéletes egységgé áll össze és élethűen felidézi a kor és az események hangulatát. Jelen dolgozat messze túlnő egy pályázat keretein (99 oldal), s akár könyv alakban is vizsgolhatójuk.” E kötet meg is jelent 2007-ben az Erdélyi Magyar Ifjak egyesületének kiadásában.

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület pályázatain is részt vett, ahol 1999 októberében dicséretben részesült az *Egyház a forradalomban* témájú munkájáért. 2000 májusában a második díjat nyerte el a Lorántffy Zsuzsanna hitünk hőse címmel meghirdetett jubileumi pályázaton a *Se szebbet, se okosabbat, se gazdagabbat, se akármi dicséretre méltóbb személyt nálad kívül nem láttam* című pályaművével.

És most ezekből a tanulmányokból nyújtunk át egy csokrot a kedves olvasónak.

2005 januárjában az RMDSZ Bihar Megyei Szervezete a Magyar Kultúra Napján Életmű-díjat adományozott dr. Jósa Piroskának a megye közéleti, művelődési életében vállalt szerepéért.

A helytörténeti munkában, történelmi örökségünk megóvásában, a honismereti nevelésben elért kimagasló eredményeiért 2007. augusztus 31-én Fényes Elek-díjat kapott a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaságtól.

Dukrét Géza

A KÖZÉPKORI VÁRADI VÁR

Balkáni gerle bűg az évszázados fák rügyeit bontó koronáján, a málladozó várfalak tövében vérehulló fecskefű, turbolya és csalán nedvdús ágacskái, gólyahír és virágzó pitypang az üde zöld fű között. Tavaszi jókedvemet rontja a sok eldobált szemét, ám vidámságot jelent egy csapat labdázó gyermek. Miközben a várat kerülöm a sáncban lassú sétával, nézdelődéssel, elképzelem, milyen más volt a Sebes-Körös partján az élet pár száz esztendővel ezelőtt. Balkáni gerle biztosan nem volt, hiszen csak századunkban honosodott meg tájainkon, sem füsttel, benzingőzzel szennyezett levegő. Akkoriban a lombhullató erdők szinte a várfalakig értek, sólymok, vércsék, hollók rikoitozása hallatszott, sötétedés után pedig bagolyhuhogás és kuvikkiáltás. A rengetegben menedéket talált a róka, farkas, őz és szarvas, medve, hiúz, de még a bölény is. A néhány nagycsaládot, nemzetséget befogadó falvak környékén a feltört ugaron a gabona-, köles- és csicsóka-táblák zöldelltek, hiszen a burgonya, kukorica, napraforgó még ismeretlen. A ligetekben és a legelőkön birkanyájak, ridegtartású szarvasmarha csordák, teherhordó és hátaslovak. A tisztavízű patakok és folyók halban, csíkban bővelkednek, elég sok a teknősbéka is.

Janus Pannonius jár eszemben és magamban elmormolom a *Búcsú Váradtól* című versének első szakaszát előbb Berczelli Károly, majd Áprily Lajos fordításában:

*„A végtelen mezőket hó takarja
s a zöld berekre is, hol lomb virított,
most téli zúzmarás lepel borul rá.
A Körös szép, de jobb ha indulunk tán,
a vén Dunánál vár már jó urunk is,
fel hát az útra, társaim, siessünk!”*

*„Még mély hó települ a téli földre,
Erdőn, mely csak a zöld levélre büszke,
Sziürke súly a ködös fagy zúzmarája,
S el kell hagyni a szép Körös vidékét,
És sietni Dunánk felé, urunkhoz,
Hajrá, fogyjon az út, társak, siessünk!”*

A várfalakat, bástyákat megszemlélve betérek a belső udvarra. Parkoló autók mellett elég nagy a gyalogos forgalom. A helyenként roskatag, másutt kijavított épületszárnyak a ragyogó napsütésben hitetik a reményt, akárcsak a gyönyörű vártemplom, amelynek pusztulását még néhány évvel ezelőtt tehetetlenül figyeltük a távolból. Tudom, hogy amiről írni akarok, és amire emlékezni szeretnék, már régen eltűnt az időben, s amit most látok, mind a későbbi évszázadokban épült. Igaz, a kövek némelyike a falakba építve túlélte a pusztulásokat és bizonyára a föld mélye még sok titkot, talán kincset rejt. Az udvar közepén megállva, azt képzelem, a régi székesegyházban vagyok, földbegyökerezett lábbal a hatalmas templomban, amelyet kápolnák gyöngysorként kereteznek, míg a szentélyben áll városalapító királyunk, Szent László sírja! Nem nehéz a múltba révedni, mert emlékeimben felidézem a krakkói Wawel várbeli istenházát Nagy Kázmér és Jadwiga sírjával, valamint a prágai Szent Vitust. A váradi középkori templom méltó vetélytársa lehetett mindkettőnek, ám szerencsétlenebb sorsú. Így csak a krónikások híradásaiból, egyházi leltárakból ismerjük, hiszen a háborús időkben földig lerombolták! Ismét Janus Pannoniushoz folyamodom, hogy a székesegyház emlékét idézzem:

*„Búcsúzóom tőletek, királyi szobrok,
a tűz sem foghatott ki rajtatok s a
nehéz romok sem roppantottak össze,
mikor vad lángok perzselték a várat*

*s a füstfelhőtől elborult az égbolt,
fel hát az útra, társaim, siessünk!”*

*„Isten áldjon, aranyba vont királyok,
Kiknek még a gonosz tűzvész sem ártott,
Sem roppanva dülő fal omladéka,
Míg tűz-láng dühe pusztított a várban.
S a szürke pernye repült a kormos égre.
Hajrá, fogyjon az út, társaim, siessünk!”*

A régmúlt évszázadokra emlékezve próbáljuk meg felidézni a régi Várad és főleg a vár képét.

A Sebes-Körös völgye már évezredek óta lakott terület, bizonyoság rá számos régészeti lelet. Az egykoron több ágban folyó Körös, a Párizs és Pece patak bővelkedett halban, a vidéket elborító erdőségek pedig vadállatokban. Az ásátások számos kőkorszakbeli emléket tártak fel, de a bronzkor embere is lakóhelyül választotta ezt a vidéket. Bár a Körösök tája nem tartozott a Római Birodalomhoz, a római befolyás éreztette hatását. Számos más nép jelenlétéről temetkezési emlékei árulkodnak. Itt mindig éltek kisebb-nagyobb közösségek – dákok, gótok, gepidák, hunok, avarok, szlávok és mások. A magyarok a honfoglalás után kevés-
sel már birtokukba vették az Alföld peremén levő vidéket, bizonyoság reá számos településnév, mint Tarján, Magyar, Jenő, Kér, Besenyő. A 11. században kisebb méretű földvár – várad – állott azon a helyen, ahol a Sebes-Körös kilép a hegyek közül és az Alföld felé igyekszik. Szent István idejében a kereszténység nem vert mély gyökeret a Tiszántúlon, itt lángoltak fel a pogány lázadások. A régi időket visszaárhító mozgalmak még István halála után is felbukkannak. A 11. század második felében I. Endre Bélának és fiainak adományozza ezt a területet. Itt nevelkedik Biharban a Lengyelországból hazatérő fiatal herceg, Vladiszláv – László, – Béla és Richeza fia, aki kiskorában lengyel nevelést kap.

Ifjúságától harcol a kunok, besenyők ellen. Rendkívüli testi adottságai, magas termete és fizikai ereje okán kiemelkedik kortársai közül, mély vallásossága és ragyogó szellemi képességei szerint is uralkodásra méltó. I. Lászlóként fiatalon lesz az ország királya. Nevéhez fűződik a keleti gyepűhatárok kitágítása, Erdély beépítése az ország életébe. Uralkodása alatt történik a székelyek Biharba, majd később a Kárpát-kanyarba telepítése a nyugati gyepűkről. Ifjúsága színhelye kedves szívének s talán azért választja végső nyughelyéül az általa épített székesegyházat. A lovagkirály emléke biztos éppen azért a legelevenebben máig is Váradon és Erdély középkori templomainak freskóin él az egész magyar nyelvterületet beszámítva.

I. László Váradon megalapította a 24 kanonokból álló káptalant és templomot épített Szűz Mária tiszteletére. Annak idején I. István tíz püspökséget alapított, de a Tiszántúl jókora területére csak a csanádi, a gyulafehérvári és a bihari jutott. Utóbbit László király helyezte Váradra, így az ő nevéhez fűződik a váradi püspökség megalapítása. Sajnos az írott dokumentumok hézagos fennmaradása vitathatóvá teszi az első püspök személyét. Egyes feltételezések szerint, így a Thuróczi-krónika, rövid ideig a herceg korában egyházi pályán működő Könyves Kálmán lett volna az első személy ebben a tisztségben. I. László király 1095-ben hirtelen bekövetkezett halála után azonban követte nagybátyját a trónon, így felmentést nyert volna az egyházi feladatok alól. Mások úgy tekintik, hogy I. Sixtus (1103–1112) az első váradi püspök, akit Kálmán király állított a püspökség és a káptalan élére. Bizonyosság a prépostság elsőbbségére a püspökséggel szemben az a tény, hogy a város területe később is jórészt a káptalan tulajdonában volt.

Bunyitay véleménye szerint az építkezések vonzották az olasz mesterembereket, akik letelepedtek az egyre gyarapodó városban, emléküket őrzi két ma is használatos városnegyed elnevezése – a várközeli Velence és a Körös jobb partján levő

Olaszi. A Körös bal partján a mai vár helyén épült a „monostor” amely a középkorban nem csak a szerzetesrendek, hanem a prépost vagy püspök és a káptalan székhelyét, lakóhelyét is jelentette a székesegyházzal együtt. Ebben a korszakban kihasználták a természet adta védelmi lehetőségeket és gondoskodtak az épületegyüttes védelméről. Ezért körülvették árokkal, vízzel – itt előnyt jelentettek a soha be nem fagyó hévvízforrás táplálta patakok – Várad esetében a Pece –, telepítettek sövénykerítést, később készítettek magas palánkot, majd ezeket kőfalakra cserélték, melyekre védelmül tornyokat építettek. A falakon belül az egyháziakon kívül csak a legszükségesebb személyzetnek, az udvarnokoknak volt hely és a védelmet ellátó fegyvereseknek. A várfalakon kívüli negyedekben laktak a fegyveres, lovas, szekeres jobbágyok, szántóvetők, szőlőmunkások, halászok, méhészek, kovácsok, pintérek, fazekasok, szakácsok, juhászok, csikósok, kanászok, ácsok, molnárok, aranyművesek, viaszgyertyagyártók, vendéglátók, betegápolók, fürdőszolgák, harangozók és más mesteremberek. Érdekesség még, hogy az írásos dokumentumokban mindvégig a középkorban Várad – Varadinum – elnevezés használatos,

A vár madártávlatból

A 11. század végi váradi vár tehát lényegében templom-vár volt, a székesegyház és a püspöki palota s a káptalan védelmét szolgálta. Középen állt a román stílusú háromhajós bazilika, körben a paloták. Érdekeség a különösen magas várfalak, valamint a mély és széles árkok jelenléte, amelyben hála a Pece vizének a víz soha nem fagyott be. Az I. László építette Nagyboldogasszony templomról az 1368–70 táján készült Képes Krónika két miniatúrája tudósít, valamint számos középkori leírás. A négytornyos templom építését mutatja be az egyik miniatúra, míg a másik Szent László temetését ábrázolja. A váradi Káptalan Statútumai szerint a királyi alapítású székesegyház monumentális épület volt. Megírják, hogy kezdettől fogva igen „szép” volt, keleten és nyugaton két-két toronnyal. Megnevezik a négy torony alatt elhelyezett oltárokat is. Miskolczy István 1609-ben feljegyezi, hogy a székesegyház hajója 82 lépés – kb. 60 méter – hosszú és 36 lépés – 25 méter – széles, két kőből faragott oszlopsorral, ami három hajóra tagolja. A Statútumok még azt is megírják, hogy I. László alapította a főoltárt, amelyet Szűz Mária tiszteletére emelt, valamint két másikat Szent István és Szent Imrének 1083-ban történt szentté avatásuk után. Bár kevés tárgyi emlék maradt fenn máig az egykori híres épületekből, a töredékek szépsége és a Partiumban mindmáig álló Árpád-kori emlékek – így a nagyszerű ákosi monostor, a győrmonostori és tamáshidai templomok bizonyítják az építő és a kőfaragó műhelyek magas művészi színvonalát.

I. László 1095 nyarán Váradtól távol a Vág völgyében halt meg hirtelen – leírások szerint valószínűleg szélütésben –, ezért ideiglenesen Somogyváron, a szintén általa alapított apátságban temették el. A váradi papság harcolt azért, hogy a király porhüvelyét kedves városának székesegyházába helyezték örök nyugalomra. Ezért Könyves Kálmán parancsára koporsóját szekérré helyezték, majd a lovakra bízta, merre indulnak. Erre azok olyan sebesen robogtak Várad felé, hogy a kísérő papok és hívek

alig tudták utolérni! Szép legenda teszi költőivé a lovagkirály végakaratainak kalandos megvalósulását, miszerint a szívének legkedvesebb vidéken kíván örök nyughelyet találni. A halottat szállító kocsi Várad felé indulása s a kiesett kerékszeg helyett ujjának épségét kockáztató jobbágy története bizonyoság erre. A királyi halottnak díszes síremléket állítottak és eltemették vele azt az ereklyetartó aranyláncot, amit életében hordott, valamint zafírköves gyűrűjét, míg a harcmezőkön forgatott híres kétélű csatabárdját és vitézeit hívó ezüstkürtjét a sekrestyében őrizték. I. László halála olyan mély gyászt váltott ki, amelyhez foghatót sem azelőtt, sem azóta nem találunk a magyar történelemben. A krónikák szerint három évig nem volt mulatság, tánc, zene az ország területén. Még külföldön is gyászt öltöttek érte, főleg Lengyelországban. Már életében is hihetetlen történetek keringtek a kor eszményét megtestesítő lovagkirályról, ám a sírjánál történő csodák messze földre elvitték Várad hírért. Ezrek és ezrek jöttek, mert vakok, sánták, bénák megbékélve tértek vissza otthonaikba, sokan teljesen felépülve betegségükből. Szokássá vált esküt tenni a nagy király sírjánál és bizonytalansággal senki sem mert hamisan esküdni. Királyok zarándokoltak a székesegyházba, hogy koronázási esküjüket László király előtt is letegyék. II. István, Könyves Kálmán fia mély alázattal nagy elődje iránt, mindent elkövetett, hogy Várad méltóképpen fogadhassa a rengeteg zarándokot. Így a Váradhegyfoki premontrei prépostság alapítása 1120–30 között emelte Várad hírnevét és egyben francia mesterembereket is vonzott e tájakra. Várad ezután ismét királyi temetés színhelye, hiszen II. Istvánt korai halála után végakarata szerint a premontrei egyházban temették el. Két év múlva, 1134-ben Felicián esztergomi érsek Váradra hívja össze az országos zsinatot, amely kifejezésre juttatta azon óhaját, hogy László király szentté avattassék. Ekkor ül a váradi püspöki székben Walther, akinek idejében az istenítélet már szokásban volt.

Bunyitay részletesen foglalkozik az istenítéletek különböző formájával. Ezek az eskü, a tűzpróba, a vízpróba, melynek két formája dívott, a forró és a hideg vizes, a párviadal, a szent falat, a sorsvetés, a feszület, a szentostya próbája, holttest próbája vagy a tetemrehívás. Megjegyzendő, hogy az istenítéleteket a felvilágosult pápák Nagy-Szent Gergelytől (603) IV. Orbánig (1263) nem helyeselték, sőt elítélték, mégis az egyház befolyása alá vette, hogy a visszaéléseket megakadályozza. Magyarországon I. László törvénykönyvében szólnak először az istenítéletekről, míg Könyves Kálmán törvénye szerint ezeket csak püspöki és nagyobb prépostsági helyeken szabad tartani. Váradon az előbb felsorolt módozatok közül az eskü és a tüzes vas próba volt gyakorlatban, utóbbit a székesegyház előcsarnokában vagy cintermében tartották. Az izzó vasdarabot háromnap böjti előkészület után bizonyos távolságra kellett vigye a gyanúsított, próba után kezeit bekötötték és lepecsételték, majd harmadnapon bontották fel.

III. Béla közözhajt fejezett ki, mikor azzal a kérelemmel fordult a pápához, hogy a szentéletű I. Lászlót számos csodatétele alapján vegye fel a szentek sorába. A pápa ismerve már a sír körül történt csodákat, egy bíborost és több hittudóst küldött Váradra, hogy vizsgálják az ügyet. A szentté avatás 1192-ben nagy pompával történt s akkor február 2-án felnyitották a közel egy évszázados sírt. Ismeretes az elevációval megbízott váradi kézműves neve, Dénes – Dionisius artifex –, akit III. Béla örök szabadsággal jutalmaz. Leírják, hogy bíborszín nehéz selyemkelmébe burkolták a szent testet, aranyozott ezüst koporsóba fektették, fejére drágaköves arany koronát, kezébe királyi pálcát tettek, majd elhelyezték az új ravatalra, mely fehér márványból volt, fényes oszlopokkal és gazdag faragványokkal. Mivel szokásban volt az ereklyék tisztelete, azért a csontmaradványok minden darabkáját megbecsülték. Így mellszobrot készítettek a fejcsontoknak, míg kar alakú nemesfém-ből, ékkövekkel díszített tartót a kéz csontjainak. Így Szent László fejcsontjának egy darabját, mint ereklyét

kivették, s ehhez mellszobor alakú ezüst ereklyetartót készítettek. A kanonizációs ünnepeken a hívők ezrein kívül III. Béla király is megjelent egész családjával. Az új díszes síremléket a zsolozmázó papok körbejárhatták. Néhány századdal később mind Janus Pannonius, mind Giovan Andrea Gromo írja le Szent László sírját. Mindkét beszámoló fehér márványoszlopos – baldachinos síremlékről beszél. A szentté avatás után nem sokkal sor került a Szent László-oltár alapítására a síremlék közelében. Ezután a magyar királyok figyelme is Várad felé fordult és szinte divattá vált a legnépszerűbb magyar szent sírjához elzarándokolni, vagy közelében temetkezni. Váradra is fénysugár vetült Szent László hírnevének köszönhetően s jelentősége egyre nőtt a középkori városok között. A legkorábbi, 1192-ben keletkezett Szent László-himnusz felix Varadinum – boldog Várad néven említi a települést, míg egy valamivel későbbi a székesegyház ékességét dicséri. Imre király 1198-ban megújítja Szent László adománylevelét, így a bihari vár adóját a püspöknek és a káptalannak adományozza, 1203-ban pedig a Bihar és a Zaránd megyei falvak és városok vámjának kétharmadát juttatja az egyháznak.

A váradi püspökség két főesperesi kerületet ölel fel, a biharit és a békésit. A 24 tagú káptalan, melynek első ma ismert írása 1134-ből származik, fontos jogi intézmény. Az istentiszteletekről vezetett jegyzőkönyvek gyűjteménye a Váradi Regestrum 1202–35 közötti évekből 389 esetről ad számot. Érdekesség, hogy Martinuzzi Fráter György váradi püspök korában a levéltárból lemásoltatta és 1550-ben saját költségén kinyomtatta a jegyzőkönyv-gyűjteményt, megmentve ily módon az enyészettől a régi dokumentumokat. Különösen értékes a Váradi Regestrum, mert egyetlen ilyen nagyszámú gyűjtemény, ami fennmaradt. Említi a peresek és a bírák neveit, melyek ma már feledésbe ment ősi magyar nevek, valamint lakóhelyüket. Így Bihar megyének több mint száz községét említi, közöttük számos olyat, amelynek ma csak az emléke él, mert a tatárjárásban, törökdúlásban elpusztultak.

1235 őszen a harmadik királyi temetésre kerül sor Váradon, hiszen az elhalt II. Endre Szent László lábaihoz kíván temetkezni. Váradra rövidesen gyászos időszak köszönt, 1241, a tatárjárás éve, melyről hiteles beszámolót ad Rogerius kanonok. A beözönlő mongolok, miután elpusztították a várost, cselled megvívják a várat, amelyben annyira bízott a Carmen miserabile szerzője. A város és a vár romokban, lakói kardélre hányva, a kevés túlélő az erdőkben, a mocsarakban bujdosik. Az újjáépítés nagy munkája először Vince, majd Zosimas püspökre vár. Vince először a várat hozatja rendbe, majd újjá szervezi a káptalant és új egyházakat alapít az elpusztult falvak helyébe. Utódja, Zosimas már nagy ünnepélyességgel fogadja 1263-ban IV. Béla utódját, V. Istvánt, aki gazdagon megajándékozza a váradi püspökséget. Később is gyakran jár Váradon, és bőkezűen osztogatja a kiváltságokat. 1276 húsvétján IV. László zarándokol Szent László sírjához, s ekkor adományozza Szőlős községet a váradi egyháznak. Mikor később „kedves” kunjai Várad közelében meggyilkolják, hívei a székesegyházban kívánják eltemetni, ám a püspök tiltakozik, így a király tetemét Csanádon helyezik örök nyugalomra. Az utolsó Árpád-házi király III. Endre 1290 decemberében nemesi gyűlést hív össze Váradra.

Az Anjou-korban Várad és a királyi udvar között erős a kapcsolat. Róbert Károly a váradi székesegyházban temetteti el 1319-ben első feleségét, Luxemburgi Beatrixot, majd 1326-ban is meglátogatja Szent László sírját. Nagy Lajos koronázása után 1342-ben először zarándokol Váradra, majd tíz év múlva a sikeres olasz hadjárat után. Valamennyi királyi látogatás gazdag adományokat jelent Váradnak. Szükség is van rá, hiszen ebben az időszakban több templom és kolostor épül, nem csak a püspökök és kanonokok jóvoltából, hanem a módos polgárok adományaiból. A székesegyház is ekkor bővül; Báthori András kezdi építtetni és Futaki Demeter püspök fejezi be. A Statútumok leírása érzékelteti a munkálatok nagyságát és szépségét, hiszen új,

nagyobb szentélyt és kápolnák egész sorát építik a régi templom köré. Így említés történik a Szent András-, Szent Demeter-, Szent Domokos-, Ev. Szent János-, Ker. Szent János-, Szent Katalin-kápolnáról, valamint a Capella Corporis Christi-ről.

A 14. század második felében itt virágzik ki a két Kolozsvári testvér, Márton és György méltán európai hírű művészete. A művészcsaládban nevelkedett szobrászok – apjuk, Miklós kiváló festő – első jelentős alkotása három életnagyságú bronzból öntött köztéri királysobor – Szent István, Imre és László, melyek 1360 körül készülnek és a székesegyház előtt állnak. Máiig fennmaradt a prágai Szent György 1373-ból. Sajnos legnagyobb remekművük, az 1390-ben készült életnagyságú Szent László lovassobor is elpusztult. Zudar János váradi püspök megbízásából mintázta, és a helyi műhelyben öntötte a két művész, valószínűleg a már akkor püspöki birtok, a Rézbányán kitermelt ércből. Korabeli metsetek és leírások csak halványan adják vissza a mű szépségét, amely a székesegyház előtt állott és reneszánsz ünnepélyességgel ábrázolta a lovagkirályt, lépkedő lován. Valószínű nagyszerűségében az lehetett a kolozsvári testvérek legjelentősebb munkája, hiszen a szemtanúk valamennyien magasztalólag írnak róla, így Janus Pannonius, Heltai Gáspár, Szamosközy István, Miskolczi István és Evlia Cselebi. A feljegyzések között jelentős egy olasz tüzértiszt 1598-ban leírt véleménye, mely szerint *„valóban igen szép mű és az akkori időkhöz képest hasonlíthatatlan.”*

Nem mulaszthatom el megemlíteni Arany János csodálatos versét, az 1853-ban írt *Szent László legenda* címűt. Ebben meggyőző erővel eleveníti fel a költő Laczfí Endre és a székelyek segítségére siető régen holt királyt, aki az érclovával vágta a csata színhelyére Moldvába és legyőzi a tatárokat.

A Kolozsvári testvérek máig megcsodálható remekműve a győri herma, amely lényegében a második fej-ereklyetartó. Ez az életnagyságú mellszobor stílusban és részletekben sok hasonlóságot mutat a Szent György-szoborral. Régóta szerepel a kincs-

tári lajstromokban – így útját könnyű követni. 1557-ben a váradi kincstár leltárában, 1600-ban a gyulafehérváriéban említik, majd onnan 1607-ben kerül Győrbe.

Nagy Lajos idejében Várad tovább halad a városiasodás útján. Ekkor a várban a székesegyház és a püspöki palota mellett áll már a Szűz Máriának szentelt kisebb templom is. A vártól nyugatra levő Péntekhely városrészben áll a Szentlélek-, Szent Kereszt- és Szent Márton-plébániatemplom, melyek a 14. század első felében épültek. Velencén az 1298-ban alapított Szent Ferenc-kolostor mellett felépült két női zárda, 1318-ban a Begina és 1342-ben a Szent Anna klarissza kolostor, valamint a Szent Jakab-plébániatemplom (1332). A vártól délre elterülő Vadkertben két plébániatemplom működik, Olasziban pedig ott van a Szent Egyed-templom és a Szent Miklós Ágoston-rendi kolostor. A dombokra felfutó Szentpéter negyedben 1317-ben épül az első apostolról elnevezett templom. Oklevelekben még említett negyedek: Szombathely – Loco foro Sabbati, Insula, Villa Nova és Hídközszőlős. 1340-ben jelenik meg először a dokumentumokban az első járványkórház, a Domus leprosorum.

Mária, Nagy Lajos leánya gyakran időzik Váradon és mindig a velencei klarisszák kolostorába száll meg. A nagy király utódja, Zsigmond, Mária férje, nagyon sokszor megfordul a városban hosszú uralkodása alatt. Először megkoronázása után 1387 szeptemberében, majd később, mikor Szent László aranyozott lovasszobrát felállítják. Ezen felírás örökölte meg a királyi pár, Zudar János püspök és a két szobrász nevét. 1393-ban a székesegyházban helyezik örök nyugalomra a Zsigmond távollétében elhunyt Mária királynét.

Ulászló lengyel király 1412-ben jött először Váradra, amikor gyalog zarándokolt Szent László sírjához, míg sógora, Zsigmond lóháton követte. A püspöki palota, ahol a firenzei származású Scolari volt a püspök, már megfelelő szállás volt két király és előkelő kísérete számára.

Utoljára 1436 decemberében járt Zsigmond Váradon, amikor Ulászló lengyel király társaságában két hetet töltött. Együttal Szent László sírjánál megerősítették a két ország közötti véd- és dacsövetséget. Egy év múlva már hatlovas gyászkoCSI hozta a Morvaországban elhunyt Zsigmond földi maradványait Váradra, ahol nagy pompával Szent László mellett temették el.

Ezután nem sokkal katasztrófa köszönt Váradra, mert 1443-ban földrengés dönti le a székesegyház keleti tornyait, elpusztítja a sekrestyét, megrongálja a szentélyt. Számos kincs és a stalumok elpusztulnak. Egy évvel később 1444-ben, a várnai csatában elesik a püspök, Johannes de Dominis.

Ezután Hunyadi János veszi pártfogásába a váradi székesegyházat. Az ő támogatásával kerül Vitéz János 1445-ben a püspöki székbe. A pápától különleges búcsúengedélyt kap kérelme nyomán Hunyadi, így ezek és a zarándoklatokkal összefüggő adakozások jóvoltából meggyorsulnak a helyreállítási munkálatok és 1456-ra be is fejeződnek.

Tovább fejlődik a kézműipar és a kereskedelem, hiszen a városnak van vásártartási joga. Ekkor két újabb ispotályban is ápolják a betegeket, a Szent Erzsébet és a Szent Lélekről elnevezettekben.

Vitéz János húsz évig volt váradi püspök, s ezalatt kivirágzik a magyar humanista kultúra. A püspök nagy műveltsége és segítőkészsége, tudomány- és zenekedvelő egyénisége Váradra vonzotta a kor híres embereit. A püspök, hogy az új műveltség meghonosodását segítse, udvari papjait és rokonait olasz egyetemekre küldi tanulni, köztük Janus Pannoniust, Garázda Pétert, ifjabb Vitéz Jánost, Váradi Pétert. Saját maga is Itáliába, valamint a Szentföldre vágyott utazni, ám országos gondjai megakadályozták tervei megvalósításában. Talán azért, mintegy kárpótlásul igyekezett könyvtárát gazdagítani és tudását gyarapítani. Szenvedélyesen gyűjti a kéziratokat, a miniatúrákkal ékesített

kódexeket, egyeseket Váradon lemásoltatott és be is kötött. Vitéz János még csillagvizsgálót is építtetett, ennek emléke a Peuerbach bécsi csillagász készítette Tabulae Varadiensis, melyet a tudós a püspöknek ajánlott. Mellesleg a kardot is vitézül forgathatta, mert részt vesz a nándorfehérvári ütközetben, 1456-ban. A humanista kultúra emlékei szerencsére jórészt fennmaradtak, így Janus Pannonius latinul írt versei, Vitéz János leveleskönyve és a Váradon megfordult látogatók emlékezései.

1453-ban V. László megkoronázása után Szent László sírjához zárandokol. Halála után, jórészt Vitéz János diplomáciai lépéseinek köszönhetően sikerült Mátyást kiszabadítani a prágai fogságból. 1463-ban a Bécsből hazahozott koronát Vitéz János teszi a megválasztott ifjú király fejére, aki 1468-ban Erdélyből jövet átutazik Váradon.

1474 telén Ali, szendrői bég elfoglalja a várost, kifossa és felperzseli, bár a várat nem tudja bevenni. Ezután Mátyás utasítására, mint fontos hadászati központot megerősítik a várat, elismerik a régi kiváltságokat, így a város gyorsan magához tér és benépesül. Nagy szerepe van az újjáépítésben Filipecz János

Előtérben a vár A szárnya

püspöknek (1476–90). Ekkor készül a székesegyház új tetőzete, a tornyokat színes mázas cserepekkel fedik be és nagyméretű harangokat is öntenek. A püspök bőkezű ajándékokat juttat a székesegyháznak, így liturgikus öltözékek, kelyhek, díszes kódexek, gradualék hirdetik adakozó kedvét. Utódja, Farkas Bálint (1490–95) szintén humanista főpap és mecénás. Végrendeletében 203 kéziratot hagyományoz a székesegyháznak, valamint egy aranyozott ezüst domborművet. Kálmáncsehi Domokos (1495–1501) is a könyvszerető főpapok sorát gazdagította. Ismeretes a humanista püspök mellett dolgozó számos kanonok neve és munkássága. Szinte mindnyájan külföldön – Padovában, Ferrarában, Bécsben és Krakkóban tanultak, majd hazatérve könyveket gyűjtöttek.

Mátyás halála után II. Ulászló ül az ország trónján. Gyakran meglátogatja Váradot. Sajnos a fejlődés nem zavartalan, mert 1497-ben pestisjárvány seper végig a vidéken. A király felkeresi Váradot 1500-ban is, a nagy ünnepekkel megült jubileumi évben. Itt már visszaemlékezésem a régi időkre be is fejeződik, hiszen a középkor bealkonyult és beköszönt az Amerika felfedezése után számított újkor, amely Váradra sok megpróbáltatást, pusztulást hoz.

(Elhangzott 1996. május 11-én)

Könyvészet:

Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története* (1–4. kötet)

Balogh Jolán: *A váradi vár*

A felszabadult Erdély

Boldog Várad

A VÁRASFENESI BÉLAVÁR

Gimnazista kisdiaökként kánikulai napon jártam először a Belényes melletti Várasfenesről megközelíthető BÉLAVÁRban. A szűk patak völgyből a meredek kaptató a nagy melegben sem jelentett megerőltetést a mezei munkában edződött gyermeknek, aki voltam, előnyben lévén a kényeskedő városi diákokkal szemben. Így esett, hogy a többiek előtt érkeztem fel a hegycsúcsra, két székelly leánykával. A látvány letaglózott, hisz addig csak képekről ismertem a várromokat és most ott álltam az évszázadok viharaival dacoló, faragott kövekből felépített falak alatt. Képzetelem akkoriban elevenebb volt, mint manapság, így pillanatok alatt élettelt volt tele a puszta rom! Lovak nyihogását véltem hallani, nehéz málhás szekerek nyikorgását és szinte éreztem, hogy ebédre finom húst süt a konyhában a szakács. Vártam, hogy egy korombeli kislány vagy kisfiú szalad elém, örömmel üdvözlöl, majd barátságosan magával visz, hogy a vár titkos folyosóit megmutassa, majd együtt csodáljuk a Fekete-Körös völgyét és a környező erdőborította hegyeket a bástyatorony legfelső ablakából. Mintha álomból ébredtem volna kis idő múltán, amikor a csapat jó része nagy zsivajással felért a tetőre.

Azóta többször megjártam a hegyet, tavaszi hóvirágzaskor és őszi lombhullás idején, ám az első látogatás varázslata többször már nem ringatta el a képzeletemet. Talán azért, mert a gyermekkorból kinőve, vesztettem a képzelőerőből, igaz maradt még annyi, ami azért kell, hogy az életet megszépítsük. Ezért nekem BÉLAVÁR most is egyenlő a középkori vár fogalmával, bár azóta sikerült nagyon sok romos és ma is álló várat látnom Európa jó néhány országában, némelyiket még varázslatosabb környezetben, mint a várasfenesit.

A Belényestől délnyugatra található Várasfenes határában, a falu felett a Várhegyen található a romok. Először talán szót kell

ejtenünk a településről. Valamennyi történelmi forrásanyag arról tanúskodik, hogy a község létezését a várnak köszönheti. Oklevél először 1291-ben szól róla, amikor Fenes néven említi. Dr. Győrffy István 1913-ban kiadott tanulmánya *A fekete-körös-völgyi magyarság* című munkájában a község nevét a fenyővel hozza kapcsolatba, megjegyezve, hogy határához a századelőn is rengeteg erdő tartozik. Említi még az 1332. és 1337. évi pápai tizedlajstrom, valamint Scolari püspök levele is 1422-ben, mely szerint magyar község. Alsó- és Felső-Fenesnek 1552-ben 42 telke volt. Az anyakönyv szerint 1600-ban már református egyház. 1613-ban panaszkodik Omar pasa, hogy Fenes a többi magyar községgel együtt nem fizeti az adót a töröknek.

Várasfenes máig tipikus patak menti község. Egyetlen, de igen széles utcája egyttal a Nagypatak ártere, jórészt erdős, ligetes mindkét oldalon. A szűk völgy települőhelynek nem volt igazán alkalmas soha. Az első telepések nem is a maguk jószántából választották lakóhelyül, hanem a Nagypatak völgyének egyik magaslatán emelkedő Bélavár miatt, melynek valamikor a fenesi magyarok szolgálói lehettek. A vár alatti Nagypatak völgye a Fekete-Körös szurdokán kívül egyetlen út, amelyen át az Alföldre lehet jutni, mégpedig hamarabb, mint a Körös völgyén. A várasfenesi házak a völgyfenék szintjén épültek, de a telkek az utcától kifelé gyorsan emelkednek, oly módon, hogy a kertlábak már a hegytetőn vannak, ám így is rövidek. Itt-ott a Nagypatakba futó erek vagy vízmosások mellett sikátorok vezetnek ki a faluból a szántóföldekre, anélkül, hogy mellékutcák alakultak volna ki a szűk területen. Ily módon Fenes közlekedése a vizek lefolyásai mentén bonyolódik le, ami megkülönbözteti a Fekete-Körös völgyi többi magyar községtől. Ezzel a település szempontjából alkalmatlan térvizonyokkal az első lakosok a völgyi út és a vár miatt voltak kénytelenek megakadni.

Fenes hajdan két községből állott, Alsófenes magyar volt, míg Felsőfenesen románok is laktak. Évszázadok során jóformán

semmi sem bolygatta meg az ősi települési viszonyokat. Sok családnév évszázadokon keresztül jelenléte igazolja a település állandóságát. Ősi családnevek a következők: Egyed, Berhencz, Vura, Halász, Boros, Miklós, Imre, Kovács, Fenesi, Mikló.

Mezősi Károly: *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idején (1692)* című, 1943-ban megjelent tanulmánya szerint a hódoltság végén Fenesnek mindössze öt család lakosa volt, ezek közül kettő magyar, három román hangzású. A település történetét felelevenítve leírja, hogy a 13. században már erős vára volt, amely a községgel együtt a váradi püspök birtoka, belényesi uradalmának védelmezője.

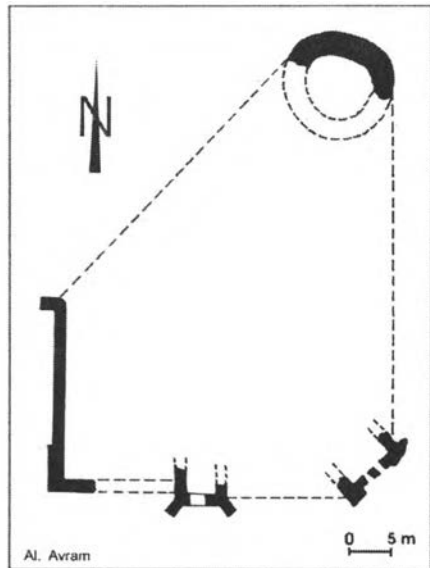
Bunyitay a középkori források alapján kifejezetten magyar községnek említi, akárcsak Csánki és Jakó. A török hódoltság előtt 1552-ben Alsó- és Felsőfenes falvakkal találkozunk, előbbinek 16, míg Felsőfenesnek Füzeggyel együtt 28 telke volt. Lakosai a 16. század végén még túlnyomóan magyarok (1588 és 1597. évi névjegyzék), csekély román népesség csak Felsőfenesen volt. Az 1692-ben felsorolt neveket egy századdal előbb nem találjuk meg, ezért feltételezhető, hogy a régi lakosság a török hódoltság idején vagy kipusztult, vagy elmenekült s helyükbe jött az említett néhány család. A hódoltság utáni összeírásokban (1704, 1715, 1720) a magyarság mindig nagyobb számarányban szerepel, de megfigyelhető a román lakosság betelepülése is. A Halász és Boros nemzetség, mint a legősibb családok, máig élnek a községben. Érdekesség, hogy az 1773. évi összeírás Fenest még magyar nyelvű községnek említi.

A település után térjünk rá a közeli vár történetének ismertetésére. Bunyitay szerint Vincze püspöknek tulajdonítható a fenesi sziklavár építése, valószínűleg 1244-ben vagy legalább annak megkezdése, a váradi vár erődítményeinek helyreállítása mellett. Az egykori Domonkos-rendi szerzetes nehéz időben ült másfél évtizedig a püspöki székből. A tatárjárás utáni időszakban főpásztor volt nyáj nélkül, alig maradt pap az egyházmegyében,

nem működött a káptalan, a székesegyház is elpusztult. A püspökről írva úgy vélekedik, hogy saját székvárosában nem volt hová lehajtani fejét. Nagy buzgalommal ő kezdte helyreállítani a feldúlt egyházakat és újraszervezni és benépesíteni Váradot és az egyházmegyét. A tatárjárás pusztítása után, amennyire nem hittek a tatárok jövetelében azoknak megjelenése előtt, éppen annyira tartottak visszatérésüktől visszavonulásuk után. Ország-szerte megjavították a védelmi erősségeket, és mivel bebizonyosodott, hogy a síkföldi vízvédte várak könnyen bevehetők, főleg téli időszakban, azért új várak egész sorát építették nehezen megközelíthető magas bércekre. A sziklatetőre épült sasfészkeket rendszerint a hegyoldalon többszörös árok- és falrendszer is védte, így a kor haditechnikája mellett ezek az erősségek valóban védelmet nyújtottak.

A fenesi vár építésének pontos idejéről eddig írott dokumentum nem került elő. A hagyomány szerint IV. Béla még herceg korában építette. Valószínűbb azonban a másik változat, mely szerint Vince váradi püspök emeltette a tatárjárás után. Ezt valószínűsíti az a tény, hogy a középkori dokumentumok mindig fenesi vár néven említik, és csak később jelenik meg a Bélavár elnevezés.

A vár jellegzetes hegyi erősség volt, amely erdő borította magas bérceken épült. A hegyet gyűrű alakban övező három árok is védte, melyek legfelül a várfalak tövénél voltak. A falak a környéken

A vár alaprajza

bőséggel található terméskőből épültek, ám napjainkra erősen lepusztult állapotban csak nyomokban figyelhetők meg. A kapun valaha felvonóhíd is volt, ennek nyomait leírja mind Bunyitay, mind K. Nagy Sándor a múlt század végén. A kaputól jobbra valószínűleg a várpalota emeletes épülete állott, falaiból még két ablak helye látszik, míg balra a melléképületek lehettek. Jelenleg legépebb az impozáns öregtorony, a donjon, amely a kapuval szemben emelkedik tekintélyes magasságba. Sajnos a terméskőből rakott henger alakú épület féloldala már szinte egészen leomlott. A középkori várak-

A bejárat egy része

épület féloldala már szinte egészen leomlott. A középkori várak-

A várpalota

ban a legvégső menedék mindig a donjon volt, mert ha a vár többi része el is esett, a várvédők sikerrel visszahúzódhattak és túlélhettek az öregtoronyban, amíg megérkezett a felmentő sereg, vagy az ostromlók meg nem unták a sikertelen ostromot. Nem ritkán titkos földalatti folyosókon lehetett menekülni, vagy az éj leple alatt kitörni. Ezért az ilyen tornyok építésére rendkívüli gondot fordítottak, falaiat erős kövekből vagy téglából rótták össze és belsejükben az egyes emeletek között tekervényes vagy furfangos volt az összeköttetés, azért, hogy ha netán mégis bejutott volna az ellenség, egy titkos folyosón hátba lehessen támadni és kiverni. Belső felosztása is igen ésszerű volt, a pincében élelmet tároltak, rendszerint volt ott vízforrás is. A tűzmentes boltozott emeleti helyiségben a kincseket és a fontos iratokat őrizték, voltak termek és gyakran kápolna is, legfelül pedig szabad tágas hely a torony falait körülvevő folyosóval, ahonnan a tornyot és környékét védeni tudták. A fenesi várnál is, mint az öregtoronyoknál mindig, az alsó emeleten ablak- vagy ajtóknak nyoma sincs, hogy az ellenség számára minél elérhetlenebb legyen. A toronyba a feljárás rendszerint a második emeleten volt, felhúzzható lajtorján. A fenesi öregtoronyon csak a harmadik emeleten látható egy csúcsíves ablak, melynek mélyedésében a szokásos és egymással átellenben levő két kőpad is megvan, akárcsak a legfelső emele-

Az öregtorony

ten egy kő ajtófél, az ún. gyilokfolyosó ajtajából, amelyről az alant levő ellenségre köveket szórhattak, forró vizet vagy szurkot önthettek. Sajnos az emeleteket egymással összekötő lépcsőzetnek, mely rendszerint a fal vastagságába beépítve szokott lenni, ma már semmi nyoma, valószínűleg a leomlott falrészben lehetett valaha. Nem ismeretes a földalatti titkos folyosó sem, bár valószínűleg létezett. A vár udvarán látható nagy mélyedés bizonyára a kút vagy a vízfogó medence helye lehetett, ám annak faragott köveit, mint a vár egyes részeit is az évszázadok során, a környező lakosság építkezésre széthordta.

Fennmaradt egy kimutatás 1291-ből, amely azt igazolja, hogy a váradi püspökök nagy hangsúlyt helyeztek az erősség védelmére. Ebben az iratban felsorolják tételesen, hogy a püspök részére befolyt tizedekből a várőrség élelmezésére nem kevesebb, mint 504 köből búza és 400 darab kósó folyt be. Érdekesség, hogy a felsorolt helységek között van Csatár, Püspöki, Olaszi, Szőlős, Kölesér és Ósi.

Várnagyai közül ismert 1294-ben László, Benedek fia és Csatári Pál, valamint 1344-ben Mátyás, aki egyben Báthori András váradi püspök feltóti tisztje is egyúttal.

A vár sikeres védelméről 1294-ben esik szó, amikor a Borsa nembeli Lóránt erdélyi vajda és testvérei valami, ma már nem ismert okból összevesztek a váradi püspökkel, majd ostrom alá vették a fenesi várat. Az elébb említett Benedek fia, László és Csatári Pál a hozzájuk érkezett Jakabbal, Benedek váradi püspök testvérével, sikerrel védték a várat hosszú ideig. Azonban később a vár őrségét kiegészítették, mire azok a szabad elvonulás feltétele mellett megadták magukat. Lóránt vajda május 22-én 15 nap fegyverszünetet fogadott el, amelyben megengedte Jakabnak és társainak, hogy az őrség az ő egyik emberük vezetésével Váradra mehessen. Ebben a lovagias korban még a következőket vállalta Lóránt vajda: „Azonfelül kötelezzük magunkat, hogy ezen Jakabot, Lászlót és Pált az ő gyermekeikkel és családjakkal, nem

különben nevezett társaikkal együtt ezen 15 nap alatt mindenki ellen, legyenek azok akár magyarok, akár oláhok, akár a mi alattvalóink, akár az egyházéi, akár belül lakjanak a solymosi gyepükön, akár kívül, pártolni vagy védeni fogjuk.”

A középkorból még számos oklevél ismert, amelyek határozottan állítják, hogy a vár területén és a közeli Fenesen lakók magyarok voltak, így 1492-ben „ibagones nostri hungaricales in possessione Fenes”-ről írnak. A 15. század végén említik Magyarfenest, majd az 1552. évi adóösszeírásban Alsó- és Felsőfenes neve tűnik fel, s az utóbbiban jelennek meg a román nevű lakosok. 1531-ben a fenesi várban gyűltek össze a jobb érzelmű hazafiak és a polgárháború megszüntetése iránt tanácskoztak. A Bélavár elnevezés először 1548-ban tűnik fel, amikor Martinuzzi György birtokolja, akitől később Ferdinánd király elvette és hívének, Tahy Ferencnek adományozta. A fenesi vár 1599-ben kiállotta Nyáry Pál nagyváradi kapitány heves ostromát, írja Szádeczky Lajos *Mihály havasalföldi vajda* című tanulmányában. 1660-ban kerül Veér Mihály birtokába. A Rákóczi-szabadságharc idején a fellázadt parasztok birtokolják, majd 1711-ben az osztrákok visszafoglalják. Ezután, mint annyi középkori várat Magyarország-szerte, Bécs parancsára lerombolták. Később a Várhegy, mint sok más terület a Belényesi-medencében a görög katolikus püspökség birtoka lett.

A rombolás utáni későbbi állapotokat K. Nagy Sándor írja le 1884-ben megjelent *Bihar-ország* című könyvében. Az 1453 láb magasságú süveghegy tetején levő romokat elfedik a völgy felől a fák. A meredek, fásztó gyalogúton mogyoró- és tölgyfalombok alatt mindössze 26 perc alatt éri el a Bélavár külső sáncait, mely 2–3 öl széles, egy, másfél öl mély árok, amelyik a belső sánctól 100 ölnyi távolban körítette a várat és a kerek hegycsúcsot, melynek oldala valaha szőlővel volt beültetve. Ennek bizonyága a jó száz esztendővel ezelőtt még létező szőlőtőkék jelenléte a délnyugati oldalon a százados tölgyek mellett. A belső

Falmaradványok

sánc 4–5 öl széles, 1–2 öl mély, belső partja 5–6 öl magas földhalommá vált, melynek tetején vannak a romok. Nagyon szemléletes az öregtorony leírása, mely akkoriban 10 öl magasságra emelkedett, sziklakövekből építve. A háromszögletű alaprajzú várnak ez a tornya 80 lépésnyi távolságra van a bejáratától délnyugatra. A torony belsejében 4–5 öl mély üreg van, ahol annak idején még világosan látható egy boltíves vak ajtó. Innen 60 lépésre a déli oldalon 10 öl magas szeglet bástyafal áll, közepén kapuval, ahol valaha a felvonóhid volt, melynek nyomai világosan látszottak. A szerző megjegyzi, hogy milyen kár, hogy a kövek egy részét a közeli falvakba széthordták építkezésre és senki sem védelmezi a múlt idők nagyságát hirdető romokat. Döbbenetes tény, hogy a műemlékvédelem hézagos volt még a monarchia fénykorában is. Nagyon szép a leírás befejezése: „Míg elmerengünk a romok között, alig vesszük észre, hogy a leáldozó nap utolsó sugara is eltűnik a kerek bástyatorony tetejéről s alászáll az alkony, a felettünk égbenyúló óriási tölgyek még sötétebb árnyat vetnek a kormos falakra. De nemsokára a messze Bihar-csúcs sötétlő háta mögött egy roppant fényes félkör emelkedik fel, folyton kerekedik, felébb-felébb jön, felhők gyanánt

világítja meg a havasok felhők felett járó ormait, aztán a csúcsok közül kilép a halovány hold teljes pompájában, beezüstözi a havasokat és a belényesi völgyet gyönyörű keretbe foglalt hegyeket – rezgő sugarai végigfutnak a völgy tisztásain, hogy felcsillogtassák a kövek közt csörgedező patak hajlongó vizét – keresztül törnek a tölgy sűrű lombjai közt s besütnek a váromladék hosszú ablakain. A szikla oldaláról felhallik az alá-csörtető patak egyhangú locsogása, a völgyből a hazatérő nyáj kolompja közé vegyülő pásztor fuvolája.”

Papp Lajos *Béla vára története* című tanulmány a következő sorokkal fejezi be írását:

„A vár udvarában, hol hajdan kemény hadfiak táboroztak, most lombos fák kínálnak árnyas pihenő helyet a kései unokáknak. Jó itt megpihenni és elgondolkozni az időről, erről a kegyetlen, de igazságos malomról, mely porrá őröl mindent és dagaszt új kenyeret a porból.

Daliás vitézek, szépek, erősek, bénák is és rútak, büszke nagyok és nyomorult szegények, mind-mind elmúltak innen, mint a tavalyi hó és megőrölte az idő a megvívhatatlan várfalakat is. És így megy ez mindenütt mindenben, öröktől örökkéig. Hová rohansz, oh ember? Holnap már megőröl téged is az idő, miért csalsz, lopsz és gyilkolsz? Nincs a földön nagyság, hatalom, szépség, örökkévalóság a természetén kívül! Lám a fegyvertelen fű és fa megívta a büszke várfalakat és felkúszott romjaira, birtokába vette a most is felismerhető vársáncot és úrrá lett a várban.

Üdvözöllek fű, fa, virág, vendégszerető urai a fenesi várnak, amely már-már csaknem végkép összeomlik – kik nem ágyúgolyóval fogadjátok a jövevényt, hanem hús árnyékkal és puha heverő hellyel. Emberek, járjatok sokat a szabad természetben és tanuljátok meg tőle a békét és szeretetet.”

Befejezésül meg kell említenem a községben élő hiedelmeket a várral kapcsolatban. Szerencsére a helybeli népi költő, Fenesi János írása mindezt versben fejezi ki a következőképpen:

A bélavári ősz pap legendája

*A fenesi Bélavár
Egy kis domb tetején áll,
Azaz már csak egyik fala
A többi le van rombolva.*

*Pincéje az megmaradt,
Benne lakik az ősz pap,
Bejárata el van rejtve,
Kinyílik minden hét évben.*

*Akkor kijön az öreg.
Nagy pipája füsteleg,
Szakálla a térdét éri,
Csizma talpja hét tenyérnyi.*

*Hogyha éppen arra jársz,
Fontold meg, hogy mit csinálsz,
Mert az ősz pap meginvitál,
Kincseiből meg is kínál.*

*S ha bemegy a pincébe,
Jól figyelj a kilincsré,
Mert ha az hétszer megreccsen,
Hét évig üldöghélhetsz benn!*

A várasfenesi Bélavár legendája

*Hegylánc koszorúzza Belényes környékét,
Számos sziklaorom fúrja az ég kékjét.
A fenesi erdő csúcsai közt egyik,
Messzire ellátszik, bár a legkisebbik.*

*Egy mesterséges bérc, hogyha rásiüt a nap
Úgy néz ki a dombon, mint szószéken a pap.
Közelebből látszik, hogy egy falmaradvány,
Dacol az idővel magányos mogorván.*

*Bélavár a neve, mindenki így tudja,
Bár a feledésbe vész lassan a múltja.
Ezerkétszáz után készült negyvennégyben,
Miután a tatár Erdélyt jól megtépte.*

*Négy és félszáz évet állt a vár épségben,
Habsburg áldozat lett hétszáztizennyben,
Rákóczi Ferencnek kurucái védték,
De akár terveit, a várt tönkretették.*

*Azóta az erdő benőtte udvarát,
Törmelék és avar megtöltötte sáncát,
Csak a kirándulók látogatják ritkán,
Nem sok látnivaló van a fura sziklán.*

*De mint lenni szokott a nép képzelete
Meséket szőtt róla prózába meg versbe.
A legérdekesebb az ősz pap legenda,
Mivel hogy ennek van hiteles alapja.*

*Estefelé volt már, amikor egy férfi
Siet hazafelé, s a vár alá ér ki,
Leteszi batyuját, hogy kicsit pihenjen,
Mikor háta mögött egy száraz ág reccsen.*

*Hátra néz, s a vér is megfagy ereiben,
Az erdőből egy pap siet ki elébe.
A szakálla fehér, s a mellét verdeste,
Az alakja délceg, akár a jegenye.*

*Szegény Pista bácsi, amikor meglátta,
Bíz nem gyökerezett a földbe a lába,
Ott hagyott ő mindent, tarisznyát meg sajtot,
És ahogyan csak bírt neki iramodott.*

*De a pap utána egyre kiabálva,
Bácsi, hát álljon meg, az Isten megáldja.
Hogyha az Istennek ilyen szolgája van,
Akkor én azt mondom, jobb lesz a pokolban.*

*És egyre csak iszkolt, a pap is utána,
A faluba érve többé már nem látta.
Hetekig beteg volt és a hideg rázta,
Ha szemét lehunyta az ősz papot látta...*

*Hogy az igaz mi volt az egész mesében?
Az, hogy kirándulás volt aznap ott éppen.
Az idő meleg volt, s az úri társaság
Ilyen dugott helyen a hámfából kihág.*

*Egy idősebb rabbi, jól megszívta magát,
S nem akarta azt, hogy mások így meglássák,
Elbújt és lefeküdt s mikor felébredt
Nem tudta, hogy hol van s ez lett a történet.*

* * *

Még meg kell említenem, hogy az utóbbi években a honismereti tábor résztvevőinek jóvoltából a várromokat kitakarították a benőtt növényektől. Talán egyszer még állagmegóvásra is sor kerül, de addig a viharokat és az idő viszontagságait állja az immár hatszázötven éves vár.

Könyvészet:

Pallasz lexikon

Révai lexikon

Új idők lexikona

Bunyitay Vince: *A váradai püspökség története 1–2.*

Földrajzi közlemények, 1913 – Dr. Győrffy István: *A fekete-körös-völgyi magyarság.*

Mezősi Károly: *Bihar vármegye a török uralom megszűnése idején (1692) – 1943*

K. Nagy Sándor: *Bihar-ország*, 1884.

Papp Lajos: *Béla vára története.*

Csukás Fenesi János versei.

BÉLFENYÉR

Pusztuló magyarság a Fekete-Körös völgyében

Bevezető

Az éjjel ismét anyai nagynénémmel álmodtam. Kicsi volt, és olyan okos szemű és beszédű, mint élete 96 éve során mindig.

– „Szól még a világ legszebben csengő harangja, a bélfenyéri, de egyre halkul. Nem tudod mi történik mostanában? Menj és nézz körül!”

Ezelőtt tíz esztendeje költözött el a Földön élők sorából Kuglis Mária nagynéném (1890–1986). Életében mindig tanújelét adta pontos megfigyeléseinek, irigylésre méltó emlékezőtehetségének és bölcs politikai előrelátásának. Így a nyolcvanas évek elején – mikor Romániában a személyi kultusz fénykorát élte és a kommunista világ megdönthetetlennek tűnt – azzal biz-

A jegyzői lak romos épülete

tatott: „*ha hosszú életet ad neked az Isten, még megéred a rendszer összeomlását!*”

Az álomban hallott intelmet megfogadva nekiláttam, hogy könyvekben utána nézzek anyai ági őseim falujának múltját kutatva. Közben emlékezetemben igyekeztem felidézni a gyermekkori bélfenyéri időzéseket, a felnőttkori ritka látogatásokat az egyre gyérülő rokonságnál, majd végezetül elmentem a helyszínre élményt gyűjteni. Néhány heti anyaggyűjtés és gondolkodás eredményeit a következő oldalakon írtam le.

Mindig összeszorul a szívem ha omladozó házakat, meghasadt falu erődtplomokat látok az egykor virágzó, gazdag szász falvakon keresztül utazva. Hasonló érzés fog el, talán még hatványozottabb erősséggel, anyai őseim falujának, Bélfenyérnek utcáit járva, s mindenütt a szegénységet és pusztulást figyelve. Bizonyára azért uralkodik el rajtam ez a szorongató hangulat, mert láttam virágzónak és jómódúnak ezt az ősi települést, igaz régen múlt gyermekkoromban.

A Fekete-Körös ezen a tájon már elhagyta hegyes szülőföldjét, kiérve az Alföld peremére. Hajdanán az árterületén más volt a táj, hiszen a számos kis ér és patak partján zöldelltek a dúslombú fák, a vizekben csík és teknősbéka, sokféle apró hal, a ligetekben vízimadarak éltek. Bélfenyér a folyó völgyének alsóbb szakaszán, 110 méter magasan a tenger szintje felett található. A „fenyér” ősi szó, száraz tisztást jelent erdőrengeteg közepén. Míg a „bél” valaminek a belsejét jelöli. Bélfenyérről Bunyitay Vince, a tudós történész, aki 1875–80 között plébános volt a faluban, azt írja, hogy valószínűleg román kori temploma volt, hiszen még 1766-ban állt a régi épület, mely négyszögű faragott kövekből volt rakva, szentélye, melyet a tudósítás gömbölyűnek mond, téglából épült és az egész olyan kicsiny, hogy híveinek felét sem fogadja be. A tudósításból következik, hogy félkörű apszissal záródó román kori templomról lehet szó, írja a tudós történész.

Sem a bécsi kódex, sem a pápai tizedjegyzék nem említi, ám szerepelnek a közelében levő települések, melyek jó része még a középkorban elpusztult – így Tenke, melyet 1349-ben említenek, mint püspöki birtokot, Buzás, Dalom, Szigeti és Besenyő, melyek az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben és a Várad Regestrumban is előfordulnak. Bélfenyérről az első fennmaradt írásos dokumentum 1552-ből való, amikor a plébános a Tridenti zsinatra 3 forintot kellett volna fizessen, de ezt nem tette meg. Az összeg arról árulkodik, hogy ekkor már az egyházmegye jelentős települése lehetett. Érdekes, hogy az elpusztult falvak helyét még a 19. században is a földből kiforgatott kövek és téglatörmelékek jelölték s a falu emlékezete, mint dűlőneveket megőrizte.

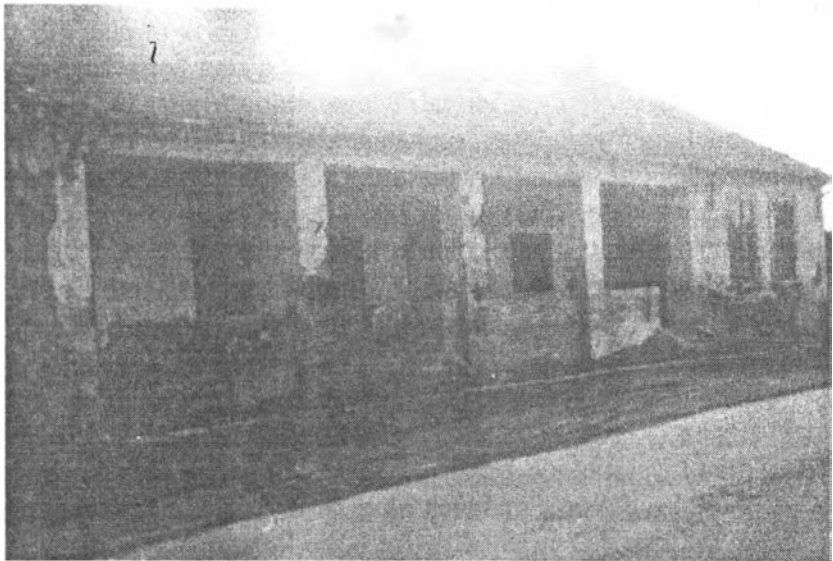
A portyázó török hadak 1540-től rendszeresen pusztítottak a vidéken. Az 1552-ben történt összeírás szerint Bélfenyéren 29 porta volt, Tenkén 39, Dalomban 19 és Buzáson 9.

A reformáció Biharban már 1524 előtt tért hódít és amikor 1557-ben megszűnt a várad püspökség, már az egész vidék az új vallás követője volt. Ezután a birtokosok is változtak, így Bélfenyér hol az erdélyi fejedelemé volt, hol királyi birtok. Báthori Zsigmond fejedelem 1586. november 4-én panaszodik a török császárnak, hogy többek között: *„az elmúlt napokban Durak aga szolnoki szandzsákságból az erdőhegyiekkal és gyulai szandzsákbeliékkal egy Belfemer nevű falura, Váradhoz tartozóra reá ütötenek és megrablottak az falut, ötvenöt embert vittenek el belőle és egyet vágtanak le; lovakat, barmokat és egyéb marhájokat az szegény népnek mind elvitték”*. Kéri a császárt, hogy adassa vissza a rabokat, *„hogy Belfemer is ne maradna pusztán és aztán az megijedt szegénység is, kik ott laktak, ne fusson el arról a földről Német Birodalomba, magoknak való megmaradásáért”*. A levélnek sok haszna nem lehetett, mert az 1597. évi jobbágyösszeírások arról tudósítanak, hogy a vidék falvai légték, Bélfenyéren csak 6 lakott porta maradt, Dalomban 3,

míg Szigetén 4 porta állott. Az 1599. évi összeírás azt mondja a vidékről: „*totaliter combusta et deserta per tartaros*”. Az 1600. esztendei összeírás szerint az egész Bélfenyér leégett, de azért 15 család lakik benne, akik a későbbi lakosság legősibb rétegét jelentik. Szerencsére ismeretes a falu lakosságának névjegyzéke az 1580., 1600. és 1602. évi összeírásból. Az akkor megjelenő Balázs, Csák, Gál, Szabó és Kovács vezetéknevek megvannak napjainkig, míg az 1700-as évektől folytonos a Bíró, Fodor, Illés, Bagosi, Madarász, Nator és Orbán családnév.

Ezekből a viharos és nehéz évekből ismert két református lelkész neve, hiszen a Tiszántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyvei szerint az 1650. évi szatmári közgyűlésen Boldogfalvi Péter, az 1675. esztendei csatárin pedig Bihari István ordináltatott Bélfenyérré lelkészül.

A 18. század első felében indul az ellenreformáció, miután 1692-ben a váradi püspökség újra megalakul, hiszen Váradot

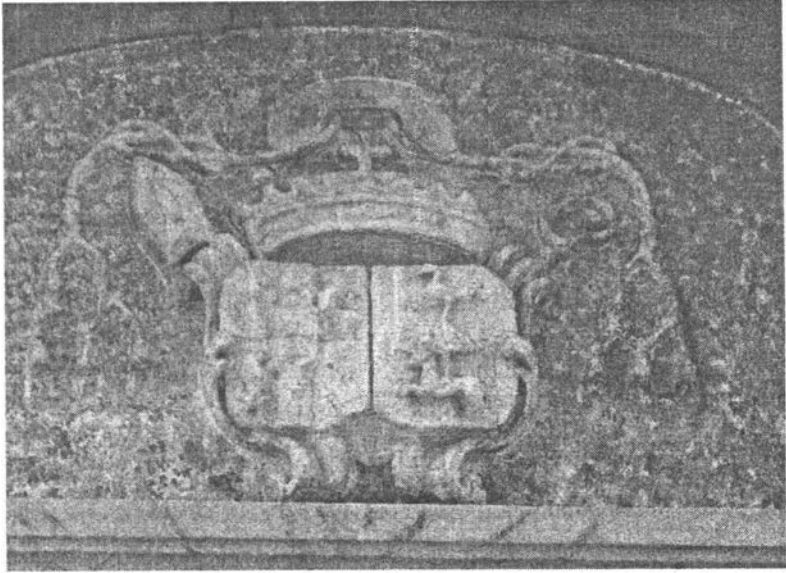
Az egykori községháza romjai

visszahódítják a töröktől. Bélfenyér plébániáját 1705-ben állítják vissza. A lakosság egy kis része, mivel áttérni nem akart, átköltözött más Fekete-Körös völgyi faluba, főleg Tenkére. Mivel katolizált, nem kapott görög katolikus román telepeseket, mint a többi református magyar falu, azért tiszta magyar maradt a 20. század végéig.

A kuruc időkben, 1703-ban nagy csata zajlott le Bélfenyér határában, a felkelők és a labancok szolgálatában álló rác hadak között, melyben Ujvárosi Szűcs János kuruc generális halálos sebet kapott, bár a csata a kurucok győzelmével végződött. A háborúktól megtizedelt lakosságot ezután az ismétlődő pestisjárványok pusztították, amelyek végigsepertek Bihar vármegyén (1710, 1738–1740).

Csáky Miklós püspök kinevezése után 1739-ben végigjárta az egyházmegyét, ahol akkoriban még kevés a katolikus egyházközség. Július 19-én látogatott Bélfenyérrre, amely ebben az időben egész Biharban szinte az egyetlen tiszta magyar katolikus falu, mivel közel 300 római katolikus mellett csak öt oláh lakott benne. Plébánosa Palotay István, állt még a régi templom, nyugati végén egy kis fatoronnyal. Megállapítja a püspök, hogy a lelkészi lak igen szegényes, roskatag, alacsony faház, belül sötét. Valamelyik könyvszerető papja szép könyvtárat gyűjtött, melyből a szomszédos béli uradalom tisztjei és a mezőtelegdi plébános, Szalkay is vett kölcsön könyveket, viszont ő maga is vett kölcsön a váradi káptalan könyveiből. Ismeretes, hogy közel évtized múltán, 1748-ban a püspök új lelkészi lakot építtetett Bélfenyéren.

Békésebb évtizedek a lakosság számbeli gyarapodásával járnak. Így az 1776. évi visitatio legfontosabb megállapítása, hogy temploma kicsi a hívők befogadására. Ezért annak helyébe épült a ma is álló templom, melynek alapkövét gróf Kollonitz László püspök rakta le 1784-ben. Címere kőbe faragva ma is díszíti a bejáratot. A felszentelést halála után a következő évben már

Gróf Kollonitz László püspök címere

utóda, Kalatai Ferenc végezte. Főoltárán áll a Boldogasszony szobra, míg mellékoltára Szent László tiszteletére készült.

Későbbi nevezetes történelmi esemény a szabadságharc, melynek idején 27 férfi állt be nemzetőrnek. 1849-ben a falun áthaladt az útja a Szent Koronával Arad felé menekülő kormánynak, Váradról jövet.

A 10–15 km széles, kanyargós, holtágas folyóvölgy a vidék lakóinak életében sok hasznot, de kárt is jelentett. Így az 1715. évi összeírás megjegyzi, hogy a Körös-part rétjei néha 60 napig is a víz alatt állnak, míg 1770-ben leírják, hogy a földesúrnak – a váradai püspöknek – évente öt teknős békát kell beszolgáltatniuk. Sok bajt okozott a Kis-Körös, amelyre panaszkodnak a bélfenyérik mind 1828-ban, mind 1840-ben, mondván, hogy a szeszélyes mederváltozások veszélyeztetik földjeiket. Számos állandó és időszakos vízfolyás is szabdalja az árteret. A dom-

bokról lefutó, nyáron többnyire száraz patakokat „aszó” néven hívnak. Említésre méltó néhány szépnevű vízfolyás: Kerekítő, Örvényág, Bükkösér, Aszóér, Kerekér, Csereság. Feljegyezték, hogy a múlt század közepén a Körös Tenke és Bélyfenyér között öt ágban kanyargott, így a tavaszi áradások évente szinte az egész határt elöntötték. Különösen emlékezetes áradások voltak 1855-ben, valamint 1869, 1879, 1881 és 1890-ben, mikor 5–6 méterrel is emelkedett a Körös vízszintje. A vizek rendszabályozása először a számos vízimalom eltávolításával már 1828-ban megkezdődik, majd 1858-ban nagyszabású munkálatok indulnak, melyek fokozatosan a vízi világ pusztulását jelentik. A 20. század közepén még volt csík és teknősbéka a kisebb patakokban, ám a század végére már csak mutatóban maradt néhány nyárfa, éger, kőris és mocsári tölgy.

A lakosság társadalmi tagolódása a régi dokumentumok szerint jobbágy és zsellér. A jobbágy-felszabadítás után a megszorított lakosság nem tudott már megélni a szűkös földterületeken, így iparos tevékenységgel segített magán. Híres volt a háziipar, mivel a környező erdők és ligetek faanyagát hasznosítva, szinte minden bélyfenyéri foglalkozott kerék-, szekér- és favillakészítéssel. Közben megjelentek a főfoglalkozású iparosok, így a 19. század végén már van néhány kovács, gépész, molnár, ács, kőműves, csizmadia, hentes is a bélyfenyéri lakosok között. Mivel a nagyszámú fiatal egy része már nem tud megélni a földből és a háziiparból, jelentős részük a mezővárossá alakult Tenkén vagy az akkori monarchia más tájain keresi a boldogulást.

Több nemzedékre nézve áldásos volt Bunyitay Vince kinevezett püspök, váradi kanonok és neves történész jó öt esztendei bélyfenyéri tartózkodása. 1875-től volt a falu plébánosa s ez idő alatt zárdát építtetett Szent Vince leányainak, akik 1949-ig dolgoztak itt, mint betegápolók, óvó- és tanítónők, valamint a gyümölcs- és virágkertészet és konyhaművészet oktatói.

A Szent Vince-zárda

Különben a püspök édesanyja Bélfényér temetőjében nyugszik, ma is gondozott sírban.

Mint a legtöbb alsó folyóvölgyi község, Bélfényér is a Fekete-Körös teraszán fekszik, két megyei út keresztezésében, hiszen a belényes–feketebátori és a nagyvárad–béli utak itt találkoznak, maga a templom is ilyen út mellett található. Bélfényér példa arra, hogy a török világban felégetett falu lakói a vész elmúltával visszahúzódtak ősi telkeikre. A nagy csapás utáni újratelepülést jelzik az egyenes utcák és a derékszögű kereszteződések is, valamint az, hogy az ősi nemzetségek telkei a belényes–feketebátori út két oldalán feküdtek, míg a később érkezettek inkább szét vannak szórva az egész falu területén. Az 1828 után letelepültek neveit elemezve – Zahari, Mura, Hevesi, Szobi, Kozák, Tamó, Kuglis, Hajka, Kubik, Petrus, Zifcsák – valószínű a tót és a jász eredet. Az 1930-as években elvégzett családnév-elemzés szerint 78 tudja 1600 előtti eredetét igazolni, 95 család őse 1600–1715 között költözött be, 1715–20 között

pedig 30 család. 1720–1828 között csak 31 család őse érkezett, 55 család pedig csak 1828-ig tudja elődeit Békényen kimutatni. A lakosság eddig az ideig színmagyar, 97% katolikus, 3% református. A határból 40% szántó, 28% erdő, 24% legelő, 3–3% rét és nem termő, míg 2% kert.

Lexikoni adatok szerint 1891-ben a lakosság 1232 magyar; 1910-ben 1526 magyar.

Az első világháború jelentősen megritkította a falu férfilakosságát, majd Trianon után is apadt valamennyit, de ezeket a szaporulat két évtized alatt bepótolta. Újabb jelentős kirajzás a bécsi döntés után következett, hiszen az országhatár Nagyvárad és Békény között félúton húzódott. A második világháború ismét megtizedelte a férfilakosságot, mind a fronton, mind a hadifogságban számosan lelték halálukat.

A háború utáni gazdasági fellendülést derékba törte egy tragikus esemény. Úgy látszott egyenesbe jöttek a dolgok, hiszen a kalászosok és a kukorica mellett az állandó vízfolyások mellett a határban kertészkedtek; jófajta paprikát, paradicsomot, padlizsánt, káposztát, dinnyét termeltek és a közeli vagy távolabbi piacokon értékesítették. A politikai színezetű szomorú történet 1949 nyarán, csépléskor történt, lényegében békés parasztmegmozdulás volt néhány környező faluban, az embertelen beszo­l­gáltatások ellen. A kommunista hatalom válasza gyors és irgalmatlan volt; a kivonult pártemberek ténykedését bírósági végzés nélküli kivégzések és egész családok Regátba való internálása jelentette. Két békényéri fiatalembert, Csák Lászlót és Bíró Józsefet lőtték agyon a falu főutcáján a templom előtt a pribékek. A mártíroknak egyetlen bűnük az volt, hogy a falu tehető­­s gazdáinak fiai lévén, őket gyanúsították a rendszer elleni felbujtással. Különös kegyetlenségre vall, hogy az áldozatokat elretten­­tésül vérükbe fagyva hagyták a tűző napon, majd minden szer­­tartás nélkül este temetetik el, miközben családtagjaikat már vonaton viszik a távoli internáló helyre, másik négy, kuláknak

kikiáltott famíliával együtt. Röviddel az események után „kényszer nélkül” nagy lelkesedéssel megalakítják a kollektív gazdaságot néhány földnélküli nincstelen vezetésével, akik az új rendszer meggyőződéses hívei és beköltöznek az elhurcoltak házaiba. Pár év múltán, mikor rosszabbul mennek a dolgok, egyre többen szabadulni kívánnak a paraszti létől, így elindul a falu végzetes elnéptelenedése jó harminc esztendővel ezelőtt. Mire az 1989-es változások bekövetkeznek, már elszegényedett a falu és sok a lakatlan porta, ahová csak időnként tér haza a városból az örökös, körülnézni, és a kertből begyűjteni a termést.

Az 1992. évi népszámlálás már tragikus képet nyújt, így 539 lakos van, ebből: 437 magyar

79 roma

22 román

1 egyéb

Felekezeti megoszlás: római katolikus 413

ortodox 101

református 22

nem nyilatkozott 3

A nagyváradi püspökség nyilvántartása szerint 1995 végén 159 családban 374 személy volt, míg 1999 végén 165 családban 360.

A lélekszámban igen megfogyatkozott falu képére a pusztulás árnyéka vetül, hiszen a jórészt özvegyasszonyok lakta házak gondozatlanok; az egykori középületek omladoznak. Leírhatatlan állapotban van a régi községháza, a jegyzői lak, az apácázárda. Még jó, hogy néhány magánvegyesbolt mutatja, hogy élet is van a faluban, nemcsak üres porta s néhány öregember. Az óvodában és az I–IV. osztályos iskolában még akad néhány gyermek, a nagyobbak Tenkére ingáznak. Sajnos az iskola épülete és udvara is annyira elhanyagolt, mint az egész falu. Néhány román család az utóbbi években telepedett le, birtokba véve az olcsó pénzért elherdált földeket, házakat a távol élő

Az iskola épületei

örökösöktől az elhalt öregek után. A népszaporulat a roma etnikumnál igen magas. Legtöbbjük az itteni néhány őshonos család mellett más tájról érkezett. Sajnos a kisebb bűnelkövetések megkeserítik az öreg bélfenyérik életét, hiszen a felderítetlen lopások és betörések egyre gyakoribbak, lopnak kertből, udvarról és házból. Egyetlen szerencse, hogy még rablógyilkosság nem történt.

Tanulságos szemrevételezni az utóbbi évek magyar lakosságának népmozgalmi adatait.

	Esketés	Keresztelés	Temetés
1990	5	7	13
1991	–	2	21
1992	4	6	20
1993	–	3	11
1994	2	5	12
1995	5	2	9
1996	4	5	18

1997	1	5	15
1998	1	6	13
1999	–	3	8
Összesen 10 év alatt:	20	44	140

A jövőt egyelőre senki sem tudja, hiszen ezen a tájon a történelem a múltban is sok pusztulást hozott. A középkor egy idején hat magyar falu virágzott viszonylag kis területen, közülük négyet még létezésük első évszázadaiban elsöpört az idő. Tenkén a magyarság, bár kisebbségben van, de úgy tűnik magára talált. Bélfenyéren is vannak biztató jelek, hiszen az egyház visszavette a zárda leromlott épületét és az elvadult kertet. Lassan megindul az újjáépítés és a tervek szerint Kolping családnak ad majd otthont a felújított ingatlan. A harmincas években a Fodor Ferenc írta monográfiában még „el nem sodort faluként” említi Bélfenyéért, ezt a harmadik évezred küszöbén már pusztuló településnek számító falut, ahol a magyarok kihalásának réme fenyeget. A jövő titka, lesz-e feltámadás...

(Elhangzott 1999. május 1-én)

Könyvészet:

Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története*. I–II–III–IV. kötet. *Pallas Lexikon*. 1893.

Borovszky Samu: *Bihar vármegye községei*. 1901.

Révai Lexikon. 1911.

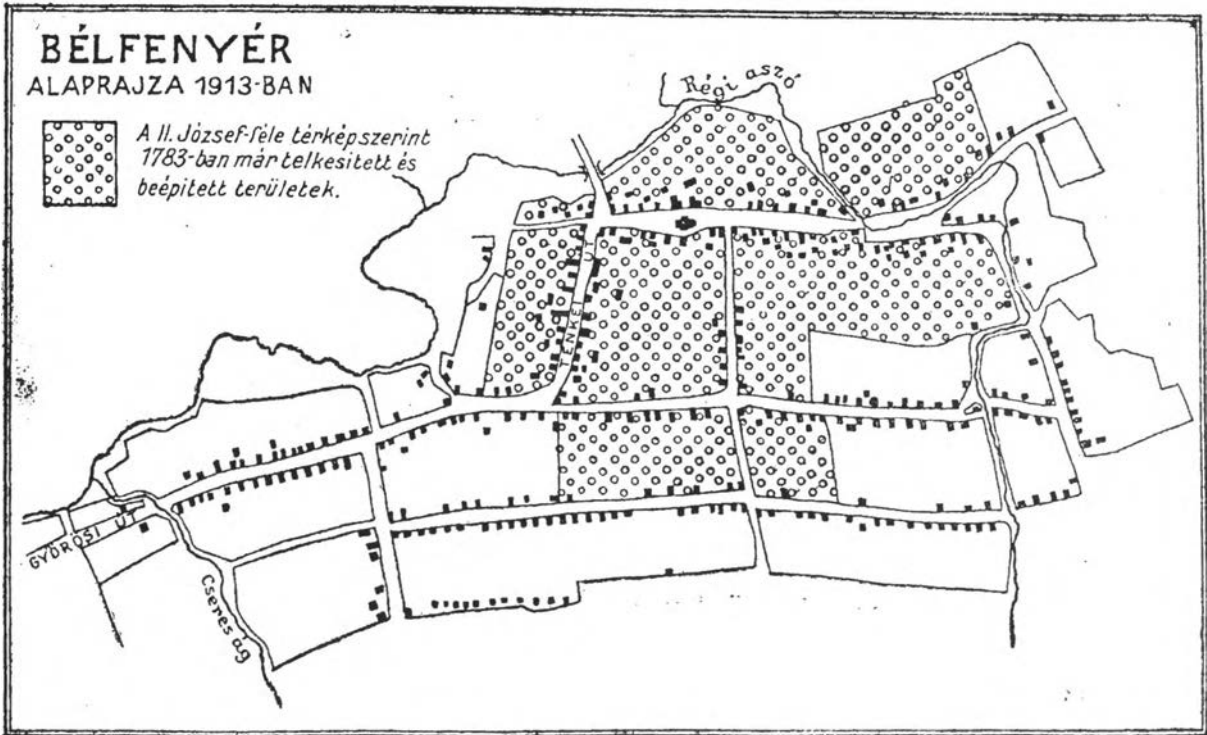
Tolnai Lexikon. 1913.

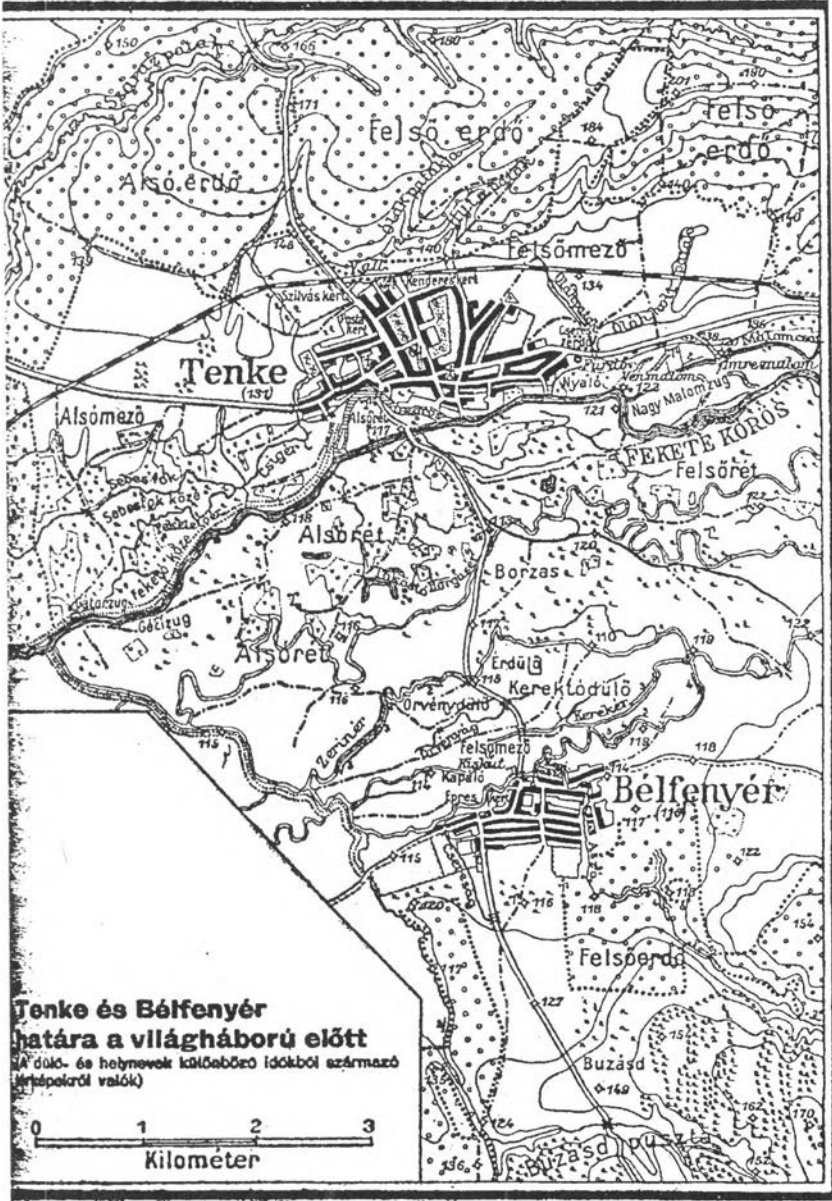
Fodor Ferenc: *Az el nem sodort falu*. 1942.

Györfly István: *Fekete-Körös völgyi magyarság*. 1986.

Váradi római katolikus püspökség anyakönyvei.

Váradszőlősi római katolikus egyházközség anyakönyvei.

KÖRÖSKISJENŐ

Ősi település a Sebes-Körös völgyében

A Sebes-Körös völgyének jobb oldalán, erdővel, szőlővel borított szelíd dombok tövében, Nagyváradtól mindössze 17 kilométerre található ez az ősi település. Jelenleg három faluból álló község, a megyeközpontról távolabb fekvő Mezőbottyán és a közelebb levő Köröskisújfalú tartozik hozzá közigazgatásilag. A dombok alján és részben rájuk épülő falvak egymástól 2,5–3 km távolságra vannak. Az E 60 Nagyvárad–Kolozsvár műúttól Köröskisjenő 4 km távolságra van, a másik két faluból Kabaláspatakon át Mezőtelegd felé, illetve Fugyivásárhelyen keresztül lehet a főútvonalra kijutni. Valamennyi esetben át kell haladni a Sebes-Körös valamelyik hídján. Vasútállomás a műúttól nem túl távol, azzal párhuzamosan halad, legközelebbi megállóhely Mezőszakadát.

Az első ismert középkori dokumentumokban, a pápai tizedlajstromokban Jeneu, illetve Jenev néven szerepel. Bunyitay kutatásai szerint első ismeretes birtokosa Jób, esztergomi érsek (1185–1203), majd Mike comes, aki valószínűleg azonos a Bihar vármegye 13. század elején élt főispánjával. A falut azonban IV. Béla király 1236-ban Mike comestől elvette és Pál comesnek, a későbbi országbírónak adományozta. Egy század múlva már, mint a Csanád nemzetség birtoka tűnik fel, melyben részbirtoka volt Csanád esztergomi érseknek is. A Csanád nemzetség erdőháti birtokainak a középkorban számos község volt része, így Jenőn kívül Mezőtelegd, Bertény, Borostelek, Mezőszakadát, Mezőszabolcs, Pósalaka, Sonkolyos, Dubricsony, Mezőtelki, Mezőbottyán, Telkesd és mások. Ezen települések javarésze ma is létezik, míg mások elpusztultak a történelem viharos évszázadai alatt. 1360-ban, mikor Telegdi Tamás kalocsai érsek és rokonai megosztották a birtokon, említik Jenő három utcáját,

ezek közül név szerint a Varsányi utcát. Osztozkodás tárgya volt az itteni földesúri kúria és a két körre berendezett vízimalom. Továbbra is a Telegdi család faluja Jenő, amelyet azonban 1561-ben elveszít a hűtlenségbe esett Telegdi István, ezért János Zsigmondtól Békes Gáspár, Csáki Boldizsár és Spanit János adománylevelet szerez reá. Később, a 16. század végén és a 17. század idején a Szemere, Veress, Kerékgyártó, Bódog és Bogyó családok szerepelnek az okiratokban, azután Gerey Miklós, majd a nagyváradi káptalan, amely a 19–20. század fordulóján is birtokolja.

Az egyház történetéről ismertek korai dokumentumok: így a 13. század végén 52 kepe püspöki tizedet adott, lelkészének szeretetadománya pedig egy fertő volt. Bunyitay ebből a korból építtetnek tartja kőtemplomát, amely szerinte közelebb áll még a félkör –, mint a csúcsíves alkotásokhoz. Tornya már újkori, ablakai is át vannak alakítva, de nyugati és déli ajtaja még eredeti építésében áll. Utóbbi a szokatlanul hosszú szentélybe nyílik, ami példa nélküli a bihari egyházmegyében. Lelkészei közül név szerint kettő ismert, János, aki 1332–34-ben, míg László a következő három évben évenkénti 12 garas pápai tizedet adtak. Említik egy okiratban plébánosát 1464-ben, ám névtelenül. A Wesselényi-család levéltárában közvetve szó van a lelkész javadalmáról, hiszen egy írásból kiderül, hogy 1561-ben az ahhoz tartozó szőlőt Telegdi Mihály foglalta el.

A község népességére utal egy 1366 évből való oklevél, mert említi két utcáját, két-két házsorral, s azon kívül a Malomzúgban és a Zadwr (Zádor?) szigetén egy-egy házsorát. A Wesselényi-család levéltárában van egy 1372-ben kelt oklevél, amellyel Nagy Lajos király megsemmisíti az eгри káptalannak kiadott levelét, mivel a levél értelmében az eгри káptalan az Adorján királyi várhoz és Telegdi Miklós fiai, Gergely és Miklós birtokaihoz, Bottyánhoz és Jenőhöz tartozó erdőket a váradi egyház birtokának állította, holott nem voltak azok.

1690–95 között a portyázó törökök elpusztították, akkor évekig lakatlanul állott. Csak 1700 körül tértek vissza a lakosok Derecskei nevű lelkészükkel. Különbösen a reformáció után, mind a mai napig a régi templom a kálvinisták tulajdonában van. A helybeli református egyház anyakönyve, melyet a nyolcvanas években állami tulajdonba vettek, említi, hogy 1791-ben, mikor a templomot megújították, a szószer és az ablak közt a falra metszve nagy betűkkel minden pont nélküli írást találtak, melyet a jegyzőkönyv másolatban közöl: GEREI MIKLOS UTA TAEZ OTHORV VDLT 1412 és a másolathoz a következő olvasást fűzi „Unius Ter August, Ter Aeterni Zenobium Open Hoc Ornavit Videlicet Trinitatis 1412”. Sajnos a kérdéses feliratot a mész és vakolat alatt azóta már nem sikerült megtalálni, lehet, hogy az említett újításkor el is távolították.

Érdeemes még eltűnődni az utóbbi évszázadok etnikai arányváltozásain. Így Bunyitay Vince művének IV. kötetében közli László Pál váradi kanonoknak a Bihar vármegyei községekben végzett egyházlátogatásáról felvett jegyzékét, amelynek dátuma Váradon 1725. július 18. A Sebes-Körös kerületében először Kis-Újfalun járt, ahol a földterület a káptalané. Parókusa László, Moldvából való, ugyanott szenteltetett valószínűleg szimatikus-tól. Az egyház kő, hajdan katolikus, belül festett, zsindeyes, legújabbban kijavított. Kehely kő. Második megállóhely Kis-Jenő, amely a káptalané. Parókusa Gábor, 62 éves, az egyház fa, szalmás. Bottyán, Kabaláspatak, Alsó-, Felső-Lugos, Pestes papjai szándékosan eltűntek.

Magyarország geographiai szótára, amelyet Pesten 1851-ben Fényes Elek adott ki, már tükrözi a nemzetiségi helyzetet számadatokkal. Eszerint Kis-Jenő oláh–magyar falu Bihar vármegyében a Sebes-Körös kies völgyében. Utolsó posta Várad. Lakja 360 református, 651 óhitű; mindkét felekezetnek helyben van papja. Határában van 31 egész úrbéri telek s majorsági szántó 160, kaszáló 40, ezen kívül 200 hold szőlő és 1200 hold erdő,

mely hegyen fekszik. Földje agyagos és rozstot, zabot, tengerit terem. Sok gyümölcs, kivált szilva terem. A Sebes-Körösön kívül van itt hét patak, a falu közt két tó és a Holt-Körös.

A Magyar Szent Korona Országainak Helységnevtára – 1907 – újabb etnikum megjelenését rögzíti. Így eszerint Kisjenő község, hozzátartozik a Káptalani puszta és a Cigánytelep, Bihar vármegye központi járásában. Székhely Nagyvárad. Ház 294, lélekszám 1665, oláh, magyar, református, görögkeleti. 5179 katasztrális hold. Közjegyzőség és állami anyakönyvvezetőség helyben; törvényszék, telekkönyvi hatósággal felruházva Nagyvárad járásbíróság. Adóhivatal Élesd, csendőrségi székhely Mezőtelegd. Utolsó távirtda hivatal és posta Mezőtelegd.

A Révai Lexikon említi 1915-ben először Köröskisjenőként, azzal a megjegyzéssel, hogy azelőtt Kisjenő, amely kisközség Bihar vármegye központi járásában (1910) 1810 oláh és magyar lakos, postaügnökség és távbeszélő hivatal. Szerepel Köröskisújfalú 738 oláh és magyar lakossal, valamint Mezőbottyán (azelőtt Bottyán) 514 oláh lakossal az 1910. évi népszámlálás alapján.

Az Új Idők Lexikona 1938-ban:

Köröskisjenő – Ineu –, Bihar megyei község, Trianon óta Romániához tartozik, 2160 lakos (1930).

Köröskisújfalú – Husasău de Criș 859 lakos (1930).

Mezőbottyán – Botean 687 lakos (1930).

Az 1992. évi népszámlálás adatai a következők:

Község:	3546 lakos	Köröskisjenő:	1969 lakos
Román:	2470	Román:	990
Magyar:	418	Magyar:	415
Német:	1		–
Cigány:	655	Cigány:	564
Egyéb:	2		–

Vallási megoszlás:

Község:	3546 lakos	Köröskisjenő:	1969 lakos
Ortodox:	2573	Ortodox:	1390
Római kat.:	15	Római kat.:	15
Görög kat.:	4	Görög kat.:	4
Református:	370	Református:	368
Baptista:	182	Baptista:	73
Pünkösdista:	229	Pünkösdista:	101
Adventista:	94	Adventista:	10
Egyéb:	9	Egyéb:	8

Az ezredfordulós adatok csak hozzávetőlegesek, pedagógusok szerint jelenleg közel 2500 lakosból 1200 a cigány, közel 1000 román, a többi magyar.

Köröskisjenő mindennapjaival életem másfél évtizede összekapcsolódott, hiszen egyetlen helyben lakó orvosként 1959–74 között gyógyítottam csecsemőt és öreget egyaránt, néha még szükségből a szomszéd községben lakó állatorvos munkájába is belekontárkodtam. Szinte hihetetlen, hogy Nagyváradtól mindössze 17 km távolságra hagyományos falusi környezetbe kerültem, ahol 1964-ig még villanyáram sem volt és távozásom idején is kurbilis telefonon csengettem a Szakadáton levő központot, hogy kapcsolatot teremtsenek a világgal. Eleinte így petróleumlámpa és gyertya űzte el a sötétséget, telespes rádió alig néhány volt a faluban. Csodájára jártak, mikor sikerült hordozható rádiót szereznem, amely zseblámpa elemmel működött. A fiatalság vasárnaponként népi táncot járt az utcán a hagyományos öltözékben s az öregek hétköznapiakon is hordták a régi viseletet. A község három jól elkülönített részből állt és nem volt divatban a vegyes házasság. A műúthoz és a Köröshöz közelebb volt a magyar falu az ősi templom, az iskola a községháza és a szövetkezeti bolt. Patakok folytak az utcákon és a kertek alatt – a

legnagyobb ágat Pecének hívják –, aztán egyesültek és nyugat felé siettek, majd Újfalú közelében a Körösbe értek. A Templom utcára merőlegesen volt a Nagy utca, odébb a Füzes zezgugos utcácskái, vízfolyásai. Az orvosi rendelő és az új kultúrotthon a magyar és román falu határán épült. Utóbbiban is volt Nagy utca, annak a másik végében egy patak völgyében az Alsó utca, majd rájuk merőlegesen a Hegy enyhén emelkedő, már vízfolyás nélküli hosszú utcájával. Fenn a domb tetején, a legelő szélén volt a cigányfalú, a vályogból épült kalyibákkal. A legelőn túli meredekebb hegyvonulatokat erdő fedte, míg a falvak közötti kisebb dombokat szőlő.

A lakosság jó része a mezőgazdaságból élt. Nagyon ügyes gazdálkodók voltak, akik a kollektivizálás előtt a szántóföldön a kukorica között termelték a konzervgyár számára az uborkát és nyugati kivitelre kisebb földterületeken a földiepret. A szőlőhegyen minden valamire való gazdának volt földterülete, ahol csemege- és borszőlőt, valamint sokféle gyümölcsfát gondoztak. Hasznosították a hullott gyümölcsöt és a bőséggel termelt szilvát, jóminőségű pálinkát főztek belőle a hűvös időszakban, az államilag engedélyezett magán-pálinkafőzőkben. Volt még cséplőgép is a faluban, a gabonát őröltetni a közeli Telegdre vagy Fugyivásárhelyre vitték. A megtermelt mezőgazdasági terméket gyűjtötte a szövetkezet, de akadtak, akik bevitték autóbusszal, lovas kocsival, de még gyalog is a váradi vagy telegdi piacra. Télen, kora tavasszal több magyar család foglalkozott jácinttermesztéssel a nyári konyhában, a csodaszép illatos korai virágokat majd Nagyváradra vagy Kolozsvárra vitték eladni.

Aztán az erőszakkal megalakított kollektív gazdaság létrejötte után megindult az ingázás a váradi üzemekbe, hiszen a családok megélhetése a mezőgazdaságból már nem volt biztosítható. Megszűnt az uborka és földieper termesztése, aztán kivágták a szőlőt és a gyümölcsfákat a hegyen, majd barackfákat telepítettek, ám azok nem váltak be, vagy nem értettek hozzá,

akikre rábízták. Megindult a fiatalság városra menekülése, bár a viszonylag jó autóbusszközlekedés sokakat maradásra késztetett. Aztán egyre jobban kihaltak a régi szokások, s a különbség város és falu közt csak a sáros út volt. Az utóbbi években szép modern házak épültek, s megindult a visszaköltözés a falura. Van már betonút Mezőbottyánig, de a mellékutakat is lekövezték. Naponta nyolc autóbusszjárat köti össze Köröskisjenőt Nagyváraddal, de magángépkocsi is rengeteg van. A földet, főleg az öregek nehezen művelik, mert mezőgazdasági társulás már nincs. Van, aki bérbbe adja, hiszen a magántulajdonban levő 15 traktor és négy kombájn megdolgozza a nem túl nagy szántóföldet. A volt kollektív istállók helyén felépítették a modern vágóhidat húsfeldolgozóval, amely a SC King SRL tulajdona. Van a faluban posta és CEC, épül a telefonközpont. Pár éve már felszereltek két telefonfülkét, ami kártyával működik. Két ingázó orvos és egy helyben lakó középkáder látja el az egészségügyi feladatokat, van humán és állatgyógyaszertár. A falun kívül épült egy baptista árvaház, ahol jelenleg 13 gyermeket nevelnek, akik Nagyváradon járnak iskolába. Még tervezik hét ház felépítését az árvaház bővítésére. A közellátással nincs probléma, mert a régi szövetkezeti bolt helyett jelenleg két állami és hét magánüzlet működik. A magyar falu Füzes nevű részében hetente egyszer piac is működik.

A helyi nyolcosztályos iskolában a gyermekek 65–70 százaléka cigány (van a másik két faluban is nyolcosztályos iskola). Járnak iskolába, mert különben nem kapják a gyermekpénzt. Különben párhuzamos osztályok vannak, a B osztályok tisztán cigányok, az A vegyes. Magyar tagozat is van még az I–IV. osztály számára. Tavaly még huszonegy gyermek volt, az idén már csak hét! Egy fiatal, képzett magyar tanítónő ebben a tanévben három II., egy III. és három IV. osztályos gyermeket tanít. Általában a III. vagy IV. osztályban a gyermekek átmennek a román tagozatra, hogy könnyebb legyen nekik az V. osztályban.

Sajnos vannak olyanok is, akik már az I. osztálytól román tagozatra íratják a gyermekeket. Így a 2000–2001 tanévben a román tagozaton tanuló magyar gyermekek helyzete a következő: I. – egy, II. – négy, IV. – négy, azaz kilenc tanuló, amely meghaladja a magyar tagozaton tanulók létszámát. A felső tagozaton a magyar diákok helyzete a következő: V. osztály – hét, VI. – négy, VIII. – három diák, azaz tizennégy tanuló. Vannak magyar és román diákok szép számmal, akik Nagyváradra ingáznak már az V. osztálytól kezdve. Különben az ingázók száma viszonylag kevés, mivel nagyon sok gyárban leépítések voltak.

Érdeemes elgondolkozni a népmozgalmi adatokon, melyeket a református egyháztól kaptam.

	Születés	Esketés	Temetés
1961–1970	78	52	57
1991–2000	46	27	76

Az első tíz esztendőben még pozitív volt a mérleg, bár a magyarok már akkor is általában nem vállaltak két gyermeknél többet egy családban, míg a román és cigány faluban az átlag 3–4 gyermek volt, de akadtak 8–10 gyermekes családok is szép számban. A legutóbbi tíz évben igen alacsony a házasságkötések száma, míg a halálozások majdnem kétszeres értéket képviselnek a születésekkel szemben.

Jelenleg mindössze 321 lélek református él a faluban, 155 férfi és 166 nő, 151 családban. Van még 41 nem református magyar, akik római katolikusok és a szekták különböző változataihoz tartozók – baptisták, pünkösdisták, jehovisták. A református lelkész ismeretei szerint él még Köröskisjenőn mintegy 1100 román és 1200 cigány.

(Elhangzott 2001. május 19-én)

A református templom

Könyvészet:

Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára*. 1851.

A Magyar Szent Korona Országainak Helységnevtára. 1907.

Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története*. I–II–III–IV. kötet.

Révai Nagy Lexikon. 1915.

Új Idők Lexikona. 1938.

Dr. Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai*. 1901.

Népszámlálási adatok. 1992.

Puiu Edda tanítónő közlése.

Domján László református lelkész közlése.

SZŐLŐS A VÁLTOZÓ IDŐBEN

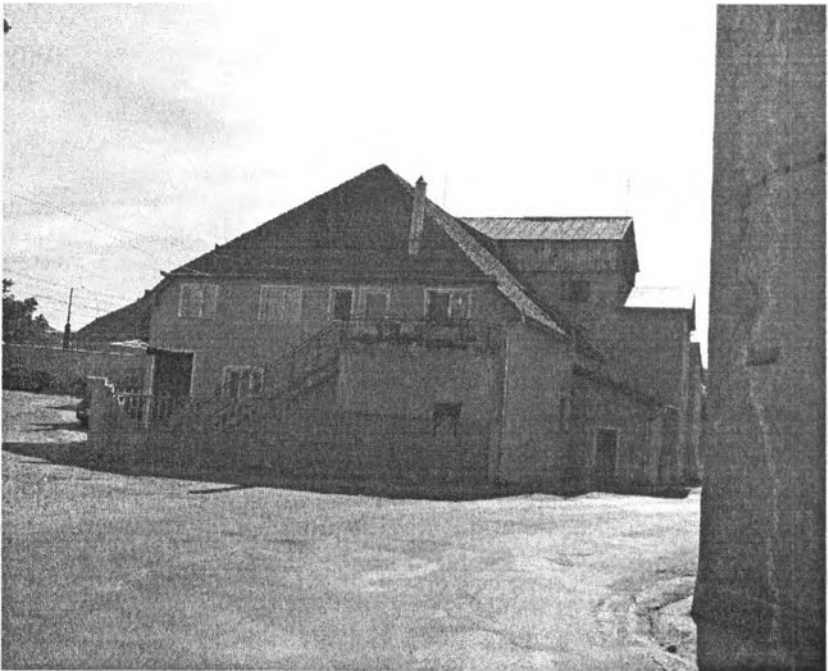
Életem javarészét – az egyetemi éveket leszámítva – a Peceparti Szőlősön töltöttem. Gyermekkoromban barátságos, rendtartó falu volt a városhoz közel, azzal néhány helyen össze is épülve, majd néhány évtizeddel később elhanyagolt külváros. Most úgy tűnik ismét feljön a csillaga, hiszen néhány utcában kacsalábon forgó kastélyok nőnek ki a földből a „káderdülőben”, a háborús veteránoknak kiparcellázott területeken, s a közeli fedett piac is lassan benépesül. Nagyvárad újabb lakóinak, a telepeseknek, a hetvenes években kialakított tömbháznegyed jelenti a Nagyvárad déli részét alkotó Nufarul városrészt, hiszen egy időben a Szőlős elnevezés szinte tiltott volt. Az utóbbi tíz évben, főleg a magyar nyelvhasználatban ismét feltámadt a régi is, bár az ősi település házaiból alig néhány élte túl a falurombolást.

Ezúttal végig szeretném követni Szőlős történetét a múlt időben, megállva egy-egy jelentősebb történelmi eseménynél, emlékezve a régiekre. A középkori dokumentumok Zeuleus, Zeleus, vagy Zewlews formában említik a Hévjó-patak – hiszen régen így nevezték a Pecét – mellett épült települést. Nevéből kiindulva bizonyosnak tűnik, hogy első lakosait a királyi szőlők művelésére telepítették a váradi szőlőhegyek lábaihoz. Mint község a 13. század elején tűnik fel a Váradi Regestrumban, más források e század idején arról tudósítanak, hogy királyi birtok és lakosai királyi udvarnokok. Így egy 1273-ban készült dokumentum a tatárjárásban elpusztult iratok rekonstrukciójában említi Püspököt és Szőlőst, valamint a Villa Sancti Laurentii-t, mint a király, a püspökség és a káptalan közös javait.

Lodomér püspök idején Várad ismét virágozik, hiszen feltámadt a tatárjárás pusztításai után. V. István fia, IV. Béla unokája, IV. László, ősei példáját követve, koronázása után elzarándokolt Szent László sírjához és 1276-ban a Várad melletti Szőlős falut

ajándékozta a váradi egyháznak, így módon kifejezve, hogy a püspök bírja a bizalmát, hiszen az elhunyt atyjának is hű támasza volt. Az adomány felosztását a püspökre bízta, miközben felhatalmazta, hogy a falu lakosai közül négyet vagy ötöt a fegyveres jobbágyok, vagyis az egyházi nemesek sorába emelhesen. Ezúttal egyedül a szőlősi vámot tartotta meg királyi birtoknak.

Megesett többször is, hogy királyi szállásadó hely volt Szőlős, mivel IV. László „kedves” kunjaival gyakran időzött a Hévjó partján. Egy ilyen alkalommal a harcias kunok felgyújtották Zoloch szőlősi lakos malmát, amely a Hévjó vizén, a község közepén állt. 1828-ban Márton őrkanonok, mint szőlősi jobbágyos földesúr szerepel. Valószínű, hogy Lodomér püspök a királyi meghatalmazás alapján Szőlős határából egy részt, mint külön

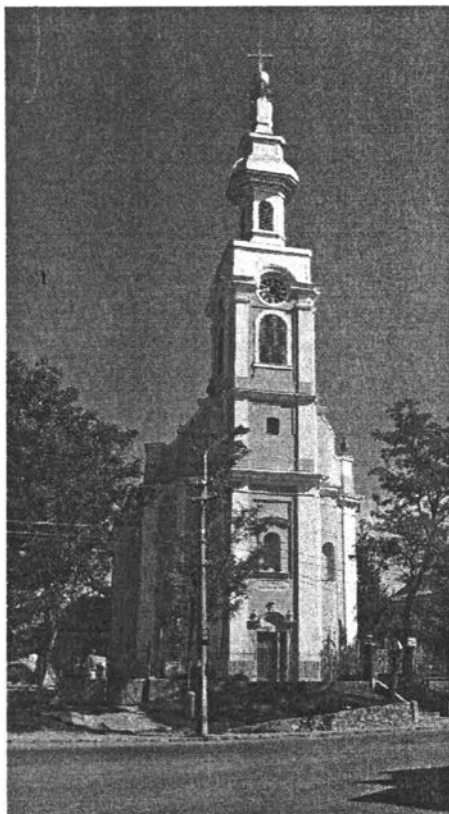

A szőlősi malom

birtokot az őrkanonokhoz csatolt, így módon téve tekintélyesebbé ezt a kanonoki széket. Az őrkanonok igen fontos személyiség volt a korabeli Váradon, hiszen a székesegyház kincseinek közöttük a legbecsesebbnek, Szent László sírjának őrizete volt a feladata. A szent király sírja mellett „ezüstbe foglalt feje”, ez a nemzeti kincs is az őrkanonok őrizetére volt bízva. Valahányszor Szent László fejére bírói esküt kellett tenni, a szent fejet mindig az őrkanonok hozta elő s mellette állt az eskü alatt is. Ezért a váradai őrkanonok mindig országosan ismert személy volt.

Valószínű, hogy a megye gyarapodását is elősegítette az adomány, mivel a „custos” azaz őrkanonok birtokán új község is keletkezett, amelyet a későbbiek során Kusztofalva néven említenek az okiratok, s amely a mai Szőlős és Szentmárton között terült el.

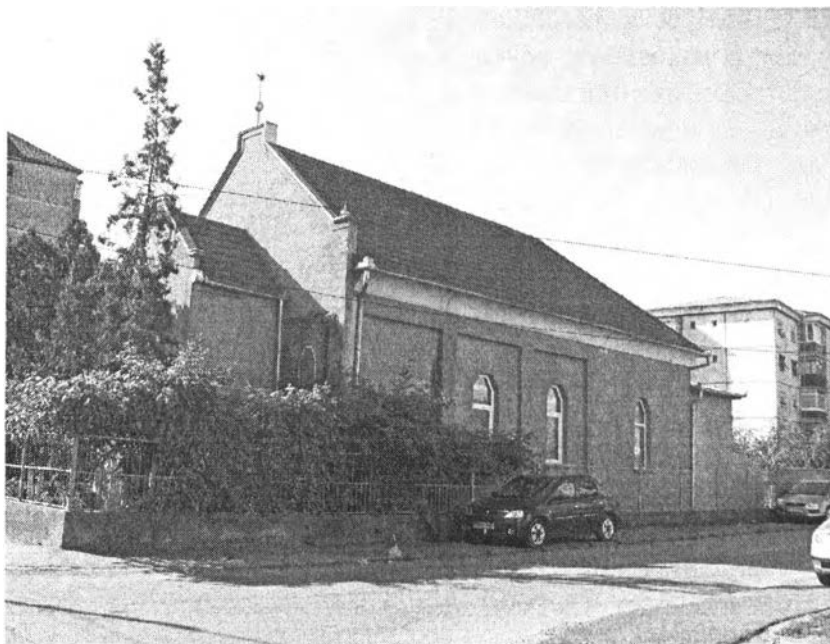
Az utolsó Árpád-házi király, III. Endre 1291-ben erdélyi körútra indulván, útközben meglátogatta Szent László sírját, hogy az ősi hagyományt követve, koronázása után imádkozzék trónja megszilárdításáért. Ezúttal Fenena királyné a szőlősi vámot, amely addig királynéi birtok volt, az egyháznak adományozta saját és szülei lelkének üdvösségéért. A sors furcsasága,

A római katolikus templom

hogy a fiatal királyné nem sokára meg is halt és valószínű, hogy egyike azon királyi személyeknek, akik Szent László sírja közelében találtak végső nyughelyet.

A bécsi kódex 1332–34 között Olaszi, Száldobágy, Püspöki és Szőlős községek mellett említi Bon települést a tizedjegyzékben. Ez utóbbi határos a mai Szőlőssel s emlékéét a Bóni kút őrzi. Egy másik dokumentum említi egy malmot Szőlős határában, a Hévjón házhellyel, rét- és szántóföldekkel, amelyet Vásári Bekény 1344-ben adományoz a velencei klarissza zárdába lépett leányával, s amelyet Gergely őrkanonok minden földesúri tartozása alól feloldoz. Az adományozó azonban kiköti, hogy ha leánya a szerzetesi fogadalom letétele előtt vagy után a zárdából kilépne, akkor az adományt visszavehesse.

A református templom

Az Anjou királyok idején megerősítik a szőlősi vám birtokában a váradi egyházat. Jövedelmezőségét legjobban az a körülmény igazolja, hogy az Erdéllyel folytatott kereskedelem ezen a vámon ment keresztül és tavasszal, Szent Benedek napján adták szokás szerint bérbe. Később Zsigmond királynak egy 1390-ben Váradon kelt levele említi, hogy a váradi káptalan felmutatta előtte Károly király egy levelét, amellyel megerősítette Fenena királyné intézkedését, azaz a szőlősi vám adományozását. Ily módon közvetve bizonyos, hogy a fő közlekedési út Várad és Erdély között Szőlősön keresztül, a Körös bal partján vezetett, hiszen más vámról Erdély felé nem tesznek említést a középkorban.

Ebben az időben Szőlős nem volt közönséges jobbágyfalu, hiszen lakosai továbbra is belső emberek. Egy részük a püspök fegyverese, mások Szent László székesegyházának harangozói voltak, mások pedig a templom kivilágítására való viaszt szolgáltatták be és méhészkedéssel foglalkoztak. Ebben az időben éppen Szent László sírjánál való nagyszámú zarándok megfordulása miatt Váradon igen élénk volt az idegenforgalom. Szőlős, mint a váradi püspök és az örkanonok birtoka, számos fennmaradt okiratban Nagy- és Kisszőlős néven szerepel. Utóbbi a 15–16. században már csak Kusztosfalva néven ismert.

Szőlős egyházi történetéből kevés emlék maradt fenn. Első, név szerint ismert lelkésze 1332-ben Ábrahám, akit a következő évben már Péter váltott fel, s ő volt a lelkész 1347-ben is. A pápai tized évenként egyenlően 28 garas, amennyit a kalotai kerület egyetlen lelkésze sem fizetett, így bizonyos, hogy a szőlősi lelkészi javadalom az egész kerületben a legelső és az egyházmegyében is első közötti. Fontosságát nagyban elősegítette az a körülmény, hogy lelkészei a váradi székesegyházban is birtokoltak valamilyen oltárigazgatói javadalmat. Mint korabeli papok részt vettek a káptalan hiteles helyi működésében, így módon osztozva annak terheiben és előnyeiben. Már az első ismert szőlősi plébános, Ábrahám is bírt igazgatói megbízás-

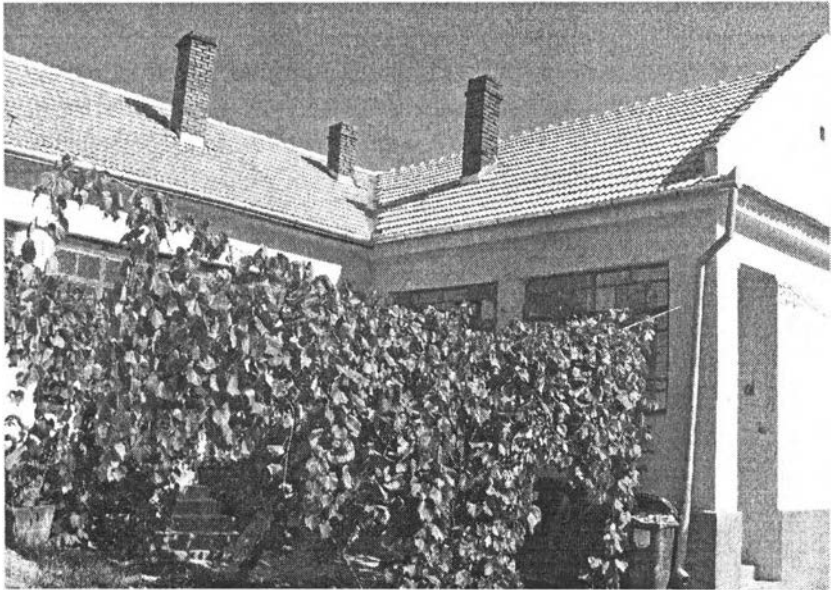
sal a székesegyházban. Még említik 1416-ban az írások a szőlősi papot, sajnos név nélkül, aki mint a káptalan kiküldötte, a király emberével Szatmár megyében járt, hogy ott a Domahídiak hatalmaskodása ügyét kivizsgálja.

Az 1552. esztendei összeírások Kuztosfalván, ahol Joannes Perleky az úr, 4 kaput említ, míg Szőlősen 17-et, amely Lodomér püspök adománylevele szerint a püspök és a káptalan közös birtoka. A Chartularium Hídköz, Nagy- és Kiszőlóst említ, s ez utóbbi kettőt nevezi közös birtoknak. Egy fennmaradt jegyzék leírja, milyen mennyiségű szemes éleket szolgáltattak be: így Szőlős 30, Szentmiklós 36, Olaszi 75, Csatár 90, Püspöki 184 köblöt. Az bizonyos, hogy különösen jó búza és bortermés idején megteltek a váradi vár magtárai és pincéi.

A bőrgyár

A reformáció térhódításával a Partium szinte teljes egészében az új hitet követte. Ismert, hogy 1597 júniusában Báthori Zsigmondhoz a város protestánsai hármas követséget küldtek: Darabos Gáspárt a vármegye, Szabó Györgyöt a nemesség és György diákot a polgárok nevében. Kérték a jezsuiták belvárosból való kitiltása mellett azt is, hogy a fejedelem küldje őket a szomszédos Szőlősrre, mert az ország törvényei szerint ebben az időben csak ott szabad lakniuk. A fejedelem dühében hármat csapott a követekre, majd egy fennhéjázó válaszlevélben megintette a váradiakat, mondván, hogy a hitigazítás nem az ő dolguk. Ezután nem sokkal Zsigmond lemondott és Csehországba távozott. Ekkor a váradiak egyenesen a jezsuitákhoz fordultak, követelve tőlük, hogy vonuljanak ki a városból Szőlősrre. Miután ezt megtagadták, valaki a kálvinista pap szószékére ocsmány iratot függesztett. Erre a protestánsok összegyűltek, megrohanták a jezsuiták belvárosi

A volt községháza

házát és összetörték. Az atyák életét csak az idejében érkezett Király György főkapitány és katonái mentették meg. Mária Krisztina, a fejedelem felesége, aki férje lemondása után Erdély ügyeit rendezte, békebírákat küldött Váradra. Ezek előtt Derecskei Ambrus református pap igazolta magát, hogy nem ő volt a mozgalom elindítója és a jezsuiták is tisztázták, hogy nem ők voltak a gúnyirat szerzői. Ennek ellenére a jezsuiták Váadról eltávoztak, valószínűleg Szőlősrre. Bizonyíték rá egy, a jezsuiták levéltárában megőrzött fejedelmi levél, amelyet Mária Krisztina adott ki. Ebben Kisürögd egész tizedét, amely 1557 előtt a váradi nagyprépost birtoka volt, a szőlősi egyház megújítására és lelkészének fizetésére adományozza.

Báthori Zsigmond még 1597 végén visszatért Csehországból. A következő évi tordai országgyűlésen felmerült Szőlős egyházi ügye, ugyanis ekkor egész Bihar megyében egyedül Szőlősön van katolikus egyház! Így Szent László városa, az egykori fényes püspöki székhely is a szegény falusi egyházközséghez tartozik hosszú ideig. Ha valaki meghal Váradon, aki még a régi hitet követi, ki kell vinni Szőlősrre, de minden ceremónia nélkül, ahol *„a szőlősi papok azután a falu határánál bevárván a halottat, ott osztán minden ceremóniákkal elvihetik szabadon és eltemethetik”*.

1603-ban pestisjárvány, 1604-ben földrengés pusztít Váradon, s ezek bizonyára Szőlősön is veszteséget okozhattak. Ezután Bocskai 1605–1606-ban két évig ostromolja a várost, mely ebben az időben nem tartozott az erdélyi fejedelemséghez. Hasonlóan emberpróbáló idők járhattak az 1660-ban bekövetkezett török hódoltság idején. Piri pasa 1662-ben összeíratta Várad vidékét és keményen megadóztatta. Így 1674-ben egy hódolt jobbágy adója a török földesúr számára 30–40 forint, ezenkívül vaj, méz, vágóbarom és mások – szükség szerint.

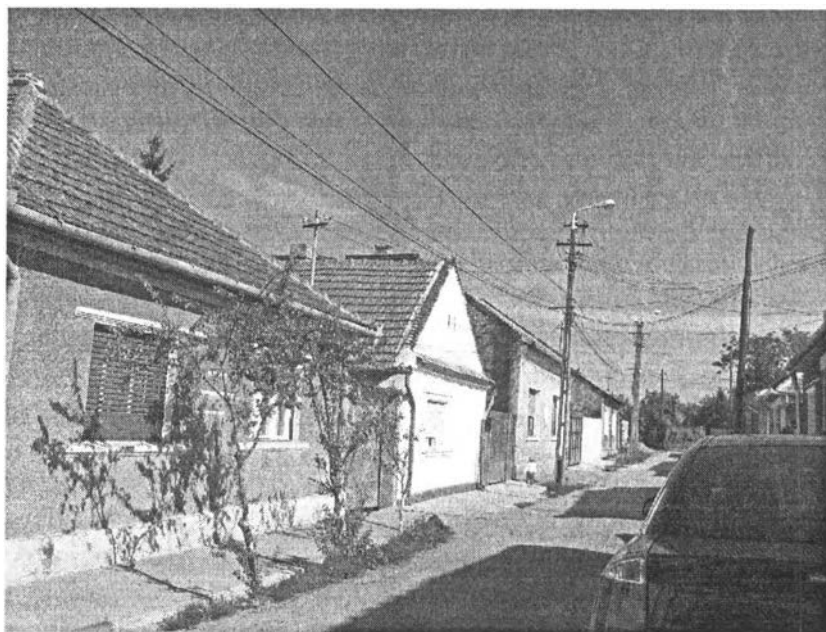
Ahogy Szőlős egyidőben a katolikusok mentsvára volt, a török hódoltság alatt a váradi reformátusoknak adott otthont.

Tárgyi bizonyítéka a református egyházközség tulajdonában álló úrasztali tányér és pohár, becses ereklyéje máig is a szőlősi reformátusoknak. Budavár visszafoglalása után megkezdődött a törökök visszaszorítása, így a bihari Szentjobb is visszakerült a magyarok kezébe. A vár főkapitánya, Bagosi László rá-rácsapott a portyázó törökre. Egy ilyen csatározás alkalmával 1687. június 2-án megsebesült és foglyul esett. Váradra vitték, ahol három hét múlva súlyos sérüléseibe belehalt. A sebesültnek a szőlősi reformátusok viselték gondját, majd el is temették. Özvegye, Bagosi Lászlóné, Józsa Borbála hálából Szatmáron, ahová férje halála után költözött, egy ezüst tányért és poharat készíttetett 1687. október 22-én. A tányér peremén sűrűn teleírott szöveg: *„Én, néhai boldog emlékezetű, Isten és haza vitézeinek az felsége Leopoldus római császár és koronás magyar király Szentjobb végvárának fő kapitányának Nemzetes Bagosi László édes uramnak megmaradott árva özvegye Józsa Borbála megtekintvén Szőlősi bírák és lakos uraimnak említett édes uramhoz váradi rabságban való hűséges szolgálatjokat és dajkálkodásokat mivel említett édes Uram Kisfalunál az Ér mellett török rabságban Váradra vitetett Die 2 Junii An. 1687 holott sebei miatt három heti rabságban életét boldogul letette. Kinek meghirdetett tete-meit is megnevezett szőlősi bírák és lakos uraim tisztességesen eltakarították. Én is istenes indulatomból édes uram emlékezetére csináltattam ezen ezüst tányért egy pohárral együtt. Kívánom éljenek ő kegyelmek Isten tisztességére lelkeknek hasznára. Szatmárt Die 22 Octobris Anno 1687”*. A pohár sorsa ismeretlen, mert a ma is őrzött egyházi ereklye felirata más eredetet árul el. Ezen a következő írás olvasható: *„Szőlősi ecclesiához való pohár ez 1667”*. A húsz évvel korábbi időből, ugyancsak a török világból való pohár valószínűleg a Váradról kiszorított, Szőlőstre húzódott polgárok adománya.

1692-ben felszabadult ugyan Várad a török iga alól, ám a református egyház mentsvára bizonyára még jó ideig Szőlősen

maradt. A pusztulás jelentős, hiszen az ostrom után már nem léteztek a Várad körüli falvak jórésze; ezeket később, mint pusztát vagy dűlőt említik. (Ósi, Besenyő, Mácsa, Volf, Szálka stb.) A puszta templomok sokfelé még álltak lakosság nélkül, jórészüket még a 32 éves török uralom alatt néptelenedett el. Várad a törökök kivonulása után szinte teljesen elpusztult, idegen katolikus lakosság jött a régiek helyére. Ekkor a maradék reformátusok a püspöki hatalom elől a közeli Szőlősre húzódtak, ahol különben is volt református egyházközség. Egy időben szabad vallásgyakorlatot még a Várad környéki falvak sem élveztek, főleg az ellenreformáció idején. Ekkor tért vissza a szőlősiek jórésze a katolikus egyház kebelébe.

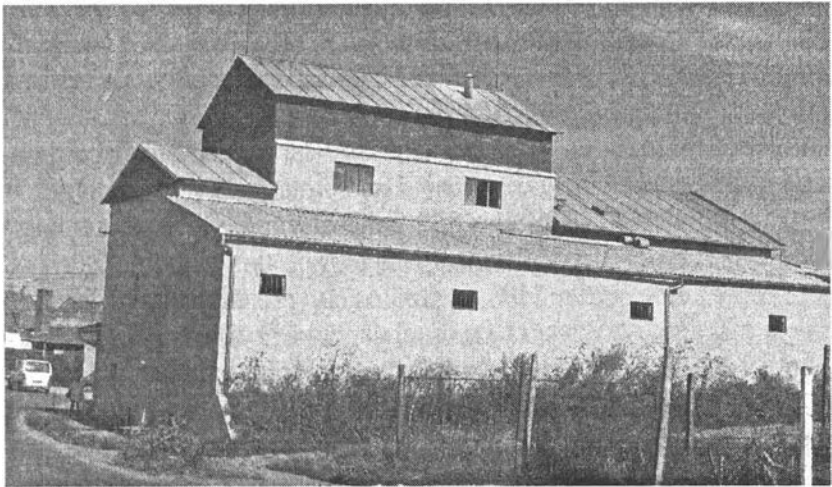
1713-ban gróf Csáky Imre püspök idején a kassai intézetből három ifjú papot küldenek a váradi püspökséghez, akiket a főpap

Utcarészlet

a saját püspöki birtokain, Belényes, Bélfenyér és Szőlős községekben helyezett el. Utóbbi helységben építette fel a máig is fennálló templomot, védőszentje, Szent Imre tiszteletére. A nem egészen 60 éves, akkor már bíborosi rangot viselő Csáky Imre 1732 nyarán fekete himlőben és szélhűtésben meghalt. A holttestet a szálkai püspöki palotából a papság és a Harrach-ezred egy századának kíséretében átvitték a szomszédos szőlősi templomba, s annak sekrestyéjébe terítették ki, mivel a szálkapusztai székesegyház még csak épülőben volt.

1739-ben öccse, gróf Csáky Miklós követte a váradi püspöki székből két másik püspök rövid regnálása után. Érkezésekor visitatiót tartott a néhány katolikus egyházközségben, hiszen ekkor még a lakosság döntő többsége a protestáns hit követője. Bélfenyérről jövet július 19-én látogatja meg Szőlőst. A jegyzőkönyvbe leírják, hogy a templomot gróf Csáky Imre bíbornok 1729-ben építette és báró Luzenszky István 1732-ben, Szentháromság vasárnapján szentelte fel. Nem sokkal később, a püspök halála után ő követte ebben a tisztségben, 1732–1734

A Rollinger-malom hátulról

között. Érdekesség, hogy a templom búcsúünnepé máig is Szentháromság vasárnapja. A látogatás idején még csak fatornyocskája volt, szentélye boltozott, de hajója deszkamenyyezetes. Főoltára Szent László tiszteletére volt szentelve, a királyt lovon ábrázolta, amint dárdájával a kősziklából vizet fakaszt. Jobbra Szent Albert, balra Szent Miklós, felette pedig a Szentháromság képe függött, legfelül az alapító bíboros címere. Ezenkívül még két kis oltára is volt, a lecke oldalán a Szűzanya máriacelli képével, az evangéliumi oldalán pedig másik Szent Anna tiszteletére. Amazt Buday István, emezt Bucsy Mihály bihari alispánok emeltették. Orgona, padok és a szükséges egyházi kellékek szintén már mind megvoltak. Kevésbé kielégítőnek találta az új püspök a plébános, Püspöki Ferenc és a kántortanító helyzetét. Előbbinek csak két kis szobája volt, a kántor háza dűledezett, fizetségük sem volt rendben. Ezért Csáky Miklós a Kusztos malmot, azaz annak vámját a szőlősi egyháznak adományozta. Szőlősnek ekkor 292 lakosa volt, melyből 10 kálvinista, 7 zsidó, 5 rutén, 4 oláh, 1 lutheránus, 265 katolikus. Megjegyzik, hogy a szőlősi plébániának nincsenek könyvei „hacsak az Isten a jövőben nem ad neki”. Csáky püspök 1748-ban lelkészi lakot építtet és a templomhoz, melyben a bátyja, a bíbornok teste nyugodott, méltó tornyot emeltetett.

Későbbi időkben számos természeti csapás, betegség pusztította Váradot és környékét, így 1828. augusztus 15-én jégeső verte el a termést, 1829 és 1832-ben földrengés pusztított, míg 1831-ben a kolera tizedelte meg a lakosságot.

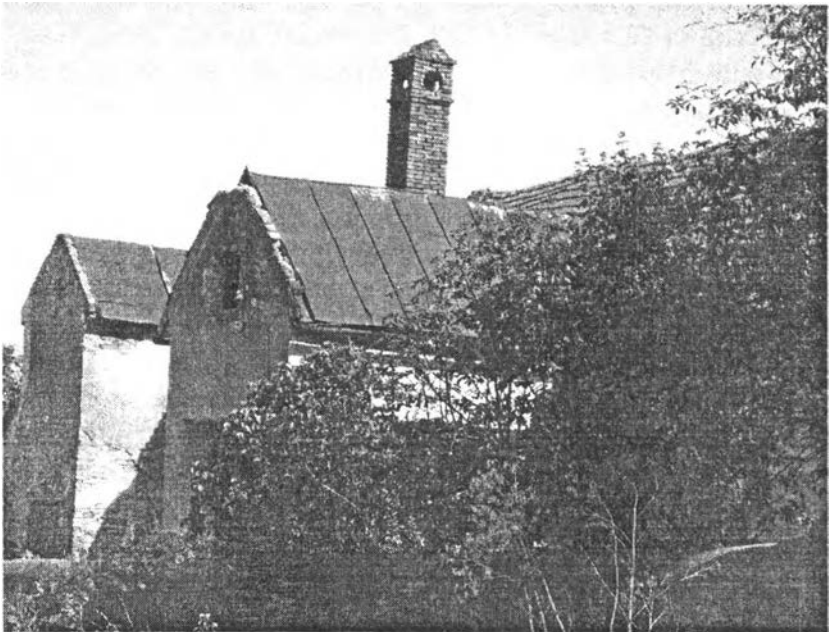
Az elmúlt évtizedekben Szőlős is növekedésnek indult. Ekkor már Peceszőlősként szerepel és kiépül két fő utcája a templomtól északra és délre, valamint nyugati irányban nem túl távol kialakítják a temetőt. A község az 1848–1849. évi szabadságharcban is szerepet játszott, hiszen itt öntötték az ágyúkat, mikor a hadfelszerelési üzemek jórésze Váradra költözött. Öreg emberektől gyermekként hallottam, hogy a mostani Rollinger-malom

területén folyt ez a tevékenység. Szintén tőlük tudom, hogy a Pecén Szentmárton felé volt gubamalom is, ahol a gyapjút dolgozták fel. Még magyar világban, úgy 1942 vagy 43-ban halt meg a község koldusasszonya, „kallós néni”, akinek a nevét nem ismerem, ám a férje volt az utolsó gubamalmos. Akkoriban már jóval túl volt a nyolcvan esztendőn, testes, magas, igen tiszta öregasszony volt, aki régen megözvegyült, gyermekei nem lévén, a szőlősiek jóindulatából a bikaistálló melletti kis kamrában lakott és rendszeresen végig látogatta a házakat. Emlékszem, irgalmas szívű nagynénem vágta le a körmeit, miközben mesélt nekünk, gyermekeknek a régi szép időről, mikor ő is kocsin járt.

Visszatérve a 19. századra, a templomtól északra vivő utca széles, térszerű, elég rövid szakasz, mely az Úri utca nevet viselte, hiszen az itt levő telkekhez nagy földterületek, több tíz hold is csatlakozott. Az utca végében kettévált az út, egyenesen előre volt a disznólegelő, a Lapos nevű határrész, amelyen keresztül, a Pece-parton, legrövidebb út vezetett a vár felé. Itt állt a 20. század közepéig a községi vágóhíd. A másik út északkeleti irányban Velencére vitt, az 1840-es években épült malom mellett, amelyet Cifra malomnak hívtak és eredetileg a püspökségé volt. A Pecén túl az út bal oldalán állt még e század közepéig a vám épülete, míg jobbról a mai velencei állomásig szintén legelő volt, amit a környékeliek „Futrás” néven ismertek. A malmot bérlők működtették: Mészáros, Roth, Förkli, majd az 1880-as évek elejétől Szidor Mihály jó harminc esztendeig. A malmot a püspökségtől Petrányi Ferenc vette meg a hozzátartozó nagy területtel, melyet felparcellázott, három utcát alakítva ki, s ezt Petrányi-telepnek hívják napjainkig. A malmot később Rollinger Vilmos vette meg, aki Érselindről jött Szőlősre hat gyermekével. A család birtokolta az 1948-as államosításig s úgy tudom, nemrég vissza is szerezte peres úton. A Petrányi-telepen több tímárműhely és bőrgyár hasznosította a Pece soha be nem fagyó vizét. Itt meg kell említeni a Mihalek és a Krajcsi családot, akiknek több

tagja több nemzedéken át, mint vállalkozók, másoknak adtak munkát. A Szőlősön fennmaradt legrégebb ház, az ún. Petrás-kúria, amelyhez eredetileg 75 hold föld tartozott. Legrégibb tulajdonosa a 19. században dr. Kovács Frigyes, majd Pollák Imre mérnöké lett. A szájhagyomány szerint, mielőtt dr. Kovács a házat megvette, zsendár központ lehetett, hiszen a pincében ma is láthatók a falba erősített vaskarikák, ahová a foglyokat bilincseltek. A századfordulón került az ingatlan a Petrás család tulajdonába, ma is a késői leszármazottak birtokolják. Érdekesség, hogy a második világháború idején, amikor a front Váradon átvonult, közel száz személy talált menedéket a kúria tágas pincéjében.

Szintén múlt századi a szomszédos Kosztelni-ház, valamint annak a templom felőli részén épült jegyzői lakás és községháza.

A Petrás-ház

Volt valamikor kisbírói lakás és szobák a csendőrség számára. Szájhagyomány után ismert jegyzők: Kochuta Mihály (1841), majd Kokula, Vozári Vince, Kiss György, Roskovics Béla, Bázár Vince; román időben Popa György és Roxin Alexandru; magyar világban Szántó Dezső, Szabó Mihály és Gyenge az orosz bejövételig. Utána megszűnt a jegyzőség, csak az adóhivatal működött. A jegyzői lakást és az irodákat átvette a nagyváradi néptanács, az épületben gyűléseket, ifjúsági előadásokat rendeztek. Egy kommunista pártember, helyi lakos, Révész volt a községi bíró ebben az időben. Mikor 1951 tavaszán a kollektív gazdaság megalakult, az épület annak a székhelye lett. Ezután, 1954-ben csatolták Szőlőst Nagyváradhoz. A községháza és a templom között állt a mára már elpusztult kastély, amely valószínűleg a 19. század közepén épült. Legrégibb tulajdonosa

A Kosztelni-ház

egy mérnök, majd Könczei tisztartó, akinek egyik veje, dr. Rednik Gábor volt Szőlőson az első körorvos. Később Óvári Sándor vette meg a birtokkal együtt s ő alakította ki a parkot, a hatyúkkal benépesített tavat, a gyümölcsöst. Volt nagy tehenészet, számos igásló és cselédlakások, a Pecén rendbe tartott fürdő kis szigettel. A háború után a területet és az épületek jórészt elfoglalta a kollektív gazdaság. A kastélyban működött óvoda, miután a maradék tulajdonosokat a Géher családot kiebrudalták, majd gyermek tüdőszanatórium, később iskola. Végül a sok gazdát és számos átalakítást elszenvedett épület az 1980-as években összedőlt.

A templom mai formáját 1897-ben nyerte el, amikor újjáépítették a szentélyt, az Óvári család két mozaikablakot adományozott. Újból kifestették a templomot, főoltárt állítottak Szentháromság tiszteletére s egy mellékoltárt a Szűzanyának. A gyönyörű velencei csillár a gazdag Reteg István ajándéka, aki egy pár ökör árát adta érte.

A templomtól délre régen Nagy utcának hívták a település hosszabb utcáját, ehhez is jelentős nagyságú telkek tartoztak. Éppen szemben áll az istenházával a közel 150 éves parókia L alakú épülete. Sajnos a jelenlegi, a falurombolás után az 1970-es években épült parókián nincs semmiféle irat az egyházközség történetét illetően, mert a Historia domus elpusztult a háború alatt, mivel az iratokat meggyújtották, hiszen a pap is akár a lakosok legtöbbször elmenekült. Egy időben kultúrotthon, filmszínház majd iskola működött a régi parókiában, jelenleg emelet-ráépítés után az egyház szeretetotthona. Ismert lelkészek 1814-től Kubina Mihály, 1841-től Harcsarik György, 1859-től Salamon András, aki várfogságot szenvedett, mert részt vett a szabadságharcban, 1869-től Vidovich György, akinek az 1848–1849-es harcokban szerepe volt és mint pap is viselte a katonaköpenyt. Sírköve még áll az elpusztított temető régi részében, 1906-ban halt meg. Rövid ideig lelkész volt Papp Ferenc, Flóra Ferenc és

Müller János, aki arról volt híres, hogy gyógyszereket készített. Szolgált még dr. Szemethi Géza, Szebeni Gyula, Pálffy Béla, Serly Viktor (ő is Szőlősön nyugszik, 1938-ban halt meg), dr. Kajaba László, majd a háború után Ormai, Joó Sándor, Zöldi András és Federek Imre, jelenleg pedig Pálos István.

A parókia szomszédságában állt a múlt század első felében épült fiúiskola, amely a háborús napokban 1944 őszén leégett. Az 1850-es években ismert Turker tanító, őt követte anyai dédapám, Kuglis János, majd az 1860-as évektől Vagaszki János, aki nyugdíjazásáig itt dolgozott. 1895-től haláláig Stéger Géza, majd Csáki Mihály volt a kántortanító. Ezután 1919-től Reteg János tanított itt a háború végéig.

Szintén öreg, vastag falú ház volt a püspökség tulajdonában lévő szomszédos, sok helyiséges épület, amelyben az 1880-as években italmérés volt, majd a helyi egyház megvette és óvodát rendezett be. Első óvónő Patakiné Réz Erzsébet, a következő Szidor Terézia. Megjegyzendő, hogy az impériumváltozás után, 1920-ban megszüntették az intézményt. Ezután volt egyesületi otthon, majd laktanya és járványkórház, később lakóknak adták ki. A mellette lévő leányiskolát 1912-ben építették Szebeni Gyula plébános javaslatára. Itt tanított a helybeli Szabó Erzsébet a kezdetektől nyugdíjazásig. Később az épületet a tömbházépítésig, mint egészségügyi körzetet hasznosították. Szabó Erzsébet meghatározó személyiség volt a községben, ő tanította meg a perzsaszőnyegszövésre a nagyobb lányokat, akik az iskola elvégzése után tovább folytatták otthon a munkát. Ily módon a szegényebb sorsú, föld nélküli lányok, asszonyok pénzt kerestek ezzel a tevékenységgel egészen a hetvenes-nyolcvanas évekig. Szabó Erzsébet szívesen rendezett színdarabokat, szavalóversenyt, azok jövedelméből egyházi felszereléseket adományozott és mindig a közösségért dolgozott 1948-ban bekövetkezett haláláig.

A Nagy utca többi házában laktak a község módosabb gazdái. A később benépesedett Temető és Malom utcában na-

gyon sok háztulajdonosnak nem volt birtoka. Ők a gazdák földjeit művelték meg kézi munkával, mások a közeli Nagyváradon dolgoztak az üzemekben vagy a szolgáltatásban. Akadt munka helyben is, kisebb mértékben a tímárműhelyekben, a malmokban és a múlt század végén épült sörgyárban. Még meg kell említeni a régi középkori malmot a Pecén, amely a Malom utca végén található. A népnyelvben a „Custos”, azaz örkanonok tulajdonában levő épület Gusztus malommá alakult. Legrégibb ismert bérlője Lévai József, majd egy Skoda nevű molnár a múlt században, akik igen jómódú emberek voltak. 1890-től Kasza János a bérlő, aki Váradon lisztüzletet tartott fenn és a katonaság számára is őrlt. Rövid ideig Péchi, majd Soltész Ferenc és Jurcsik Pál bérelte a malmot, aztán a váradi káptalan 1917-ben eladta Géber Antal gyógyszerész főhadnagynak, aki a malom szomszédságába emeletes villát épített. Később a malmot eladta Jósa Károlynak, s ezt 1948-ban államosították, a tulajdonost internálták a Duna-csatornához. Azután működött ott olajmalom, baromfitelep, libahizlalda, majd koporsógyár napjainkig.

Említést érdemel, hogy a világjavító szocialista eszmék legelőször a falu egyik módos és tanult emberét, Papp Lászlót fogták meg, aki egy szilveszter éjszakán a Vereskeresztnél, a Szentmárton felőli úton mai napig keresztel megjelölt helyen, kiábrándulva az eszmékből, öngyilkos lett. Később, főleg a föld nélküli szőlősi családok tagjai csatlakoztak a kommunista eszmékhez. Közismertek voltak ezek a személyek, akik a század első felében munkásmozgalmiak voltak. Dicséretükre legyen mondva, a háború után, a nagy osztályharc idején azért szolidárisak voltak falutársaikkal, mert a parasztmegtorlások korában sem vittek börtönbe vagy a Duna-csatornához egyetlen vagyonosabb földművest sem, mert a párteberek megvédték őket. Ennek a jóindulatnak egyetlen ára volt, még pedig az, hogy a kollektív gazdaságot már 1951 tavaszán megalakították, s oda belépett szinte az egész község lakossága. A mezőgazdaság fokozatosan

leromlott, hiszen a gyenge javadalmazás a fiatalabb korosztályokat más foglalkozásra kényszerítette a váradi üzemekben. Az állatállomány is leapadt, bár a század első felében a tehenészettel foglalkozó gazdák látták el tejtermékkel a várost. A kollektív gazdaságban végezetül csak a másutt elhelyezkedni nem tudó idős személyek és az asszonyok maradtak, majd ők is kiöregedvén, távolról érkezett bérmunkásokkal dolgoztattak.

Az áldatlan helyzet napjainkig tart, hiszen az 1990 után viszszaosztályozott földeket már szinte egyetlen tulajdonos sem műveli, hanem azokon kínlódik az utód mezőgazdasági társulás.

Említést kell tennem a közlekedésről. A második világháború utáni években is, ha a „városba” ment a szőlősi lakos vagy diák, két út között választhatott – vagy a sörgyár felé indult és a Ghillányi út végén talált villamos-végállomást, vagy a Rollinger-malmon túl a Pece-híd után nekieredt a bombatölcsérekkel kicifrázott Futrásnak, s felült a villamosra a velencei állomáson. Adódott még egy harmadik lehetőség is a jó lábúaknak, a Laposon keresztül a Csillagváros utcáin kanyarogva gyalogosan a piac-térig. Aztán a hatvanas években meghosszabbították a villamosvonalat a sörgyárig, majd a nyolcvanas évek elején a lakótelep széléig.

A földgyalu politika 1970-es években elpusztította a régi Szőlőst, nem maradt meg csak a volt Úri utca egy része, a Petrányi-telep, a Malom utca malom felőli szakasza és a kollektivistáknak kifarcellázott legelő néhány utcája. Felépült a Tavirózsa-Nufáru lakótelep, melynek 1989-ben hozzávetőleg 26 400 lakosa volt. Azóta új tömbházak csak csekély számban épültek, hiszen csak az épülőben lévőket fejezték be. Az utóbbi két esztendőben magánvillák vannak épülőben a veteránoknak kifarcellázott területen, a nemrég átadott fedett piaccsarnok közelében.

A szőlősi fejlődésről érdemes néhány adatot ismertetnem. Borovszky Samu 1901-ben kiadott *Bihar vármegye és Nagy-*

várad című munkája 103 házat említ, 773 lakossal. Postája van, távírója és vasúti állomása Váradvelence. Van sör- és jéggyár, valamint téglagyár, amit Várad közelségének köszönhet, továbbá takaré- és segélyszövetkezet, olvasóköri és önkéntes tűzoltó-egyesület.

A Magyar Szent Korona országainak helységnévtára 1907-ben Peceszlőst mint nagyközséget említi, ahol az Onány tanya és Gubamosó telep mellett községi malom és sörgyár működik, 117 házban a lélekszám 770, magyar római katolikus és református hívekkel.

Az Új Idők Lexikona az 1941. évi adatokat ismertette, mint kisközséget említi 1776 lakossal, amely Nagyváraddal teljesen összeépült.

A lakosság nemzetiségi és vallási összetétele igen megváltozott az utóbbi évtizedekben. Trianonig a lakosság döntő többsége magyarnak vallotta magát és római katolikus volt, néhány református, valamint evangélikus, rendszerint vegyes házasságban élő személyt kivéve. A csehi út sarkán álló bizánci stílusú ortodox templomot a harmincas években a község kötelező módon építette fel az adófizetők hozzájárulásából. Ebben az időben csak a csürhész és a csordász volt betelepült román és érthető módon pap sem volt. Aztán egyre szaporodott néhány családdal a románság számaránya, ám ők valamennyien a környező falvakból települtek be és mindnyájan anyanyelvi szinten beszéltek magyarul. A helyzet gyökeresen a tömbházak benépesülésekor változott meg, így a közel harmincezer lakosból a református egyház mintegy kétezer, a római katolikus 353 családban 1100 hívőről tud.

A református egyház látványos fejlődése is a század második felére tehető. Az 1950-es években a csekély számú reformátusság megelégette, hogy Váradvelence filiája legyen és csodával határos módon önerőből, áldozatos munkával, leleményességgel felépítette a Temető utcában álló templomot. Az építés mellett szomorú sorsra, pusztulásra jutott a községi és

a katolikus egyház tulajdonában lévő temető, melynek a szélét „beültették” tömbházakkal. Régi szőlősiként mindig nagy indulattal járom a maradék területet, ahol nagyszüleim, édesanyám és húgom nyugszanak jeltelen sírban, mert a keresztet márványtáblástól rég ellopták! Szívszorító látvány látni a festékekkel meggyalázott és összetört sírköveket, Krisztus-keresztet. Emlékszem még az 1700-as évekből való szív alakú, rég eltűnt sírkőre, vagy a régi tanítók, papok, szőlősi lakosok egykor szépen gondozott sírjaira, amelyek jórészt eltűntek az utóbbi évtizedekben. Szerencsére, ha nem is nagy biztonságban, a temető szélén még gondozott Dunai József honvéd és öt bajtársa sírja, akik 1944. október 12-én estek el a község határában és azóta kegyes emberek gondozzák utolsó nyughelyüket, míg rövidesen át nem költöztetik a hamvakat a katolikus templom melletti kertbe, ahol a két háború hősi halottainak is emlékművet készülnék felállítani.

Az egyházaknál az anyakönyv hiányos. Így a katolikus parókián 1915-től lehet tanulmányozni az esketések és temetések nyilvántartását, míg a keresztelesekről 1945-től található adatok. Az 1915–44 közötti 30 esztendőben 224 házasságot kötöttek és 397 személyt temettek, míg az 1945–99 között eltelt 55 évben 1013 gyermeket kereszteltek, 274 esketést és 1016 temetést végeztek az ebben az időben szolgáló lelkészek.

Közlöm az adatokat ötéves lebontásban is:

	Keresztelés	Esketés	Temetés
1915–19	–	37	81
1920–24	–	44	66
1925–29	–	28	66
1930–34	–	37	64
1935–39	–	44	59
1940–44	–	34	62
1945–49	65	46	57
1950–54	79	44	34

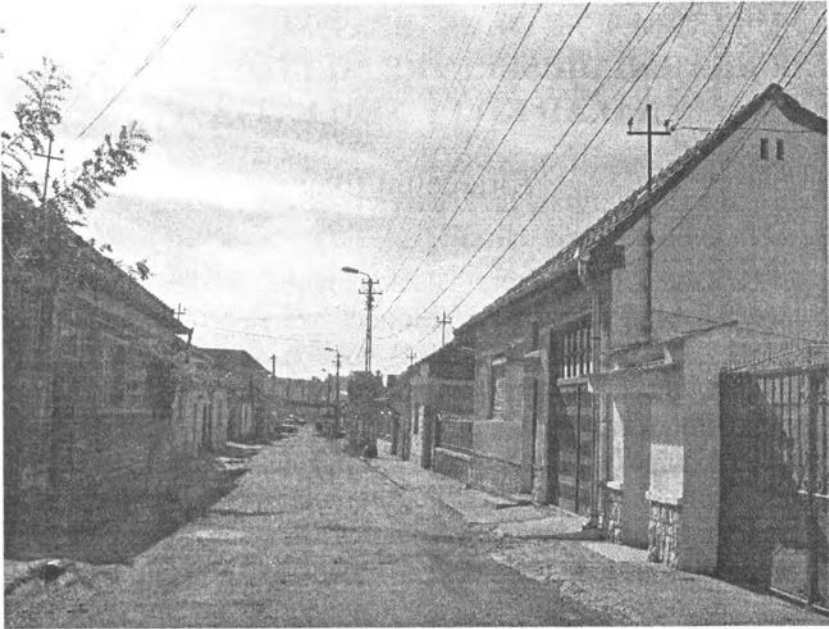
1955–59	68	28	41
1960–64	47	29	65
1965–69	74	24	53
1970–74	83	21	80
1975–79	130	14	104
1980–84	149	16	101
1985–89	170	18	121
1990–94	95	14	186
1995–99	53	20	174
Összesen	1013	498	1413
	55 év alatt	85 év alatt	85 év alatt

A református egyháznál 1956 óta lefolyt 44 esztendőnél találtam anyagot. Itt a keresztelesek száma 902, konfirmált 968 fiatal, megeskettek 197 házaspárt és eltemettek 772 elhunytat. Ezen időszakban mindössze két lelkész szolgált, Vida István és Tarr István.

Az anyakönyvi adatok részletezve:

	Keresztelés	Konfirmálás	Esketés	Temetés
1956–59	30	11	13	20
1960–64	20	1	2	21
1965–69	25	13	7	25
1970–74	28	25	8	40
1975–79	128	33	17	63
1980–84	178	122	14	67
1985–89	238	246	43	147
1990–94	165	341	47	199
1995–99	90	176	46	190
Összesen				
44 év	902	968	197	772.

(Elhangzott 2000. május 20-án)

Utcarészlet

Könyvészet:

- Bunyitay Vince: *A váradi püspökség története*. I–II–III–IV. kötet.
 Borovszky Samu: *Bihar vármegye községei és Nagyvárad*. 1901.
 A Magyar Szent Korona országainak helységnevtára. 1907.
 Új Idők Lexikona. 1942.
 Ismeretlen szőlősi polgár írásos visszaemlékezése. 1975.
 Csernák Béla: *A Református Egyház Nagyváradon*. 1992.
 Liviu Borcea – Gh. Gorun: *Istoria oraşului Oradea*. 1995.
 Római katolikus egyházközség anyakönyvei.
 Református egyházközség anyakönyvei.

**„SE SZEBBET, SE OKOSABBAT, SE GAZDAGABBAT,
SE AKÁRMI DICSÉRETRE MÉLTÓBB SZEMÉLYT
NÁLAD KÍVÜL NEM LÁTTAM”**

Történelmi fikció

Krisztus Urunk kereszthalálának napján kezdem írni ezeket a sorokat, s igyekszem emlékeimet szeretett Zsuzsannánkról papírra vetni. A vénség érdekes módon sok elfelejtett képet felvillant, mostanában eszembe jutnak a közös gyermekévek játécai, fiatal lánykorunk titkai. Engem, Kulcsár Erzsébetet a jószívű Lorántffy Mihály vett a családjába, mikor tizenkét esztendőskoromban árván maradtam, miután néhány nap alatt két testvérem és szüleim is elhaláloztak. A sárospataki várban szeretettel fogadtak nem sokkal előbb odaköltözött jótevőim. Szóbeszédből megtudtam, hogy fogadott anyám, Zeleméri Borbála Dobó Annának, az egi hős testvérenek unokahúga s ezen a réven temérdek birtok egyetlen örököse. Először a serkei várban éltek Lorántffy Mihállyal s ott született első leányuk, Erzsébet. Miután a király Mihály urat a szendrői és ónodi várkapitánynak nevezte ki, a Sajó és Hernád találkozásánál álló várba mentek lakni. 1600-ban ismét lánygyermekük született, akit Zsuzsannának hívnak, majd később a harmadik, akit Máriának kereszteltek. Közben Dobó Ferenc, az egi hős egyetlen fia utódok nélkül elhalálozván, birtokainak jó részét Borbála asszonyra hagyta. Közöttük volt a pataki vár, ám azért a kincstárnak százezer forintot kellett fizetniük s csak azután vehették birtokba 1609-ben. Ekkor kerültem én is a várba s a három leánnyal együtt a tudós prédikátor, Sepsi Laczkó Máté tanított bennünket írásra, olvasásra, bibliaismeretre, történelemre, botanikára. Már ekkor kitűnt gyors felfogásával, értelmes kérdéseivel Zsuzsanna. Jótevőim buzgó protestánsként támogatták az egyházat és a kol-

légiumot, s a tisztaszobában mindig az asztalon állt a Biblia. Lorántffy Mihály ekkor már visszavonult a közügyektől és csak szeretett családjának és egyházának élt, valamint kiterjedt birtokainak ügyintézésével foglalkozott.

Új életem második esztendejében, 1610-ben nagy csapás sújtotta, és gyászba borította a pataki vár lakóit. Néhány nap alatt súlyos lázas betegségben meghalt Erzsike, aki valamivel idősebb volt nálam. Édesanyja adta főleg nagy búsulásra a fejét, állandóan sírt és imádkozott, majd egyre gyengült, beteg lett maga is. Így telt el másfél év, majd elvesztettem drága gyámanyámat is. Ekkor már 1612-t írtak s én is beléptem a tizenötödik esztendőmbe. Ez újabb csapás mindnyájunkat megtört, mert a gondos édesanyát senki sem pótolhatja. A serdülőkorú lányoknak nevelőanya kellett s a várba mindenre gondoló úrnő, ezért Mihály nevelőapám 1613-ban Krasznahorkán elvette feleségül Andrassy Katalint. Következő évben ismét bölcső ringott a sokáig gyászba borult várban, hiszen megszületett Katica, akit mindannyian a szívünkbe zártunk és kényeztettünk. Zsuzsanna volt köztünk a legügyesebb, ő csitította el azonnal a síró-rívó kisgyermeket. A házi munkában is szórakozást talált, együtt fontszótt a várbeli néppel, máskor gondozta a virágos és fűszeres növényeket termő kertet. Arra is gondja volt, hogy az ablakokban mindig zöldelljen virág és télen is volt a fűtött szobák ablakában cserepes növény. Pihenésként sokszor ábrándozott a vár erkélyén, ahonnan csodás kilátás nyílt a tájra és a Bodrog fűzfás partjaira. Jószívúsége miatt áldva emlegették a patakiak. Hiszen sokszor segített az éhezőkön, betegeken; nem csak étket adott a szűkölködőknek, hanem jó szót és gyógyulást hozó füveket, hiszen a tudós prédikátorunk nem egyedül a növényekkel ismergetett meg bennünket, hanem megtanított arra, milyen nyavalyákra lehet használni.

Aztán vidám napokat is láttunk, mikor az erdélyi fejedelem daliás fia, György, hosszabb ideig mulatta az időt a pataki várban.

Zsuzsanna az első szerelem varázsos napjait élte; isteni kegyelem, hogy ez az érzület elkísérte egész életében, hiszen igaz szeretettel becsülte az ifjút, későbbi urát. A dús gesztenyehajú, barnaszemű húszesztendős fiatalember művelt beszéde, kellemes hangja mély benyomást tett rá, nem különben az ifjú igaz vallásos protestáns hite. Boldog volt Mihály uram is, hiszen látta, hogy Rákóczi György is komolyan érdeklődik Zsuzsanna iránt.

Aztán elmúltak a boldog nyári napok s az ősz ismét bánatot hozott, mivel a javakorabeli apát súlyos betegség támadta meg és 1614. november 26-án meghalt. Végrendeletében kiskorú lányainak gyámjával rokonát, Bakos Jánost rendelte. A gyász elborította ismét a várat, egész Patakot és a protestáns egyházat, hiszen legfőbb támaszuk költözött az árnyékvilágba. Prédikátor Sepsi Laczkó Máté uram le is írta, hogy az egész község szánja, mert olyan vala, mint az édes atyja. Sok ezren kísérték utolsó útjára, tiszteletére a templomban zászlót helyeztek el, és kriptája felett lefelé fordították az ősi címet, hiszen ő volt a Lorántffy-család utolsó férfi sarja. Zsuzsanna egészen árván maradt Mária húgával, nem sokkal ezután Katinka is, hiszen meghalt Andrassy Kata asszony is egész fiatalon. Nagy bánatba merültem, hiszen másodszer jutottam árvaságra; sokat sírtam, nem is akartam enni, s ekkor Zsuzsanna volt a védangyalom, vigasztalt, biztatott, hogy a Bibliában találjak vigasztalást.

Közben a kapzsi rokonok birtokpöröket kezdtek, el akarták harácsolni az árváktól az örökséget. Gyámjuk erély nélkül képviselte a lányok ügyét, ám ekkor a gondviselés elküldte Rákóczi Györgyöt, aki megkérte Zsuzsanna kezét, aki gyönyörű magas lány volt tizenhat esztendős korára. Rákóczi ekkor már Borsod vármegye főispánja volt, a közeli Szerencsen lakott, így gyakran átlovagolt mátkájához a pataki várba. A menyegzőt húsvét után 1616. április 18-án tartották nagy pompával. A gyönyörű fiatal pár Szerencsre költözött, majd rövid idő múltán az ifjú férj vette kezébe a családi pöröket és szívós kitartással megnyerte vala-

mennyit. Ezután a tágasabb pataki várba tették át lakásukat. Rákóczi György a gazdasági dolgokra ügyelt, hiszen Patak mellett Ónod, Borsi, Szerencs, Makovica, Lednek és Csetnek gondjai is a fejére szakadtak; Zsuzsanna pedig a házi dolgokat tartotta rendben, közben nevelte anyjai szeretettel árva hűgait.

Pár év múlva ismét gyász szakadt a családra, hiszen Mária nőül ment Rákóczi György öccséhez, Zsigmondhoz 1620 tavaszán, ám a korai halál mindkét fiatalt – előbb Zsigmondot, majd Máriát – idő előtt a sírba döntötte. A közös gyász még inkább összeforrasztotta a fiatal párt, akik továbbra is egyházuknak és a pataki iskolának hű támaszai voltak. Rákóczi György 1621-ben elrendelte, hogy a tanárok száma kettőről négyre emelkedjen, valamint, hogy nemes úrfit és jobbágy gyermeket képezzenek egyformán.

Négy gyermekük született: Samu, György, Zsigmond és Ferenc. Utóbbi rövid ideig élt, világra jötte után elhalálozott. A kedvenc Samulka 1622-ben ragályos betegségben távozott a másvilágra, tartós bánatot okozva szüleinek. Különösen nagy szeretetre mutat a házastársak között, hogy Rákóczi György még akkor is, mikor a harcmezőn volt – hiszen a harmincéves háború gyakran kényszerítette távol a meleg családi tűzhelytől –, mindig hazasietett, hogy felesége mellett legyen a szülés nehéz óráiban. Tanúsítom, hogy Zsuzsanna gondos, takarékos háziasszony volt, aki semmiféle munkát nem vetett meg, szőtt, font és lelkesen kertészkedett a Gombos kertben, melynek csodájára jártak, híres volt országszerte a ritka, külhonban élő növényekről, hiszen György uram nem sajnálta a pénzt a ritka magvakra, oltásokra, palántákra. Ekkoriban már a várban külön lakosztálya volt a gazdasasszonynak, a boltíves szobákban faragott tölgyfa bútorok, drága keleti szőnyegek a falon és mindenütt virág, hiszen Zsuzsanna szerette a szépet; harmóniát teremtett mind a várban, mind a híres kertben.

Emlékszem 1630 hűsvétjén nagy vendégség volt a várban és a sok pompás éték mellett igen-igen fogyott a közeli toka-ji szőlőhegyek finom bora. Minderről még sokat írhatnék, hiszen én továbbra is Patakon éltem, miután György úr fegyverhor- dozójának, Sándor Pálnak hűséget esküdtem.

Az erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor 1629-ben vízibetegségben elhunyt. A nemesség egy része, a dúsgazdag észak-magyar- országi főurat, Rákóczi Györgyöt hívta a fejedelmi székbe, aki egy ideig ha- bozott, hogy elfogadja. A szultán küldötte döntötte el aztán 1630-ban a vitát, hiszen a fejedelmi székre áhítózó Bethlen István ellenében Rákóczi Györ- gyöt nevezte meg, mint a törökök kiválasztottját. 1630. október 1-jén indult családjával Debrecenen át Váradra, ahol Zólyomi Dá- vid és ifjú Bethlen István fejedelmi pompával fo-

Lorántffy Zsuzsanna szobra

gadták. Ezután karácsony szombatján letette a fejedelmi esküt. Erdélyre viszonylag nyugalmas korszak következett, hiszen a 30 éves háború lekötötte a Habsburgokat, míg az oszmán birodalomban janicsár lázadások voltak. Erdély gazdaságilag virágzott, a fejedelmi birtokok is gyarapodtak a hatalmas Rákóczi-birtokok mellett, amely több száz falun kívül 56 mezővárost is magába foglalt.

Közben a fejedelem kisebb-nagyobb csatákba kényszerült. Ilyenkor hű társa és helyettesítője volt a birtokok igazgatásában felesége. Leveleikben beszámoltak minden gondjukról, megesett, hogy a lovasok naponta vágattak az írással távoli vidékre. Zsuzsanna levelein mindig „Az én szerelmes uramnak, az erdélyi fejedelemnek adassék” címzés szerepelt. Gyakran ajándékokat is hozott-vitt a futár – pisztrángot, fácánt, citromot, narancsot, máskor keszkenőt vagy díszes török övet.

Gyulafehérváron a fejedelmi palotában Kereszturi Pál lelkész a gyermekek nevelője. Rákóczi és neje tovább fejlesztette a Bethlen alapította főiskolát, miután külföldről tanárokat szerződtetett. Gyakran az asztalnál kezdődtek a viták a protestáns és a katolikus vallás igaz voltáról. Megesett, hogy udvari papjuk, Meggyesi Pál és a jezsuita Vásárhelyi Pál között zajlott a hitvita Zsuzsanna jelenlétében és tevékeny részvételével, két ízben is, 1638 és 39-ben. Írásban is kifejtette véleményét, mert nem csak Meggyesi Pál vitairata jelent meg A Szent Atyák öröme címmel, hanem Zsuzsanna Bibliából összegyűjtött idézetei Mózes és a próféták cím alatt, védve a maga kálvinista igazságát.

Mindketten támogatták a magyar nyelvű könyvek kiadását. I. Rákóczi György még apjától, Zsigmondtól örökölte a könyvek szeretetét, akinek döntő szerepe volt a Vizsolyi Biblia 1590-ben történt kiadásában. Zsuzsanna is mindennap forgatta a Bibliát és olvasott más országokban kiadott teológiai, történelmi, politikai könyveket és vitairatokat, de csak magyarul, mert idegen nyelven nem tudott. Gyakorta segítette a vándor nyomdászokat, nem csak

az állandó gyulafehérvári, kolozsvári, váradi és pataki műhelyeket. Bár buzgó protestáns volt, azért tisztelte mások hitét. Gyulafehérvár és Fogaras környékén élő románság nevelését is a szívéen viselte és iskolát alapított Fogarason, nem különben támogatta néhány könyv kiadását számukra is. Nagyobbik fia, György, 1640-ben lett Várad kapitánya, míg Zsigmond Háromszéké. Két év múltán az öreg fejedelem megválasztatta társfejedelemnek II. Rákóczi György néven fiát. 1648 októberében meghalt az ötvenes évei közepén járó fejedelem, akit Gyulafehérváron a következő év elején helyeztek örök nyugalomra az Árpád-kori templom kriptájában. Lorántffy Zsuzsanna azon fáradozott, miután szeretett pataki várába húzódott vissza, hogy kézben tartsa a hatalmas Rákóczi-vagyont. Öt sóakna, arany- és ezüstbányák, bor, méz és viasz, az erdők fája biztosította a jövedelmet, hiszen messzire szállították a jó portékát egész Bécsig, Velencéig és Konstantinápolyig. Ezután még többet áldozott jótékony célokra, tehetséges diákokat küldött külhoni egyetemekre, támogatta a könyvkiadást, templomokat építtetett, udvarában nevelkedő lányokkal együtt úrasztali terítőket hímzett, ispotályt tartott fenn Borsiban és Munkácson. Kisebbik fia, Zsigmond együtt élt anyjával és gyakran járt követként külhonban.

A kedvenc fiú 1651-ben nősült meg és a pfalzi választófejedelem leányát, Henriettát vette el. A pár boldogságának jó három hónap múltán a fiatalasszony halála vetett véget, majd kis idő múlva, a következő évben Zsigmond is meghalt. A váradi kapitányságba készültek beiktatni, ám a pusztító fekete himlő járványnak áldozatul esett a tehetséges ifjú. Zsuzsanna a sok csapás elviselésére a Bibliából merített erőt, sorsa hasonlatos a Jóbéhoz. Vigasztalásul még többet szolgált a közjónak. Comennius pataki időzésével emelte a kollégium jó hírnevét, a diákok száma egyre növekedett. Gyönyörű kertjében is pihenést talált és a fiatal lányok nevelésében, szövésben, fonásban,

hímzésben, nem különben a konyhaművészet, az élelmiszerek tartósításának tudományában.

Jó évtizedig harcolt a presbiteri párt győzelméért a püspöki hatalom elsőbbségének védői ellen. Álma volt, hogy az egyházi életben a gyülekezet összességének is szava legyen. Közben érték igaztalan vádak, de mély hitével a maga igazában ezeken túltette magát. Örömet jelentett a sok baj között, hogy fiának és feleségének, Báthori Zsófiának fia, a későbbi I. Rákóczi Ferenc szépen növekedett, értelmes, okos gyermek volt.

Zsuzsanna élete utolsó éveiben sokat betegeskedett, fáradt, fulladt, fájt a szíve. Még egy nagy próbatétel várt reá, hiszen György fia a lengyel trónra áhítozva, kilátástalan hadjáratba kezdett. Sajnos vereség volt az osztályrésze, seregeinek jó része tatár fogságba került s ő maga is nehezen tudott menekülni. Közben kegyvesztetté vált a szultán előtt, aki török csapatokat küldött Erdélybe rendet teremteni és feldűlni az addigi nyugalmat. A fejedelemség csatározások színhelye, hiszen II. Rákóczi György hatalmát megtartani akarván, hadakozott a török állította vetélytársával, Barcsay Ákossal.

Zsuzsanna beteg szíve nem bírta már a sok megpróbáltatást, 1660. április 18-án – házasságkötése évfordulóján – Meggyesi Pál prédikátor buzgó imái közepette, a világgal megbékélve, visszaadta lelkét Teremtőjének. Temetése szomorú volt a háborús világban, hiszen szinte egész családja már halott, fia a harcokban, menyé, unokái távol. Még két hónap sem telt el és György fia a szászfehesi csatában szerzett sebeiben Váradon meghalt. A sok munkával összetartott vagyon egy részét az özvegy Báthori Zsófia nehezen tudta megőrizni. Ismét nehéz idők következtek Erdélyre és a Részekre. Váradon török az úr. Zsuzsanna sajnos nem nyugodhatott háborítatlanul a pataki sírboltban, hiszen sírját, ezüst kapcsokkal díszített koporsóját feldúlták, hamvait szétszórták.

Annyi év után jómagam öregasszonyként jó egészségben sokszor gondolok a régi időkre, a nagyon szeretett édes Zsuzsan-

nára, s emlékére elmondom mindennap az Úr imáját és olvasgatom a Bibliát. Bár sírjához már el nem mehetek, tudom él emléke az áldottnak nemzedékek múlva is.

(2000-ben a Királyhágómelléki Református Egyházkerület jubileumi pályázatán II. díjat nyert.)

Könyvészet:

Rövid magyar krónika Petthő Gergelytul. Kassa, 1753.

Új Idők Lexikona. 1941.

Új magyar lexikon.

Farkas Emőd: *Magyarország nagyasszonyai*. 1990.

Péter Katalin: *Lorántffy Zsuzsanna – 1600–1660*.

Az igaznak emléke áldott.

CSAK EGY TOLLVONÁS VOLT BŰNE...

Ködös téli kora estén bandukoltam a kihalt Körös-parton. Sejtelmes volt a környezet, a lámpák fénykörét mintha fellegek takarták volna, ezért alig tompították a sötétséget. Éppen azon gondolkodtam hangversenyre menet, milyen témát válasszak a Varadinum-pályázatra, amikor úgy tűnt, halk sóhajtás töri meg a csendet. Éppen a szobor előtt haladtam el, akinek „csak egy tollvonás volt bűne”. Közelebb léptem, ám csak emlékeimből idézhettem fel a délceg férfi alakját, akire kisdíákként minden nap fölpillantottam a közeli Lorántffy Zsuzsanna Református Gimnáziumba menet. Ekkor döbentem rá, milyen keveset tudok sok más váradi társammal együtt történelmünk ezen tragikus személyiségéről! Azóta eltelt néhány hónap. Mára könyvekből és külföldi levelezés nyomán jó ismerős Szacsvay Imre, a méltatlanul elfelejtett vértanú, de még mindig sok a titok körülötte. Számomra nem ünnepélyes, rideg hős, akinek szobrát az utóbbi években megkoszorúzzuk, hanem egy másfél évszázaddal ezelőtt élt fiatal férfi, aki tehetségét a közjó szolgálatába állította és kitartott végsőkig a politikai eszményei mellett. Nem választotta a menekülés útját és sorsa tragikusra fordulásakor is bátor emberhez méltóan viselkedett. Bizonyára bálókba járt, lányoknak vagy szépasszonyoknak udvarolt, lehet, szerette a baráti társaságot, netán a jó bort, volt kedvenc költője és regénye, ám mindez nem derül ki a kezembe került írásokból. Pedig érzékeny és költői hajlamú ember lehetett, hiszen erre utalnak a bitófa árnyékában írott búcsúlevél sorai is.

A viszonylag ritka Szacsvay név erdélyi eredetű. A Háromszék vármegyei kicsiny Szacsva helységből származó székely család első ismert személye, Szacsvay Gergely pallosjogú nemes (15. század). A család két ágát különböztetik meg később, két szomszédos község után. Így ismertek a lécfalvi és az

esztelneki Szacs vayak. Szacs vay Imre az esztelneki ág leszármazottja. Valamennyi lexikoni adat szerint 1818. november 1-jén született a Bihar megyei Sályiban, Nagyvárad közelében, ahol édesapja káptalani főerdész volt. Egyedül Gracza György ötkötetes munkájában bukkantam olyan adatra, hogy a születési hely Kisürögd. Helyismeretem szerint hihető közlés, mivel ez a falu és Sályi szomszédosak; római katolikus templom, ahol a keresztelés és anyakönyvezés történt, csak az utóbbiban van.

A középiskolát, valamint a jogi tanulmányokat Váradon végezte. 1839-ben Beöthy Ödön, Bihar követe vitte Pozsonyba az országgyűlésre a 21 éves jogászyakornokot, mint személyes írnokát. Hóman–Szekfű szerint Szacs vay Imre törvénygyakorló jurátusként egy volt a fiatalok közül, akik az országgyűlés ülésein be-bekiabáltak a képviselők beszédei alatt, kifejezve ily módon véleményüket. Az országgyűlés bevégeztével, 1840-ben visszatért Nagyváradra és miután utolsó vizsgáit sikeresen leteszi, ügyvédi irodát nyit. Mint fiatal jogász a Bihar megyei reformellenzék tagja. Mikor 1845 májusában Deák Ferenc átutazott Nagyváradon, Wesselényi Miklóst Zsibón meglátogatni, Szacs vay köszöntötte ezen csoportosulás nevében.

1848. május 10-én a Batthyány-kormány pénzügyminisztere, Kossuth Lajos a nagyváradai kincstári uradalom ügyészévé nevezte ki Szacs vajt. Azonban alig egy hónap múltán, június 24-én országgyűlési képviselőnek választották! Hogy milyen nagy népszerűségnek örvendett az akkor mindössze 29 éves Szacs vay Imre, azt lelkes szavakkal így írja meg Zilahy Lajos a *Pesti Hírlap* 1848. évi 95. számában: „Várad-Újváros és Várad-Olaszi országgyűlési képviselőjévé 534 szavazattal nyert Nagy József ellenében az ifjú, nagytehetségű Szacs vay Imre választatott meg, ez a sok ismerettel bíró, határozott jellemű vezérifjú s igen jeles szónok, ki a nemzetgyűlés díszé leendő!”

Szilágyi Sándor, a magyar 1848–49 nagy férfairól 1850-ben kiadott könyvében így ír Szacs vayról: „Az országgyűlésen

Váradot képviselte, s mint ilyen, a pártokat egymással kibékítő szellemben működék azon. S valóban volt is beszédeiben valami szelíd kedélyesség, mi igen alkalmas vala csendesíteni a zúgó viharokat. Lemenvén az országgyűlés Debrecenbe, elsőik közé tartozott, ki határozottan a respublica ügyéhez állt s maradt mindvégig annak híve. Szokott jellemüket itt tartott beszédei sem vetkezék le. A respublicai bombákat a szelíd ajkáról hallgatni oly sajtáságosan jött az embernek.”

Horváth Mihály lángeszűnek és elragadóan ékesszólásúnak mondja, aki „*a szabad hazában tovább élve, egyike leendett a legkitűnőbb, legerélyesebb hazafiúknak. Ellensége minden félszabálynak, hatályos szavával, erős logikájával a majd az értelmet meggyőző, majd a szív idegeit megragadó szónoklatával mindig és mindenben a legradikálisabb véleményt támogató s annak győzelmeit nem ritkán saját diadalai közé számíthatá.”*

A Vasárnapi újság 1870-ben Szacsavayról megemlékezve felsőfokon értékeli rövid pályafutását: „*... a legfényesebb név, észre, szívre, tehetségre, jellemre a legelső. Az igazi radikál és demokrata eszmék híve tiszta meggyőződésből. Ritka szép alak. Szónoki hang és tehetség, sok tanulmány, megvesztegethetetlen erkölcs és mocsoktalan jellem. Oly ellensége a zarnokságnak, mint a demagógiának, rajongó hirdetője a függetlenségi nyilatkozatnak...*”

Az 1848–49. évi népképviselői országgyűlés Közlönyében így vélekednek Szacsavayról: „*...a Háznak egyik legtehetsége-sebb, legjellemesebb és legbecsületesebb tagja...*”

Pesten 1848. július 2-án ült össze a választott testület. Szacsavay Nagyvárad követeként a kormánypárt baloldalán, Kossuth személyes híveként Csányi László, Vukovics Sebő, Bónis Sámuel mellett foglal helyet. Ismeretesek radikális, republikánus, népképviselő nézetei mind Pesten, mind Váradon, ahol *Népkívánatok* címmel írásban is megjelenteti politikai programját 1848-ban.

Mint fiatal képviselő ez év nyarán, őszén a pesti Redout termében még ritkán hallatta szavát, de akkor biztos ítélőképességgel a lényegre tapint. Mivel a jobbágyviszonyok nem kielégítő rendezése nyomán parasztmozgalmak nyugtalanították az országot, felfigyelt erre a tényre. Nyáry Pállal, Táncsics Mihálylyal és Madarász Lászlóval együtt július, augusztus folyamán javaslatokat nyújtottak be a jobbágyviszonyok rendezése tárgyában, s a kisebb királyi haszonélvezeti jogok megszüntetésére. Így Szacsvay augusztus 5-én benyújtott javaslatában a csapszékek és a mészárszékek addigi kizárólagos királyi haszonélvezeti jogát megszüntetni kívánja s az országos pénztárba folyó kivetését javasolja. Augusztus 10-én a Képviselőház úgy döntött, hogy Szacsvay javaslatát az úrbéri kérdés komplex tárgyalása kapcsán fogja megvitatni. Deák Ferenc igazságügyi miniszterként benyújtott, a hűbéri viszonyok csaknem minden kérdését érintő javaslatában is szerepel: A kisebb királyi haszonélvezetekről címszó alatt Szacsvay felvetése. Ugyancsak augusztus 5-én nyújt be törvényjavaslatot, mely: Az egyházi személyekről s azoknak kezei közt levő vagyonokról, s Az egyházi szervezetekről szól.

Jóval többször tűnik fel Szacsvay Imre neve a Debrecenbe menekült országgyűlés tevékenységének jegyzőkönyveiben. Így 1849. január 13-án, a második ülésen már 205-re szaporodott a megjelent képviselők száma. A békeküldöttség jelentése után Szacsvay az első szónok. *„Mit kívántunk mi egyebet, mint megtartani azon törvényeket, melyeket nekünk a múlt és első hónapjaiban királyi eskü biztosított? Mit kívántunk mi egyebet, mint megtartani a háromszázados kötések? És megnyertük-e? Nem. Felterjesztett törvényjavaslataink máig is királyi helybenhagyás nélkül hevernek, országunk vérbe és lázadásba keverve. S mindezeket – én nyíltan kimondom, mert nyílt szó férfi dolga – s ismétlem mindezeket a hitét megszegett, kötelességéről megfeledkezett és lázadásba keveredett királyi hatalom tett!”*

A következő napon, január 14-én a képviselőház kiegészítette hiányos jegyzői karát három új taggal. Ekkor választják meg többségi szavazással Gorove Istvánt, Hunfalvi Pált és Szacs vay Imrét jegyzőnek. Feladatkörük a jegyzőkönyv vezetése, a beadott iratok felolvasása, a szólásra jelentkezők feljegyzése, a szavazatok számlálása, a jegyzőkönyvek következő ülésén való felolvasása, melyet az elnök mellett a jegyző is hitelesített az aláírásával. Tisztükhöz tartozott a ház minden nyomtatványának hibátlanságára figyelni és igazgatásuk alatt állott az országgyűlés irodája, irattára. Szacs vay Imre először január 22-én működött jegyzőként a képviselőházban, majd január 26., február 3., február 28., március 8., március 17., március 28., április 7-én került reá a sor. A következő dátum az életébe került! Április 19-én nem a vak véletlen jelöli ki, hanem személyes óhaj. Horváth Mihály szerint *„a ház elnökétől különös kedvezésül kérte volt ki magának, hogy ő jegyezhesse alá s olvassa fel az ünnepélyes ülésen a függetlenségi nyilatkozatot.”* Így április 24-én az április 19-i jegyzőkönyv hitelesítésekor ő a jegyző, majd május 2., május 3., május 22., május 24., május 25-i üléseken, végül Szegeden július 28-án látja el a képviselőház jegyzői funkcióját.

A szabadságharc hadi eseményei közepette az országgyűlésen Debrecenben, Pesten, Szegeden és végül Aradon jó fél esztendő alatt Szacs vay sorsa és tevékenysége szorosan kapcsolódott a haza sorsával. Debrecenben a képviselőház a református oratóriumban, a márciustól összeült felsőtábla pedig a Bárczy-házban ülésezett. Az április 14-én sorra kerülő CLXVIII. ülést Kossuth javaslatára, tekintettel a nagyjelentőségű eseményre, a Református Nagytemplomban tartják meg, ahol már nagy tömeg gyűlt össze. *„A tágas templom minden zuga már ekkor zsúfolásig tömve volt. A képviselőház tagjai csak nagy nehezen tudnak beférkőzni, alig jut egy-kettőnek ülőhely. Az elnök az úrasztalánál helyezkedik el.*

– A Ház tisztviselőit felszólítom, hogy az első padokat ürítsék ki a képviselő urak számára – szól.

A közönség az első felszólításra engedelmeskedik és szép csöndesen hátrább vonul...

– Most kérem a kormányelnök urat, méltóztassék előadni indítványát!

Kossuth feláll... Minden tekintet feléje irányul. Kossuth maga is elfogultnak látszik. Eleinte gyöngé, fátyolozott hangon beszél, azt mondja a melle fáj. Elsorolja a legújabb hadieseményeket, fényes diadalainkat. A szónoklat hevében hangja azonban mindinkább emelkedik. Halovány arcára kiül a pír, szemeiben láng gyúl ki. És érces hangjának csengésével, szemeinek delejes tekintetével mintha megvarázsolná az egész gyülekezetet.” (Gracza IV.) Kossuth hatásos beszédében előterjeszti indítványát a Habsburg-ház trónfosztásáról négy pontban, majd ötödikként hozzáteszi, hogy „a határozatokban foglalt elveknek nyilatkozványba foglalása és fogalmazása három tagbéli bizottságra bízassék”. A trónfosztás elveit egyhangúlag elfogadó képviselőház Kossuthot kormányzóelnöknek mondta ki s elfogadta a megfogalmazó bizottság kiküldetését. Almásy Pál elnök javaslatára elnökül Kossuth Lajost, tagjaiul Szacsvay Imrét és Gorove Istvánt választották. A felsőtábla részéről Horváth Mihály csanádi püspököt és Hunkár Antal főispánt delegálták az e napon Perényi Zsigmond elnökletével megtartott ülésen. A Függetlenségi Nyilatkozat alapfogalmazványa Kossuth Lajos és Szacsvay Imre kézírása. A végleges szöveg szinte teljes egészében Kossuth munkája, csupán apróbb módosítást tettek a bizottság tagjai. Nagy valószínűséggel a Szacsvay-írta befejező részt Kossuth diktálta. Az így előkészített nyilatkozatot másnap megvitatta a választmány, majd az április 19-én megtartott ve-gyes ülésen, melyet a református főtanodában tartottak, emelkedett törvényerőre. Ekkor báró Perényi Zsigmond felkérésére Szacsvay Imre olvasta fel a hosszú szöveget. Alkalmam volt a Magyar Nemzeti

Múzeumban látni az eredeti dokumentumot, melynek utolsó sorai a következők:

„Kelt Debrecenben 1849-iki április 19-ik napján tartott nemzeti gyűlésünkön. A magyar nemzet törvényesen egybegyűlt főrendei és képviselői.

*b. Perényi Zsigmond,
a felsőház másodelnöke*

*Almásy Pál,
a képviselőház alelnöke
Szacs vay Imre
jegyző”*

Május 2-án Szacs vay, mint jegyző felolvassa Kossuth levelét az ideiglenes kormány tagjaira tett javaslatáról, majd jegyzőkönyvezi az új kormány összetételét. Másnap a rögtönítélő törvényszékek módosításának miniszteri tervezetét olvassa fel és a vita során szólásra emelkedik. *„Tisztelem a humanizmust – mondja – de az igazságot azért soha feláldozni nem akarom, akármennyire szeretem a philantrópiát, egy van előttem: büntetni a rosszat azért, hogy jutalmaztassék a jó.”*

Kubinyi Ferencre és Szacs vay Imrere hárult a Görgey által kivégeztetett Zichy Ödön vagyon körül kitört botrány tisztázása, mely után megállapították, hogy *„hivatali visszaélés volt az, hogy oly vagyonok is eladattak, melyek a museum számára kiválasztattak, ám Debrecenben elkótyavetyéltettek.”*

Váradon 1849. június 18–19-én találkozott Kossuth Bemmel. Feljegyezték, hogy az ünnepi szónoklatot Szacs vay tartotta a lelkes közönség előtt. Vélhetőleg ez volt utolsó nyugodt időzése szeretett városában.

Szacs vay, aki Horváth Mihály szerint „ellensége minden fél-szabálynak”, július 1-jén a Pestre visszatérő országgyűlést előkészítő zárt titkos ülésen a haza megmentéséről szólva arra buzdít, hogy a népet még nagyobb erőfeszítésre kellene bírni, egyúttal a hűbériség maradványainak eltörlésével jutalmazni.

Elveihez, Kossuthoz és választott tisztségéhez híven Szacs vay Imre végigjárta az összeomlás állomásait, egészen Aradig, az

1849. augusztus 11-én megtartott utolsó ülésig. A 11 képviselő előtt a korelnök Palóczy László bejelentette a szabadságharc bukását, Kossuth Lajos lemondását, Görgey hatalomátvételét, majd az országgyűlés időleges berekesztését deklarálta, mondván: *„Ezen országgyűlést egyedül az idegen beavatkozás okozta erőhatalomnak engedve, minden jogaink fenntartása mellett nyilvánítom bizonytalan időkig berekesztettnek.”* Ma már közismert, hogy hosszú, több mint tizenkét éves szünet következett, hiszen 1861-ig nem ülhetett össze a magyar országgyűlés.

1849. augusztus közepétől már idegen hatalom az úr az ország fölött, csak a Székelyföldön és Komáromban tartja magát néhány csapat. Van, aki a menekülés útját választja, és külföldre távozik, mások otthon bujdokolnak. Szacs vayra is az utóbbi lehetőség vár, lehet jószántából vagy a körülmények kényszerítő szorításában – ez nem derül már ma ki. Árpádon bujkál egy tanyán, hiszen akkoriban alig volt család, amelynek ne lett volna bujdosó tagja. Így a nemzeti érzés parancsolta, hogy a szegény üldözötteket rejtegesse, pincében, padláson, szénaboglyában vagy szalmakazalban vájt üregekbe. Azonban érdemeket szerezni akaró áruló akkor is akadt, így Szacs vay menhelyét is besúgták. A szerencsétlen politikus menekülni kényszerült, zsandárok-tól és osztrák zsoldosoktól üldözötve, mikor Talpason, Arad megyében elfogták. Innen Pestre szállították a foglyot a hírhedt Újépületbe.

Az osztrák hatalom, mikor úgy érezte, hogy megfordult a kocka, már július elején elhatározta a haditörvényszék hatáskörének tágítását, s kimondta, hogy ami csak a „lázadással” összefügg mindezen intézmények hatáskörébe tartozik. A világo si fegyverletétel után lép működésbe az egész pokoli gépezet. Hét vérbíróságot szerveznek: Pesten, Aradon, Kassán, Nagyváradon, Pozsonyban, Temesváron és Nagyszebenben. A központ Pest; Aradon pedig a volt katonák ügyét bírálják el. A foglyok elhelyezéséről is gondoskodnak, hiszen több száz személyt kell biz-

tonságosan fogva tartanak. Pesten az Újépület, a Neugebäude, a zordon kaszánya a börtön, de sok rabot tartanak Arad, Lipótvár, Eszék, Pétervárad, Olmütz, Theresienstadt, Josefstadt és Kufstein várában. Alig hogy az oroszok hazatérnek, megkezdődik a szabadságharcosok üldözése. Betegesen bosszú-álló a büntetések összehangolója, Haynau táborszernagy. Nehéz börtönévek és halálos ítéletek jelzik a hatalom kegyetlenségét. A Jókai regényében leírt névcseré nem írói fantázia, hiszen valóban megtörtént, hogy hasonló név miatt került az áldozat a hóhér kezébe! A rettenetes bosszú nem kímél ifjút vagy öreget, szegényt vagy nemesembert, magyart és olyanokat, akik nem is beszéltek nyelvünket. Az egyházi rend sem jelent felmentést, így június 18-án kivégezték Rázga Pál evangélikus lelkészt, szeptember 5-én Streith Miklós római katolikus plébánost, majd később Gasparovits Kilit Ferenc-rendi szerzetest.

A hét vérbíróság szakadatlan működik. Csak Aradon 850 ítéletet hoz, s ezekből 250 a halálos; a pesti mintegy 1400 személy felett ítélezik s közel 170 ember fejére kér halált. Számos „bűnösre” távollétükben mondják ki a halálos ítéletet. Ilyenek gróf Andrássy Gyula, Beöthy Ödön, Gorove István, Josika Miklós, Kossuth Lajos, Mészáros Lázár, Szemere Bertalan, Táncsics Mihály, Teleki László és sokan mások. Őket jelképesen 1851. szeptember 22-én az Újépület háta mögött végzik ki, miközben a nevüket hordozó táblákat a hóhér sorban rászegzi a felállított 36 bitófára. A rémuralom utolsó áldozatai 1854. március 10-én a marosvásárhelyi és április 27-én a sepsiszentgyörgyi székely vértanúk.

Bakk Endre összeállítása szerint az áldozatok száma 123, míg Hentaller Lajos nyomozása 1848. december 7. és 1854. április 27. között 162 politikai fogoly kivégzéséről ad hírt. A pontos számok megállapítását nehezíti a tény, hogy sok ember tűnt el nyomtalanul, valószínűleg voltak, akiket elpusztítottak ítélet nélkül, főleg Haynau dühöngésének legvéresebb napjaiban.

Az osztrák rendőrség 1857-ben arról ad jelentést, hogy három hónap (!) alatt 476 084 házkutatást, őrzőjáratot teljesített és 341 990 bűnöst fogtak el. Jellemző adat ez az elnyomó Bach-korszakban!

No, de térjünk vissza hősünkhöz, akit elfogtak üldözés után az Arad megyei Talpason. Bizonyára néhány napba telhetett, mire a komor, sok szenvedést látott Újépület kapuja bezárult mögötte. Valóban a huszadik század koncepciós pereire emlékeztetnek az eleve halálos ítéletet kimondó bizottságok ülései, hiszen Marczaly szerint „a férfias tusát a vértörvényszék váltotta fel, a bajnokot a bakó”. Az osztrák haditörvényszék 16 emberből áll. Az elnök egy törzstiszt vagy tábornok. Tagjai két százados, két főhadnagy, két hadnagy, két őrmester, két tizedes, két őrsvezető, két közember. A tizenhatodik személy a hadbíró, aki az államügyész szerepét tölti be, előadja a vádat, és indítványt tesz az ítéletre. Erre következik a szavazás, alulról felfelé. Mivel a hadbíró az egyetlen, aki valamit ért a törvényhez, természetes, hogy a véleménye döntő. Ám ő sem önálló, mert rendszerint felsőbb utasításra ítélezik! Szacsavay Imre 1849. október 23-án állt egy ilyen törvényszék elé s másnap, október 24-én báró Perényi Zsigmond a felsőház alelnöke és Csernus Manó pénzügyminiszter tanácsos kíséretében már a vérpardon.

Jellemző a koncepciós perre, hogy Csernus Manót, akinek semmi része nem volt a forradalmi mozgalmakban, a haditörvényszék összetévesztette Csernátoni Lajossal, a „Máczius 15-ike” egyik éles tollú munkatársával. Mikor Haynaut figyelmeztetik a végzetes névcsereére, dühösen felkiált: „Csernátoni vagy Csernus, mindegy, csak fel kell akasztani!”

Az ítélet után még néhány óra állt a vértanúk rendelkezésére. A Magyar Nemzeti Múzeum őrzi a pesti Újépület siralomházában 1849. október 23-án kelt búcsúlevelet. A testvéröcsnek írott kétlapos, megsárgult levél órákkal a mai Szabadság téren felállított bitófa alatti vértanúság előtt született. A múzeum

tulajdonába 1967-ben került, azóta állandó kiállítási dokumentum, ám teljes egészében csak 1992-ben került nyomtatásba egy rövid múzeumi tanulmány részeként. Ezért nem tartom hiábavalónak a levél közlését, mert lélektanilag igen megható írás:

Pest, október 23. 1849.

Édes Öcsém!

A mások lázadásának szerencsétlen áldozata lettem. A halálos ítélet ma mondatott ki rám és Perényi Zsigmond báróra. Nem vagyok sem első, sem utolsó azok között, kiknek erkölcsét Isten ily szigorúan kísérti és még kísérteni fogja. Az életet, leginkább azok

Szacsвай Imre búcsúlevele

miatt utáltam meg, kik magukat nép embereinek hazudták és mihelyt legkisebb hatalomhoz jutottak, azonnal, nem csak azt bizonyították be, hogy ámítók voltak, hanem azt is, hogy a nép nevében felzavarva a rendet, saját érdekeik után (pedig melyek sokszor szennyeseknek mutatkoztak) futkároztak, és arra használtak minden eszközt. Ezeket azért írom, hogy ti szívetekben tartsátok, én édes testvéreim és rokonaim a fennálló rendet, miként eddig is tettétek, ne engedjétek ezután se magatokat elragadtatni a napi szájhősök, és utczai sokaságok zavargásaitól, és bár mennyire fontosnak látszó diadalaitól. Ezek voltak az én elveim is – és, bár az idő kerekéhez vakmerően soha sem kaptam, semmiféle lázadásban positiv részt nem vettem, azon passiv állásra is, melyben voltam, képviselői kötelességem, és esküm, mellyel a

Szacsvay Imre búcsúlevele

törvény és az alkotmány fentartását fogadtam, kényszerített bár, a törvényhozás alatt is, Kossuth és szerencsétlen miniszteriuma ellen, több ízben, küzdöttem, mégis Isten engem szemelt a törvényhozástól legelső áldozatul. Ezt talán intő példaul adá nektek, és minden rokonimnak, hogy a közdolgok veszedelmes piacztól vonuljatok vissza, éljete a magános, csendes, és munkás élet fáradaimainak és örömeinek.

Az önálló Magyarország napja leszállt; saját vétkes könnyelműsége és hiúsága szalasztotta le a csillagát. De ezen ne búsuljatok. Magyarország népére sokkal szebb jövőndő vár: – vége lesz a sok üres fecsegésnek, és ezután felviduland a rend és igazság, melynek oltalma alatt, a munkás élet okvetlenül meg fogja termelni az anyagi jólétet, a polgári szabadság alapját. – Ezt higyjétek, ez vigasztaljon, ha a hazára gondoltok, de mindig kerüljétek az ingadozó sokaságot, mely fáklyás zenéit, és más hiúságait majdnem azon gyönyörrel rendezi, mellyel a vérpad áldozatait körül dongja.

Meghalok, ha kell, lelkem nyugodt, vétek soha sem terhelte. Minden hibám, hogy képviselői kötelességemet, saját személyemnek elébe tettem. Isten adjon minden élőknek lehető legnagyobb boldogságot.

Édes apám kezeit és titeket kedves testvéreim ezerszer csókollak: az utolsó óra csendes, és mély fontolgtatásai közben kérlek, hogy emlékezzetek rám, de ne sírassatok – a hit haszontalanságát bizonyítanátok ezzel; pedig Isten mindnyájunkkal szabad, és még a pogány költő Horác is azt mondta: *mors ultima linea rerum*.

Még egyszer, és örökre Isten veletek, és áldása mindnyájatokon.
Szerencsétlen, de nem rossz szerető bátyád:

Szacsvay Imre

U. I. E levelet küld el édes apámnak is. – Kegyelemért folyamodtam. Édes apámnak írtam volna, de különösen hozzája levelet intézni képes nem vagyok. Egyébiránt neki is csak ezt

írtam volna és azt, hogy bocsásson meg, mert én nem hogy őt, de soha senkit egy gondolattal sem akartam megbántani. Hónap édes anyámnál leszek, nála, ki engem az életben a legjobban szeretett.

1849. október 24-én, reggel nyolc órakor vezették az elítélteket az Újépület mögött felállított bitók alá. A 41 éves Csernus Manó, a hajdani kamarai hivatalnok, aki Debrecenben pénzügyi tanácsosságot vállalt, mintha sétálni menne, oly könnyedén lépdelt. Vidáman köszöntötte ismerőseit, majd a csodálatos tiszta kék ég felé nézve, így búcsúzott az élettől: Isten veled, te szép világ! s a számlóyról levegőbe dobta pörge kalapját. Az ősz 66 éves báró Perényi Zsigmond szivarozva, hideg közönnyel haladt a vesztőhelyig s egyetlen arcizma sem mozdult meg, mikor a hóhér a nyakába vetette a hurkot. *„Még halálában is igazi nagy úr volt”* – jegyezte meg egy szemtanú. Utolsónak végezték ki Szacsvay Imrét s a krónikás mindössze annyit jegyez meg, hogy *„nyugodtan halt meg ő is”*.

A kivégzés egy szemtanúja, Le Monier írta a pesti városkapitánynak, hogy a katonatisztek már nagyon megelégték a sok kivégzést. Pesten csend van, de a hangulat komor. A kormányt is bántotta már a vérengzések külföldi visszhangja. A minisztertanács október 26-i ülésén Bach indítványozta a kivégzések megszüntetését, s ezután valóban ritkábban akad dolga a hóhérnak; ám a perek folytatódnak és hosszú várfogságra szólnak.

A három vértanú délíg a bitón marad és akkor a pecér a holttesteket a Rókus-kórház halottas kamrájába viszi. Hiteles szemtanú, Déry Mihály, a Rókus-kórház plébánosa 1870-ben eskü alatt beszámol az 1849. augusztus 14. és október 24. között a Rókusba szállított vértanúkról Király Pál képviselőnek hosszú levelében. Eszerint a halottakat vasas lovaskatonai erős kíséret mellett szeméthordó kocsikon hozták az Újépületből. Felsorolja valamennyi vértanú családi állapotát, foglalkozását, születési

helyét, vallását és életkorát. Ezen listán hősrünk a következőképpen szerepel: „Szatsvay Imre, nőtlen, országgyűlési követ, Kis-Ürögd biharmegyei szárm., r. kath. 32 éves”.

Néhány esetet kivéve valamennyien a pesti közsírkertben lettek elhelyezve. Megjegyzi a lelkész, hogy az egyházi szertartásokat csak nagy csendben és éji időben lehetett elvégezni. A szomszédságban levő hazafiézésű lakók bátrabbjai közül titokban mindig számosan jelentek meg a gyászistentiszteleten, akik a pappal együtt sírva rebegték el imájukat. Déry Mihály szerint csodálatos, hogy „a vértanuk hulláinak mindegyikénél oly arckifejezést volt az ember kénytelen bámulni, melyből nem a rémülés, nem kétségbeesés, de valóságos megdicsőülés sugárzott a szemlélőre, mintha a hullák tulajdonosai csak aludnának és éppen valami komoly, de kedves tárgyról álmodnának.”

A halálukban is megalázottakat először a józsefvárosi köztemetőbe hantolták el, jeltelen sírban. Csak az osztrák–magyar kiegyezés után lehetett méltó nyughelyhez jutniuk. 1870. november elsején a

A közös sírkő a Kerepesi temetőben

Kerepesi temetőben kilenc vértanú emlékkövét avatták fel. Azóta Szacs vay Imre mellett itt nyugszik Csernus Manó, Abancourt Károly, lengyel származású hadapród, Giron Péter porosz származású, a német légió parancsnoka, Streit Miklós r. k. lelkész, Kolosi György gróf, Lamberg gyilkosa, Noszlopi Gáspár, Sárközi Soma és Jubál Károly, akiket az ötvenes években kifejtett tevékenységükért végeztek ki. A közös sír avatásáról így ír a *Vasárnapi Újság* korabeli riportere: „Az 1848–49-ki függetlenségi harc és az arra következő gyászos időszak kilenc áldozata, kilenc vértétele halottja. Akkor az elnyomott nemzet nem gondoskodhatott halottairól s a józsefvárosi elhagyott temetőben, jelte lenül felejtve pihentek, külön-külön sírokban, csak igen kevesektől tudva. Két évvel ezelőtt – midőn a nemzet visszanyerte alkotmányát, az ilyesmi többet nem tekintetett vakmerőnyeletnek – néhány kegyeletes érzelmű honleány, élükön Danjanich János özvegyével felkereste az elhagyott sírokat s felvételre az elfelejtett holtakat, a Kerepesi közsírkert egy világosabb pontjára közös sírba tételét át. E sír fölött áll most a díszes emlékkő, hirdetővén a kilenc nevet...”

A végső nyugalóhely a Kerepesi temető 31. parcellájának közepén van, körülötte a 48-as honvédek sírjai található k. Külföldi tájékozásonak könnyítésül, egész közel van a temető rész a Kossuth-mauzóleumhoz. A sírkő nyugati oldalán nevek található k és számok, melyek az ott nyugvók életkorát és haláluk időpontját jelzik. Ismeretek hiányában egyik-másik adat téves vagy hiányos, de ezt nem lehet kárhóztatni a hosszú elnyomás utáni első időszakban.

Csernyus Emánuel	41 éves	1849. okt. 24
Szacs vay Imre	24	24
Abancourt Károly	38	20
Giron Péter	52	nov. 20
Streit Miklós	40	okt. 6

Kolosi Gábor	24	1850
Noszlopi Gáspár	29	1853. márc. 3
Jubal Károly	35	3
Sárközi Sándor	31	3

A felsorolás alatt: *Hazánk önállósága és függetlensége 1849-ben a kényuralom által kivégzettek e sírban együtt hamvadó kilenc vértanújának emlékéül elnyomott nemzetünk helyett a honleányi kegyelet.*

A sírkő hátoldalán, ami keletre néz, a felirat a következő:

*Csatájok a védelmezett
Népjog csatája volt;
Melyet szent jog, szent kötés
Ellen zsarnok tiport.*

*Van bíró a felhők felett
Áll a villámos ég.*

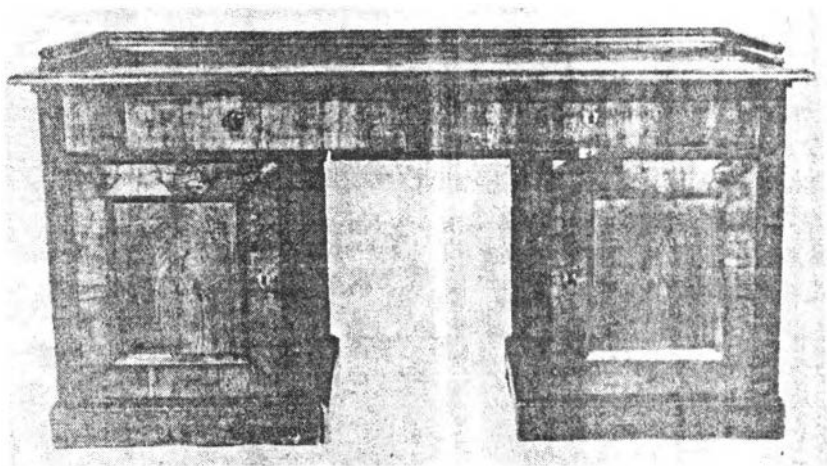
A Budapesti Magyar Nemzeti Múzeum még őriz két Szacsvay-relikviát. A Gyalóky Sándor által készített kisméretű ceruzarajz (5,2x6,8 cm) politúrozott fa keretben réz lapocskán Szacsvay Imre nevével 1967-ben adományozás révén került a gyűjteménybe. Sötéthajú, szakállas, bajuszos, enyhén kopaszodó fiatal férfi arcmása ez, profilból. A Szacsvay család egyik leszármazottjának jóvoltából, végrendeletileg 1987-ben került a múzeumba a vértanú nagyméretű, biedermeier íróasztala, mely a múlt század harmincas éveiben készült.

**Gyalóky Sándor
ceruzarajza**

Nagyvárad jóval később gondolt egykori országgyűlési képviselője megörökítésére. Polgári kezdeményezésre indult gyűjtés és 1907. március 15-én avatták fel Margó Ede művét az Ezredévi emléktér terebélyes fái között, ahol a Sebes-Körös rohanó vize állandó zenei aláfestést ad a merengő férfi bronzalaknak, aki jobbjában tartja a végzetes tollat, míg a bal kezében van a terjedelmes iratköteg. Koszorút tartó fiatal nőalak áll az emlékmű talapzatán, egy figyelő oroszlán mellett. A felírás is egyszerű. A Szacs vay név alatt mindössze ennyi: „Csak egy tollonás volt bűne”.

A szülőföld kegyeletének kifejezése nem állt sokáig helyén, hiszen Trianon után a nacionalista türelmetlenség lesodorta a talapzatáról. Érdekes módon – bár számos magas korú értelmiségit megkérdeztem – senki sem emlékezett arra, mikor került le a szobor, de azt tudják, hogy sokáig hiányzott. Másodsorra 1942. május 5-én avatták fel ünnepélyes keretek között, az avatáson beszédet mondó Szacs vay családtag visszaemlékezése szerint. Aztán ismét évtizedek jöttek, mikor a jótékonyan takaró faágak

Szacs vay Imre íróasztala

védellezték. 1990. március 15. óta minden esztendőben a megemlékezések legtöbbször látogatott színhelye.

Elgondolkodtam azon és nagyon sok irodalomismerő személyt megkérdeztem, született-e valamilyen elbeszélés, színmű vagy vers Szacsvey Imréről az elmúlt másfél évszázad alatt? Úgy tűnik, hogy nem, hiszen mindenki tagadó választ adott. Talán lesz majd egy fiatal irodalmár, aki megörökíti a kevésbé ismert, de bizonyára sokat vívódó jogász alakját, akinek mindössze alig több mint egy esztendő adatott a politikai pályafutáshoz.

(Elhangzott 1998. május 9-én)

Könyvészet:

Pallas Lexikon, 1897.

Révai Lexikon, 1925.

Új Idők Lexikona, 1942.

Új Magyar Lexikona.

Kemény József: *Új Magyar Múzeum*, 1856. 1.

Gracza György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története*
1898. I., II., III., IV., V. kötet.

Nagy Márton: *Régi nevek – régi regék*. 1927.

Angyal Dávid: *Az ifjú Ferenc József*.

Körmöczy Katalin: *A vértanú Szacsvey Imre relikviái*. 1992.

Szacsvey László színművész levele. Budapest, 1998.

Zajdon János közlése és fényképei. Budapest, 1998.

EMLÉKEZÉS A VÁRADI RIMANÓCZY CSALÁDRA

Mert csak az az ember lehet boldog, aki másokkal,
szegény sorsúakkal jót tehet...

Néhány hónapja a megszokott váradi utcákat úgy járom, mintha egy soha nem látott városban kószálnék. Meg-megállok, pillantásommal végigpásztázom az épületek díszítését, a tetőmegoldást, bekukkantok a kapualjba, felballagok a lépcsőkön, majd megtekintem az udvart is, ha mód van rá. Mióta az építész Rimanóczyáról gyűjtöm az ismereteket, a jelenből képzeletbeli időutazást téve elmélázom azon, vajon hogy mutatott százötven évvel ezelőtt Szent László sok vihart látott városa? A múltbarévedés nekem gyermekkori gyengém, valójában szülői örökség. Szüleim a tündér- és népmesék után még az iskolás évek előtt szóltak a magyar múltról nagyon színesen. A történeteket legtöbbször képekkel illusztrálták, egyben a régi, vastag kötetek megbecsülésére intve. Így a többi kisdiaáktól eltérően, míg társaink csak a meséskönyveket böngészték, jómagam és húgom a lexikonokat és a világtörténelem köteteit bújtuk. Múzeumba kisgyermekként jártam első ízben, s ha Váradszőlősről Váradra gyalogoltunk, mindig valami meglepetés várt. Sorra végiglátogattuk a templomokat, körbejártuk a vársáncot, meséltek a vár hős védőiről, nagynéném megmutatta hol volt a zöldkerti temető... A szintén gyalogos püspökfürdői kirándulásokon mindig megálltunk az Árpád-kori hájói kápolna mellett egy miatyánkot mondani a közelében meggyilkolt Báthori Gábor erdélyi fejedelemért. Az imát lelkesen mormoltuk, hiszen apai őseim a szerencsétlen sorsú fejedelemtől kapták a nemességet, mint székely fegyverforgatók 1611-ben...

A múltba álmodni magam különben ma is könnyen megy, hiszen saját életemben megértem az űrhajózás, a távközlés és az informatika forradalmát, a recsegő kristálydetektoros fülhallgatós rádiótól a Földet átfogó internet csodájáig. Többet fejlődött a tudomány az én életemben, mint máskor évszázadok alatt. Ma már legyőzhetőek olyan halálos betegségek, melyek egyetemista koromban még azok voltak, igaz újabb, soha nem ismert nyavalyák is megjelentek.

Térjünk vissza ismét a múltba, a kiegyezés körüli évekbe, mikor előbb lassan, majd mind nagyobb lendülettel fejlődik a gazdasági élet. Jórészt földszintes házak, girbe-gurba poros utcák, zabolátlan patakok jellemzik a korabeli Váradot, ahol a 19. században gyakran pusztított árvíz és tűzvész. A város lakossága 1869-ben mindössze 28 698 fő. A sokféle és állandóan jelenlévő járványos betegség mellett 1873-ban, békeidőben hónapokig arat a halál. Az utolsó nagy kolerajárványban 1650-en betegedtek meg s a halottak száma 1096! A barátok templomának anyakönyve bizonyítja, hogy az akkor gyógyíthatatlan betegség nem kímélte a gazdagabb családok tagjait sem, nem volt válogatós sem életkort, sem társadalmi helyzetet illetően. Ennek az esztendőnek őszén vezették be a gázvilágítást a városba, a gázgyár pedig 1870-ben létesült. Közben terjeszkedik és épül a város, a lakosság száma szintén gyarapszik, a századfordulóra eléri a 47 018 főt, így három évtized alatt szinte megkétszereződik.

Ebben az időszakban, 1867-ben költözik Váradra egy mindössze 27 éves építőmester, szakmája minden csínyját-bínyját ismerő merész vállalkozó, Rimanóczy Kálmán, ez a jókötésű, bajszos, szorgalmas fiatalember. A család nemesi eredetű, Rimanóczy Rimanóczyként jelennek meg később az egyházi okiratokban. A család úgy tudja, hogy Zemplén megyéből származnak és a nemességet VI. Károly császártól nyerte 1646-ban János és Miklós testvérpár. Az előbbi fraknoi várnagy volt ebben az időben, majd utódai is Fraknón éltek több mint egy évszázadig.

Később az egyik fiú Kismartonba kerül, s ott gyarap-szik tovább a család egyik ága. Rimanóczy Kálmán édesapja, mint az Esterházy herceg Somogy megyei uradalmának tiszttartója jómódban él népes családjával. Az 1803-ban született József Sámuel valószínűleg kétszer házasodott, mivel 1914 karácsonyán 83 éves korában elhalálozott Ede nevű fia, nyugalmazott főerdész – Rimanóczy Kálmán testvérbátyja –, s az egyházi anyakönyv szerint édesanyja Würt Ernestina, míg az építészé Kiszelényi Franciska. Különben az aggkori elgyengülésben meghalt idős ember a Rimanóczy gyártelepen lakott és a velencei temetőben került a földbe, melyet már rég felszámoltak. Anyagi gondjai bizonyára nem voltak, mert öccse bőkezűen gondoskodott róla végrendeletében. A sors fintora, hogy túlélte az 1908-ban elhalálozott öccsét, id. Rimanóczy Kálmánt, sőt a fiatalabbat is, unoka-öccsét, aki 1912-ben távozott a másvilágba...

Az interneten két Rimanóczy testvérrel találtam adatot, mindketten Kismartonban születtek, apjuk Rimanóczy József Sámuel, anyja Kiszelényi Franciska (szerintem valószínűbb, hogy Würt Ernestina). Az 1830-ban született József 1848-ban Jellasics ellen harcolt, október 26-tól hadnagy a honvédsereg alakulatánál, majd december 16-tól főhadnagy a fel-dunai hadtestnél. 1849 májusában Győrben tartózkodik, majd 1867-ben közjegyző Bikalon. Az ő egyik leszármazottja, Rimanóczy Ildikó, ma is Váradon él.

Az 1831-ben született Alajos 1849. július 23-án tűzmesterként kitünteti magát Polgárnál az orosz csapatok elleni harcban. Korponay ezredes, a népfölkelő tábor parancsnoka hadnaggyá nevezi ki. 1850 januárjában a volt honvéd tüzér hadnaggyal besorozzák a császári seregbe. 1853-ban a függetlenségi szervezkedésben való részvételért három év várfogságra ítélik, ám 1854-ben kegyelmet kap. Később járásbíró, majd 1876-ban Igalban meghal. Egy másik Rimanóczy fiú, Ferenc, országgyűlési képviselő, majd 1863-ban Kassa polgármestere. Váradon

élt és halálozott el Rimanóczy Kálmán Gyula nevű testvérbátyja, aki mindössze egy évvel idősebb nála. Tüdőhűdés a halál oka a 47 éves embernek, aki Kapuváron született, felesége Szabó Katalin és foglalkozása légszesz-szabályozó. A halál 1886. március 14-én következett be, a temetést az olaszi temetőben Gabrielly lelkész segítségével végezte.

Rimanóczy Kálmán életrajzírói valószínűleg Nagy Márton írása után legtöbbször arról tudósítanak, hogy korán árvaságra jutott tizenkét testvérel együtt és alig 12 évesen dolgozni kényszerült. Kétféle vélemény van születési helyét illetően, mivel többfelé Kaposvárt – Somogy megye – említenek, ahol 1840. május 12-én látta volna meg a napvilágot, másutt pedig Kapuvár – Sopron megye – szerepel. Ez utóbbi lehet az igaz, hiszen a *Megtértek jegyzőkönyve* is ezt az adatot rögzíti 1893-ban, az építész életében. A korai árvaságot cáfolja a *Nagyvárad* 1908. január 3. névtelen újságírója, mikor Rimanóczy Kálmán életútját ismertetve leírja, hogy a gróf Esterházy uradalom tisztartója sokgyermekes, ám gyakorlati érzékű ember lévén, több fiát iparos pályára adta. Így Kálmán valóban 12 évesen kőműves inasnak állott és Kaposváron kitanulta a mesterséget. Kitűnő rajzkészsége már gyermekkorában feltűnt, ezért mesterei buzdítására Budára ment, ahol Koczka Nándor vállalkozónál talált munkát. Széles körű szakismereteket szerzett, műveltségét is gyarapította. Aztán Szolnokon működött, mint építésvezető; buzgó munkával és takarékos életmóddal összegyűjtött annyi pénzt, amennyi elegendő volt az önállósításhoz. Ekkor, mint képzett és kiváló gyakorlati érzéssel megáldott vállalkozó építőmester, Nagyváradra érkezett 1867-ben. Az életrajzírók itt is különböző véleményen vannak. Az egyik szerint Nogáll János kanonok hívta meg a Szent Vince-intézet építésére, míg a másik azt vallja, hogy Nogáll már régi ismerőse volt, hiszen a kanonok édesapja is az Esterházy uradalomban volt alkalmazva. Tény az, hogy a tehetséges, megnyerő fellépésű építész első váradi

munkája a Ferdinánd utcai apácák házának első földszintes épülete, amely modern, ízléses külsejével a szakemberek elismerése mellett elnyerte a város lakóinak tetszését is. A sikeres építészre rövidesen sok munka várt, mert egyre több megbízatást kapott új polgárházak építésére, így vagyona gyarapodott. Közben szüleit Váradra hozta, majd 1869. január 4-én házasságot kötött. Egy 17 éves félárva lányt vett feleségül, a néhai Kápolnai József és Veis Mária Vilma nevű hajadon leányát. Az esketést az olasz barátok templomában Kovacsik József nyugalmazott szombathelyi megyei alesperes végzi, Lázár Mihály ügyvéd és Böhm Ferenc káptalani erdész tanúk előtt.

A meglehetősen sok hiányos adatot és kérdőjelt tartalmazó családfán Rimanóczy Kálmán első feleségeként Gömör Anna szerepel, akitől 1867-ben Árpád nevű fia származik. A dokumentumot összeállító bizonytalan, mert nem tudja, hogy ez a gyermek adoptált-e vagy vér szerinti leszármazott? Ám az a bejegyzés is szerepel, hogy később ki lett tagadva. Azonban ismert, hogy 1925-ben halt meg. Rimanóczy Gyula nevű fia Árpádnak 1903-ban Bécsben született, majd 1958-ban Budapesten halt meg és neves építészmérnök volt! Az Új Idők L exikona 1941-ben azt írja, hogy Rimanóczy Gyula a korszerű építészet egyik jelentős képviselője, akinek tervei szerint épült Budapesten a pasaréti templom, az erzsébetvárosi telefonközpont, valamint a Sportcsarnok. Az internet még azt is közli, hogy Kossuth-díjat kapott nem sokkal halála előtt.

Visszatérve a 28 éves korában megnősült római katolikus vallású Rimanóczy Kálmán építőmesterhez, aki akkor a Szent János u. 347. szám alatt lakott, bizonyos, hogy előző kapcsolata nem lehetett egyházi házasság, mivel a római katolikus vallás nem ismeri el a válást. Az is megtörténhet, hogy Gömör Anna protestáns volt.

Az 1870-es esztendő örömet és bánatot is hozott a családra. Így február 13-án 60 éves korában meghal Rimanóczy József

neje, Rimanóczy Kálmán édesanyja, a Sopronban született Kiszelényi Franciska. Tuberkulózis a halál oka, a temetést Palotay László plébános végzi segédlettel, ami azt jelenti, hogy a szertartás ünnepélyesebb, mint a megszokott. Aztán április 30-án megszületik Kálmán a Szent János utcai 347. számú házban, amely ma valahol a Szalárdi utcának felel meg, mivel akkoriban nagyobb telkek voltak a házak mellett. A keresztszülők Janki József kereskedő és Szekerák Augusztina római katolikus vallású házaspár Váradújvárosból. Aztán alig jó két hónap és július 23-án 67 éves korában meghal az özvegy Rimanóczy József, Kálmán édesapja, a Szent János utca 5. szám alatt, aki nem örvendhetett sokáig a kicsi unokának. A halál oka roppant érdekes, mivel így szól: lövés következtében szívkitágulás! Az utolsó kenetet feladja a lelkész, tehát a halál nem hirtelen áll be. A temetést július 25-én szintén a plébános, Palotay László segédlettel celebrálja. Az öngyilkosság nem valószínű, mert abban az időben öngyilkosokat nem temettek vallási szertartással, de orvosi bizonylattal megadták a végtisztességet, ám ilyen esetben, a megjegyzésben mindig szerepel, hogy pillanatnyi elmezavarban követte el az elhunyt a végzetes tettet, egyben közlik az orvos nevét. Itt semmiféle megjegyzés nem szerepel, így véletlen balesetre lehet gondolni, esetleg párbajra. Tény az, hogy mindkét szülőjét félév leforgása alatt harmincéves korában veszítette el Rimanóczy Kálmán.

Merészségére és szakmai biztonságára jellemző, hogy Rimanóczy Kálmán az első magyar építész, aki a hetvenes évek elején gyárkéményt épített. Ugyanis elvállalta a szatmárnémeti nagy gőzmalom hatvan méter magas kéményének megépítését, ami kiválóan sikerült. Addig csak külföldi építészek, németek, olaszok foglalkoztak az ipari építkezésekkel. Híre hamar elterjedt, így gyári építkezésre Triesztbe is meghívást kapott.

Három év múlva, 1873. február 28-án ismét új élet költözött az immár Posta síkátor 347. számot viselő családi házba,

megszületik Béla János, akit március 12-én Trenk János erdész és Tapik Anna tart a keresztvíz alá. Közben szorgalmas munkával és kitűnő érzéssel szép vagyont szerez Rimanóczy Kálmán, ám jószívűen kezességet vállal ügyvédjéért és néhány barátért, akik becsapják. Így szinte mindenét elveszti, még házáat is elárverezik, teljesen tönkrement. Ez a kudarc nem vette el a kedvét, hanem inkább megsokszorozta az akaraterejét és megacélozta munkakedvét. Szerencsére szakmai becsülete és tudása elismert, így feladatai bőven voltak. Az első nagyobb középület, amelyet más építész tervei után épített, a neológ Cion templom a Körös partján. Busch Dávid városi főmérnök tervei után Rimanóczy Kálmán a kivitelező, ahol technikai tudását, munkaszervezési képességét bizonyítva kivívja a szakma és a lakosság csodálatát, hiszen az 1878-ban felépült kupolás zsinagóga ma is Várad egyik ékessége. Közben személyes tragédia árnyékolja be a család mindennapjait. Felesége, Kápolnai Vilma idegbajt kap, és két évtizedig betegeskedik. Mint orvos gyanítom, talán tudathasadás lehetett, netán szülés utáni „tejláz”, ami szintén ebbe a betegségrcsoportba tartozik és gyógykezelés akkoriban nem volt. Egy későbbi halotti anyakönyv elárulja a szomorú valóságot. Eszerint Kápolnai Vilma 1901. június 1-jén Budapesten a lipótmezői tébolydában 51 éves korában szívhűdés következtében hunyt el hirtelen halállal, hiszen a haldoklók szentségét nem tudták feladni. Az olaszi nagytemetőben június 4-én Dencs János plébános segédlettel adja meg a végtisztességet. A megjegyzésben szerepel, hogy: a hulla Budapesten beszenteltetvén, eltemetés végett hatósággi engedéllyel Nagyváradra szállítattott. Érdekes módon lakóhelyül is Budapest szerepel, ám ez nem csoda, mivel Rimanóczy Kálmánnak ott is volt ingatlanja.

No, de térjünk vissza a Cion templom építése utáni időkbe. Rimanóczy Kálmán 1879-ben lesz a László király szabadkőműves páholy tagja Molnár Lajos gyógyszerész és Selmeczi Ignác postatiszt mellett. A váradiak szemében titokzatos volt a

szabadkőműves mozgalom, amelynek tagjai eleinte túlnyomóan zsidók voltak. Ez lehetett annak a hiedelemnek alapja, hogy Rimanóczy Kálmán is izraelita származású lenne. A család később is nagyon jó zsidó kapcsolatokkal rendelkezett, ám ez gyakran megtörtént, mivel a váradi zsidók magyar érzelműek voltak és jelentős szerepet játszottak nem csak a kereskedelmi és ipari életben, hanem a kultúrában is. Elegendő Adyra gondolni és a századforduló irodalmi életére! 1890-ben született nagynéném mesélte, hogy mint kisdíák járt a neológ Cion templomban római katolikus szüleivel, hogy a híres szónok rabbit, Kecskeméti Lipótot meghallgassák. Sok évtized múltán is úgy emlékezett, sok más keresztény is volt az istentiszteleten rajtuk kívül...

Az 1880-as években számos magánpalotát és középületet Rimanóczy Kálmánnal építtetnek. Vagyonát állandóan gyarapítja, pénzét ingatlanokba és földterületekbe fektetve. Téglagyárat is alapít, bár akkoriban már számos ilyen üzem működik Váradon. Ám az 1885-ben alapított Rimanóczy-gyár más, mint a többi, mivel gőzgépmeghajtással működve készíti a géptéglákat, később pedig a kitűnő minőségű csempekályha-lapokat. Nagyszámú alkalmazottnak ad kenyeret mind a téglagyárban, mind a többfelé folyó építkezéseken. Fáradhatatlanul dolgozik, becsüli és jutalmazza a munkát, alkalmazottainak szigorú, ám igazságos főnöke. Nagy elfoglaltsága és jelentős munkái dacára időt szakít, hogy szakismeretét és műveltségét állandóan paléozza. Hatalmas könyvtára nem dísz, hanem tudását gyarapítani való hely. Barátaival Hlatky Endrével és Winkler Lajossal, valamint másokkal többször hosszabb tanulmányútra megy. Így bejárja szinte egész Európát, utazásokat téve északon és délen, nyugaton és keleten. Bejárja Olasz-, Francia-, Német- és Oroszországot, eljut Svédországba és Norvégiába, valamint Bulgáriába és Törökországba. A külföldön tapasztalt benyomások aztán megjelennek a váradi építkezéseken, így lesz világ-szintű a Körös-parti város egyre szépülő képe. Sorra kinőtt a földből a Fő

utcai Honvédlaktanya (1882), felépült jó fél esztendő alatt 1884-ben az olasz református templom tornya, a Teleki utcán a Kereskedelmi, Ipar és Termény Hitelbank (1886). Felújítják a Nagyvárad Takarékpénztárt a Teleki utcán (1887), a Fő és Úri utcák sarkán elkészül a Nemzeti Kaszinó (1888), és a Zöldfa utca elején a Deutsch-féle ház (1888), majd 1890-ben kibővítik a Katolikus Papneveldét. Ezen paloták javarésze Rimanóczy Kálmán tervei alapján épült, mások felújítása és bővítése fűződik a nevéhez.

Térjünk vissza a Rimanóczy család mindennapjaihoz. Bizonyára a már akkor hírneves Premontrei főgimnáziumban járhatott a két fiú, Kálmán és Béla néhány osztályt, egyes életrajzírók szerint ott is fejezték volna be a középiskolát. Sajnos ennek ellentmond az 1885–86 iskolai évről megjelent Értesítő, amelyet Fejes Rudolf Anzelm apát jóvoltából áttanulmányoztam. Ebben a korabeli dokumentumban szerepel név szerint az összes diák, vallási hovatartozás szerint, sőt tanulmányozni lehet az érdemjegyeket is. Sajnálatos módon a Rimanóczy fiúk neve egyik osztályban sem szerepel, pedig elméletileg lehettek volna premontreis diákok ebben az időben, lévén Kálmán 16, Béla pedig 13 éves.

Azonban az új találmányok pártfogása bizonyított, hiszen ifj. Rimanóczy Kálmán 14 éves fejjel első volt Váradon, aki kerékpározott! Később arról írt, hogy „... két-három év múlva, midőn Váradnak 3 egész szál bicyclistája lett, már barátságosabb szemmel nézték a guruló kerekeket. A fiatalság közt élénk mozgalom indult meg, hogy egy-két év múlva legalábbis 15–20 kerékpározóval együletet alakíthatunk. S mi lett az eredmény? Semmi.” Így szól a 19 éves fiatalember cikkének néhány sora a *Nagyvárad* 1889. október elsejei számában abból az alkalomból, hogy két társával megtett erdélyi kerékpáros utazásáról 27 részben élménybeszámolót kezd közreadni.

További kutatások hívatottak megvilágítani, hol végezte el a középiskolát a két fiú. Lehet Budapesten, netán Bécsben, mivel a

család anyagi helyzete megengedte, hogy a legjobb intézetekbe járjanak. Egy bizonyos, hogy főiskolára mindketten külföldön jártak. Így Kálmán az Európában akkor leghíresebb német építészeti iskola újdonságait Berlinben sajátította el, mivel a Charlottenburgban levő műszaki főiskolán nyert diplomát 1891-ben. Ezután Budapesten Cziegler egyetemi tanár építészeti irodájában dolgozott, sőt 1894-ben megszerezte az építőmesteri oklevelet is. Aztán hazatért Váradra és édesapja irodájának lett munkatársa.

A kisebbik fiú, Béla, egész az Újvilágig meg sem állt, a gépészmérnöki diplomát Chicagóban szerezte. Eleinte gondja volt az oklevél hazai elismerésével, ám anyagi gondjai nem lévén, a helyzet megoldódott. Az egyházi dokumentumok árulkodnak ismét, így 1931-ben Rimanóczy Béla villamosmű igazgató és felesége, Horváth Anna, Debrecen, Komlóssy út 36. szám alatti lakosok tartják keresztvíz alá a III. Rimanóczy Kálmán Béla György nevű harmadik fiát a váradolvaszi plébánia-templomban.

Visszatérve a kilencvenes évekhez, írnom kell egy rejtélyes és eddig nem ismert ügyről. Ez a „Megtértek jegyzőkönyve” II. kötetében az 1893. év 16. sorszám alatti bejegyzés a barátok plébánián. Eszerint Rimanóczy Kálmán 53 éves építész, aki Kapuváron, Sopron megyében született és Nagyvárad-olaszi Fő utca 271. szám alatti lakos, a helvét hitvallást elhagyva, a szent hitvallást 1893. június 10-én a nagyvárad-olaszi római katolikus plébániatemplomban letette Dencs János plébános kezébe, Csordacsics Ferencz és Novák József római katolikus építőmesterek, mint tanúk előtt. A lap alján utolsóként szereplő adatok mellett egyedülként az oldalon észrevétel is szerepel. Eszerint: *„Az 1868 évi III. törvényczik 3. sz. értelmében 1893. május 25-én 175. sz. alatti főhatósági engedély mellett.”* Pár héttel később az egyházi anyakönyvek háta mögül előkerül egy nem túlságosan vaskos régi, kopott nyilvántartás, amely az „Eltértek”

címet viseli. Ebben a 9. oldalon, 60-as sorszámmal megtaláltam a rejtély kulcsát. Eszerint Rimanóczy Kálmán 39 éves építész Kápolnai Vilma férje, miután a római katolikus vallástól való eltérését két ízben tanúk előtt kijelentette (1879. december 13. és december 28-án), akik Juhász Gyula és Keledi József ügyvédek mindkét alkalommal, áttér a helvét hitvallásra. Érdekes módon az észrevétel világít rá a valláscsere okára, s ez nem más, mint hogy római katolikus nejétől elváljon. Azonban a korabeli világi törvények nem tekintették váló oknak az egyik fél elmebetegségét, így Rimanóczy 14 év után visszatért a római katolikus egyház kebelébe.

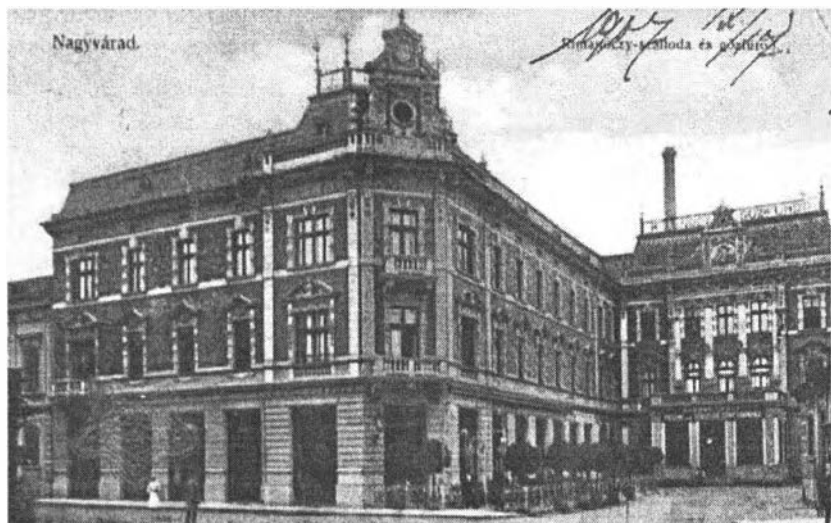
1894. május 26-án ifj. Rimanóczy Kálmán, a 24 éves építész mérnök örök hűséget esküszik keresztszülei leányának, a filigrán 18 éves Janky Augusztának. Két módos család gyermekei kötik össze életüket. Id. Rimanóczy Kálmán ekkor a város egyik leggazdagabb vállalkozója, míg Janky József kereskedő a kereskedelmi kamara elnöke. Az akkor éppen 60 éves lányos apa legkisebb gyermeke Augusztá, akit a család Gusztikának becéz. A Janky család legnagyobb fia, Antal, kereskedő, József magyar királyi honvédhadnagy, Sarolta Budapesten él, Kuncz Gusztáv kereskedő neje, míg Mária Csanak János földbirtokos felesége Újfehértón. Az esküvői tanúk, Hlatky Endre az ügyvédi kamara elnöke a vőlegény, míg a sógor, Kuncz Gusztáv a menyasszony részéről.

Ezekben az években apa és fia titáni munkával alakítja a város arculatát. Felépül a Rimanóczy Szálló és Gőzfürdő (1892), amelyet nyolc év múltán a Bémer tér felé bővítenek, az Andrényi vasáruháza (1893), a Kereskedelmi Csarnok (1894), a Múzeum (1895), a Katolikus Kör (1895), a Nagyváradi Ipartestület menháza (1896), a Pénzügyigazgatósági Palota (1899). Hogy csak a legismertebbeket említsem.

Visszatérve az 1894-es évre, id. Rimanóczy Kálmán nagylelkűségét kell említeni a vízmű építését illetően, mivel 30 000

korona becsértékben a városnak adta a Körös partján 12 ezer négyzetméternyi szőlőjét, azzal a kikötéssel, hogy az összeget jótékony célra fordítsák. Ebben az évben építették az Áldás u. 5. szám alatt azt a kétemeletes palotát, amelyben, 1895 januárjában tartották a házszentelőt. A *Tiszántúl* cikkírója felsorolja, hogy a fiatal Rimanóczy Kálmán és neje fogadta a pompásan kivilágított és fényesen feldíszített lakásban az illusztris vendégeket, köztük Nogáll János c. püspököt, Busch Dávid főmérnököt családjával, Bordé Ferenc tanácsost és nejét, Mezey Mihály kir. főjegyzőt feleségével, Kuncz Gusztáv és Janky József családját, Janky Antalt és nejét, valamint a Rimanóczy család tagjait. Ebben a házban lakott haláláig id. Rimanóczy Kálmán és itt születtek ifj. Rimanóczy Kálmán gyermekei.

A váradolasi római katolikus kereszteltek anyakönyve szerint az Áldás utca, akkor még 300. számot viselő házban születnek az ifj. Rimanóczy Kálmán és Janky Augustza gyermekei. Elsőként Kálmán József János 1895. szeptember 3-án,

A Rimanóczy Szálló és Gőzfürdő

keresztszülők Csanak János földbirtokos és Janky Mária; 1897. április 26-án József László, keresztszülők Kuncz Gusztáv kereskedő és Janky Sarolta, majd utolsóként 1900. július 15-én Rózsika Mária Edit, keresztszülők Csanak János és Janky Mária. Mindhárom gyermek Mihálykövi Sándorné bába segítségével jött a világra.

Az anyakönyvi adatoknál maradva 1901. június 1-jén hal meg a lipótmezői tébolydában id. Rimanóczy Kálmán felesége, Kápolnai Vilma, több mint húsz esztendei betegeskedés után. Újabb egyházi házasságkötésre az özvegy építész 1904. június 29-én oltár elé vezeti a negyven évvel fiatalabb Fehér Erzsébetet. A mindössze 24 éves fiatal nő Fehér László őrmester és Nagy Mária leánya, akit Zách János „tisztos váradi polgár” nevelt lányként fogadott a családjába. A tanúk, Rác Mihály nyugalmazott városi főjegyző

Az ifj. Rimanóczy családi háza

református és Vinkler Lajos polgári iskolaigazgató evangélikus. A megjegyzésből kiderül, hogy az első felesége halála után alig másfél hónap múltán, 1901. augusztus 18-án Hunfalván polgárilag egybekeltek.

Ezekben az években a még jó munkabírású id. Rimanóczy Kálmán bővíti a pályaudvar épületét (1900–1902), nagy műve a bazárépület

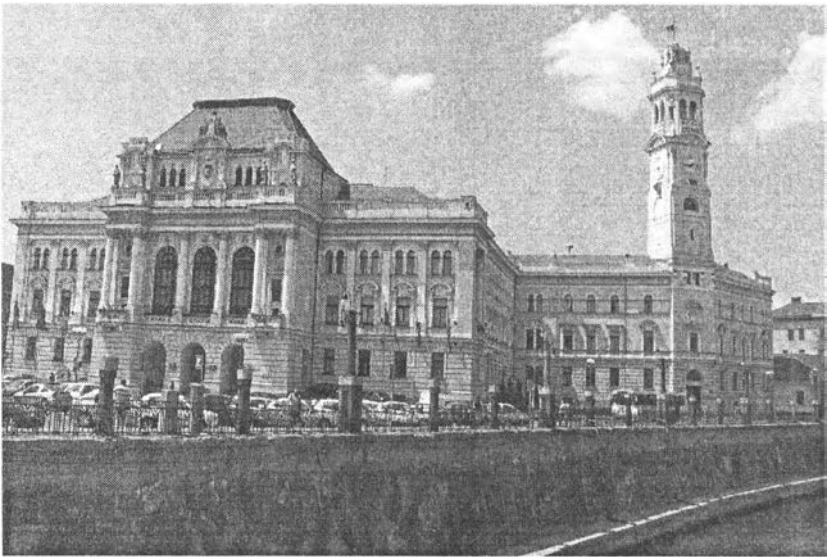
(1900), valamint más építészekkel együtt a színház kivitelezése, majd a Honvéd gyalogsági laktanya (1901–1902) és a Nogáll Szent Vince Intézet bővítése. Nagyváradon kívül is vállalt munkát, így kastélyt épített Kiszántón és Kimpányban. Budapesten is vállalkozásokba fogott, többek között felépítette a Rákóczi úton az Uránia bérpalotáját, valamint több vidéki városban is emelt nagy arányú épületeket. A megfeszített munka és a hat évtized az Élet göröngyös útján kikezdte az addig makkegészséges szervezetét. Bár az erős fizikumú Rimanóczy nem tulajdonított betegségének nagy fontosságot, azért vese- és gyomorbántalmi kezelésére orvosai tanácsára közéleti szerepléseitől visszavonult és látogatta a fürdőket, üdülőhelyeket. Így többször tartózkodott Karlsbadban, valamint a Tátrában saját gyönyörű lomnici nyaralójában, télen pedig nagyváradi szőlőjében, a Körös-parti kastélyában lakott.

Az ifj. Rimanóczy Kálmán munkássága is a 20. század első éveiben jut a csúcusra. A városháza építésére kiírt pályázatra az 1896. március 31-én lejáró határidőig kilenc pályamű érkezik.

A színház

Ebből hármat vásárol meg a város, köztük a Rimanóczy Kálmánét, majd őt bízza meg, hogy ezek egybegyűrésével alkossa meg a kivitelezésre szolgáló tervet. Ennek a feladatnak eleget téve, díjtalanul bocsátotta a város rendelkezésére az újabb munkát. Ezután, mint a legkedvezőbb ajánlattevő, megnyerte a kivitelezési pályázatot. Közben felépült a Fő utcán a Pénzügyigazgatósági palota (1900), majd a Szent Vince Intézet újabb szárnya (1901). 1902 februárjában kezdték a Körös parton a városháza alapozását, majd a nagy munkát 1903 októberére fejezték be. Lényeges, hogy a tervező-vállalkozó ifj. Rimanóczy nagyszámú munkást foglalkoztatott, így az építkezés jól haladt, bár közben megzavarta egy sztrájk. A belső munkálatokat is helyi iparosok végezték, így közvetve is izmosodott a város gazdasági élete. A váradújvárosi római katolikus parókia Historia domusában olvasható: *„1904. január 10. Ma volt a városház felavatása és a villamosmű hivatalos átadása. A püspök az egész törvény-*

A városháza

hatóságot meghívta ebédre.” Tempfli József megyés püspök szóbeli közlése szerint a figyelmes főpap még kóser menüvel is szolgált, a nagyszámú vendégsereg zsidó tagjainak!

Ezekben az években úgy tűnik, valódi építőtelep a belváros és sokféle Rimanóczy Kálmán a tervező és építő is. Így ifj. Rimanóczy Kálmán a kivitelezője az evangélikus templomnak (1902), sőt a berendezést is az akkor már nagyszámú munkást foglalkoztató Rimanóczy műbútor- és parkettagyárban készítették. Érdekes módon előzőleg az evangélikus parókiát az id. Rimanóczy építette, ezért a lutheránus egyház úgy tartja, a Rimanóczyaknak egy időben kötődésük volt a vallásukhoz.

1902 tavaszán 16 pályamű közül Bihar vármegye kórházi választmánya ifj. Rimanóczy Kálmán tervét fogadja el, melyet később jóváhagy a közgyűlés és a belügyminiszter is. Ősszel már elkezdődik a pavilonrendszerű modern elmekórház építése, ám a napszámosok bérharca és a sztrájk sok gondot okoz, így az 1903 októberi átadás a következő év februárjára tolódik. Igaz a kórház féléve csökkentett ágyszámmal már működik, később pedig 320 beteget tud ellátni. A főépületben van a főorvos lakosztálya, a segédorvosok szobája, hatalmas díszterem a betegek szórakoztatására és imatermek a különböző vallásfelekezeteknek. A betegek pavilonjai mellett külön boncterem és ravatalozó helyiség s az épületek közt gondozott park is van. Érdekeség, hogy a modern kórházban dolgozik először Váradon női orvos, dr. Spitzberg Berta, akit 1905 őszén a belügyminiszter nevezett ki.

1903-ban épült az ifj. Rimanóczy-ház, a jelenlegi ortodox püspöki palota, amely a velencei gótikából ihletődött gyönyörű épület, ahová az Áldás utcából elköltözve, élete mintegy kilenc évét töltötte az ifj. Rimanóczy egészen haláláig.

A Szent László téri görög katolikus püspöki palota 1903–1904 között épül, akárcsak a Barátok temploma. Mivel a régi ferences templom már kicsi s az állaga is leromlott, 1901-ben teljesen lebontották, csak a tornya maradt meg és a régi

zegzugos kripta. Ifj. Rimanóczy Kálmán 1902 nyarára már készen van a tervekkel, de az építkezést Schlauch bíboros halála miatt 1903 tavaszára halasztják. Itt is betartják a szabályokat, amit a káptalan elfogad, azt a vallásügyi miniszter jóvá kell hagyja. 1903. május 5-én volt az alapkőletétel s az avatásra 1905. július 16-án kerül sor. Érdekes módon a Barátok temploma Historia domusában ezekben az években nincs feljegyzés. Aztán 1906. október 1-jétől Imrik Sándor Zoltán, volt hosszúpályi plébános kerül az egyházközségbe és működik ott haláláig. Ő már jó tollforgató, így a 25. oldalon található bejegyzés a templomra vonatkozólag *„1907 – Ezen év téli hónapjaiban nagyon sok bajunk volt az új templomunk mellékcsarnokainak, vagyis a mellékoltárok fülkéinek bádogtetőzetével. Ugyanis a tetőzet bádog-összeillesztései hézagosak voltak s így a hóolvadáskor a víz a falakon keresztül beömlött, átnedvesítvén nagymértékben a szószerk lépcsőházának és az oltárfülkének boltozatát. Ifjú Rimanóczy Kálmán miután 10.000 korona óvadékot letett, illetve a templom építéséből még fenntartott, bádogtetőzetet helyrehozatván óvadékát visszakapta. Július havában történt a templom átadása, mely a főtornyon kívül, mely t. i. a régi megmaradt torony, 168.000 koronába került.”*

1904–1905-ben épül a Fő utcán a Moskovits-palota és id. Rimanóczy Kálmán palotája, amely a velencei gótika sikeres váradí mása, majd a Bunyitay ligetben a Bihar megyei Gazdasági Egylet székháza 1906-ban, amely mint tüdőszűrő intézet ismert, majd 1907-ben a Bémer téren a Központi Takarékpénztár gyönyörű palotája. Közben az építész tengernyi munkája és gyakori külföldi utazásai mellett még tollat is ragad s a Nagyvárad 1906. május 9. számában kifejti hitvallását, Új ízlés az építkezésben című írásában, melyet a lap első és második oldalán közöl. Kifejti, hogy míg a középkorban a hatalmas egyéniségek mozgástere széles volt, a mai kultúra és a technikai haladás, az ipar és a kereskedelem hatása, valamint a demokra-

tikus szellem az építőművészetet új feladatok elé állítja. A 19. század óvakodott minden újtási törekvéstől, sarki tételül fogadva el mindenben a szükségszerűt és célszerűséget. Különös gondot fordított az anyagok ismertetésére s az új formákat igyekezett összhangba hozni a szerkezettel, amelynek szilárdnak és helyén valónak kell lennie, sőt olyannak látszani. A modern építőművészet az új feladatokhoz új ideákat keres. „Az ipar és kereskedelem fejlődése új életerős törekvést indított meg s az építőművészetben u. n. üzletház stylust nem csak eredményezte, de szükségelte is egyúttal. A nagy nyílású kirakatok s az ezek fölé emelt több emeletsor ablak osztásainak nyugtani hatását az aestheticával kellett összhangzásba hozni. A modern technika és higienia bevonásával alkotott célszerű beosztások a választott szerkezetek jósága és biztosságának logikus érvényre juttatása mellett a művészi feladatot főképen az határozza meg, hogy a formai kezelés az anyag természetének megfelelően, a kifejezés mérvében pedig a lényegnek szem előtt tartásával művészi mérséklet gyakoroltasák. Az új társadalom kialakulása viszont a lakóház új megoldásához vezetett. A patriciusok és koldusok helyét a munkás polgári közép-

Az Apolló palota

osztály foglalta el, melynek mű-ízlésével az otthon iránti szeretete is lépést tartva fejlődött. A támasztott igények különfélesége a legegyszerűbb eszközök alkalmazása mellett is egészen új művészi feladatok elé állította az építőművészeket. Tiszta és fejlettebb látást követelt az alaprajzi beosztásoknál; a célszerűségi, kényelmi s a modern egészségügyi szempontok erős figyelembevételével s az anyagi eszközök kellő arányítása mellett: a súlypontot a belső kiképzésre kívánta fordítani.... A lakóház építésének modern művészete egységes koncepcióból indul ki, s hol csak skizzszerűen kontúrozza, hol pedig széles ecsetkezeléssel pompás forma és színhatásban állítja elének a részleteket... az elkeseredett élet-halál harc, melyet a tradícióknak mai napig is hűséges ápolói, a minden újítástól tartózkodó öregek, a fiatal mesterek szinte forradalmi törekvésével szemben vívnak, s amely

Az id. Rimanóczy családi háza

küzdelem a reakciót is a legélesebb szélsőségekbe kergeti. A két áramlat közül az egyik nem akar újat alkotni, csak amit már jónak és szépnek elfogadtunk: jobban csinálni; az újítók a változott irányú kultúra és a mai életviszonyok aestheticai kívánalmainak kielégítését abban az emelkedettebb szellemben akarják megtalálni és szolgálni, hogy a tradícióktól magukat függetleníve, saját kultúrlelkükből merítenek új ideálokat és az új anyaghoz, új szerkezetekhez új formákat teremtenek.... A műegyetemek sem azt a célt szolgálják, hogy a technikai tudás terjesztése mellett a művészet templomaivá is legyenek és inspirálják az igazi tehetségeket, hanem kevés kivétellel, építőhivatalnokokat nevelnek. Ezek aztán, ha az életbe kilépnek, a kenyérért kell dolgozzanak és vagy állami hivatalnokok lesznek, vagy vállalkozókhöz kerülnek, amely helyzetekben pedig a legerősebb művészi hajlamaik is még jobban, sőt teljesen visszafej-lődnek.... Az idő és a pénz kérdése a mai generációnak legna-gyobb erőpróbájú tényezője, léptenyomon elébe áll annak a megkívánt művészi törekvésnek, hogy az építőművész újra és ismételve, zavartalanul átgondolhassa leendő alkotását s az első vázlattól az utolsó részletig egységes művészi formában olyképpen állíthassa elénk, mely az ő tudásának a legjobban megfelel.... A magyar díszítő motívumok eredeti és népies zamatját egy igazi művészlélek már régen megérezte és számos kiváló alkotásában megszólaltatva, azokat be is bizonyította, hogy művészi szempontból a magyar díszítő motívumok a továbbfejlesztésre mennyire kiválóan alkalmasak... Hiábavaló azonban a kartársak elismerése és egy fiatal nagy gárda lelkesedése a szerény poétalelkű mester iránt, ha mindezideig elmaradt részére a kormányhatósági támogatás, hogy egy mesteriskola élén rendszeres és iránytszabó hasznos munkásságot kifejthessen. Első nagy művésziünk, Lechner Ödönre is ráillenek a geniális porosznak, Bruno Möhringnek kemény szavai: «der Künstler ein Fürst war im seiner Welt und kein Knecht!» (ami szabadfordításban valahogy azt jelenti – a művész a maga

világában fejedelem és nem szolga)... A modern ízlés egészséges kialakulásának akadályaként még a felburjánzott dilettantizmust említhetjük meg, amely talán egyetlen korszakban sem jutott olyan hatalomhoz, mint épen napjainkban. Szinte elszomorítóak a városok utcásorai, melyek gipsházai között, mint a magasra nőtt gyom között csak elvétve jutott hely művészi becsű alkotásokra.” Ifj. Rimanóczy Kálmán sorai közel száz év múltán is időszerűek, zsenialításának bizonyítékai, elég, ha csak a váradi újjgazdagok rikító színűre festett csodapalotáira gondolunk a lassan lecsúszó domboldalakon...

A 20. század első évtizedében Nagyvárad lakossága már túllépi az 50 ezer lélekszámot. Érdekes, hogy magyar anyanyelvű több mint 90 százalék, román mintegy 5 százalék, német 2,5 százalék. A vallási megoszlás is jellemző a fejlődő megyeközpontokra. Így római katolikus és református mintegy 30–30 százalék (a római katolikus valamivel több), izraelita közel 25 százalék, ortodox és görög katolikus összesen 13 százalék. Kiepül a helyi telefonközpont után a távolsági összeköttetés is, így Váradról beszélni lehet a monarchia valamennyi jelentős városával. A színházi élet és a sajtó élénk, a várost villanyfény árasztja el a sötétség beállta után. 1906-ban beindul a villamos-közlekedés, amit városi vasútnak hívnak, 1907 júliusában megnyitják az első nagyobb mozgóképszínházat – az Urániát. 1908-ban villanyáram-fogyasztás szempontjából csak Budapest előzi meg Váradot, a városban nyolc kórház működik 1056 ágygal, s ezzel országosan a harmadik helyen áll.

Újabb tragédia leselkedik a családra, hiszen id. Rimanóczy Kálmán az 1907. év vége felé a már három éve ismert betegségei mellett tüdőgyulladást kap. Szerencsésen kiheveri az akkor még legtöbbször halálos bajt, ám súlyosbodtak az elhatalmasodó érlelmeszesedés tünetei. Családja és ifjú felesége gondos ápolása nyomán úgy tűnik, sokat javul, és már utazásra gondolnak az újev után utókezelés végett, mikor december 29-én, vasárnap

hirtelen rosszul lett fogta el. Háziorvosa, dr. Fisch Áron konzultációra elhívta dr. Berkovits Miklóst, dr. Bodor Károlyt és dr. Gergely Dávidot. Sajnos megállapították, hogy a 67 éves beteget agyszélhűdés érte. Ez valószínűleg a vesebajt követő magas vérnyomás miatt állt be, mai fejjel gondolkozva. A család távirati úton a betegágyhoz kérte dr. Purjesz Zsigmond kolozsvári egyetemi tanárt, aki felkészítette a családot, mert segíteni nem tudott. A jobboldali bénulással együtt a beteg a hangját is elvesztette, ám öntudatnál volt. Betegágyánál összegyűlt a család és Váradra utazott távolban élő fia, Béla is. Január 2-án, csütörtökön, halálát közeledni érezvén, jelekkel magyarázta szeretteinek, hogy fel akarja venni a halotti szentségeket, ezért Vukics Gyula plébános ellátta az utolsó kenettel. Délután már agonizált és este fél nyolckor befejezte földi pályafutását. A gyász híre azonnal elterjedt a városban s az első részvétlátogatók már aznap este megjelentek. Aztán másnap délelőtt a halottat az Áldás utcai házban ravatalra helyezték, melyet Vukics Gyula plébános beszentelt. Ezután a halottas szobát megnyitották a nyilvánosság előtt, így megindult a részvétnyilvánítók áradata előtt; a koporsó körül pedig szaporodtak a koszorúk. A városháza tornyára is fekete lobogót tűztek.

A *Nagyvárad* *Napló* riportere megjegyzi, hogy a Rimanóczy Kálmán elszíntelenedett arca megőrizte férfias, kellemes külsejét, mert a halál nem torzította el.

A nagy érdeklődés a végrendelet felbontását kísérte s erre január 3-án, péntek délután 3 órakor került sor a járásbírószágon, Máthé György járásbíró, Hlatky Endre, a család megbízottja és dr. Miskolczy Pál közjegyző-helyettes, valamint a sajtó munkatársai előtt. Kiderült, hogy már három évvel előbb, 1905. január 7-én végrendelezett Rimanóczy Kálmán Miskolczy Barnabás közjegyző előtt. Az okirat 32 pontból áll s a nagy vagyont családjára, rokonaira és jótékony célokra hagyományozza. A *Szabadság* cikkírója így méltatja az eseményt: A végrendelet „*minden írott*

szónál szebben beszél idősb Rimanóczy Kálmán jelleméről. Valóban nem közönséges idealizmus kell ahhoz, hogy valaki óriási vagyonának felét jótékony célra adja. Idősb Rimanóczy Kálmán élete, köztevékenysége, ideális gondolkozása elárulta, hogy nagy összeget áldoz majd a közügyek, a jótékonyosság oltárán, hogy még halála után is sokat fog tenni a nagyváradi közélet, a nagyváradi kultúra fejlesztéséért, amelynek gondolatát már életében is rajongó szeretettel ápolta, de hogy ilyen óriási összeggel járul hozzá a városi közélet fejlődéséhez – arra nem gondolt, nem számított senki.... A várost ehhez hasonló örökség még sohase érte.”

A végrendelet először arról rendelkezik, hogy fiai, Kálmán és Béla minden igazolható, jogosan követelhető tartozását fizessék ki. Második pont az ifjú özvegy, Fehér Erzsike sorsáról szól. Az özvegyé az Áldás utcai kétemeletes ház, az elhunyt lakásán található összes ingósággal, a kasszában lévő pénz, részvények, ékszerek, sorsjegyek. Fiai kötelesek törleszteni a házra felvett 80 ezer korona kölcsönt, míg az özvegy az elhunyt jóbarátainak kell adjon egy-egy emléktárgyat, így Hlatky Endre, Rácz Károly, Winkler Lajos, Mezey Mihály, Fleischacker Gyula, Komlóssy József, Bordé Ferenc és Rimler Károlynak. Ezután rendelkezik a végrendelet a testvérekről és azok leszármazottairól a széles hazában, 67 ezer korona értékben, míg Novák Józsefnek, volt rajzolójának 3000 koronát hagyományoz.

Jótékony célra a következőképpen rendelkezett:

2000–2000 koronát juttat az elaggott iparosok menedékházának, a nagyváradi Gyermekebarát Egyesületnek, a Szent László menedékháznak, az elszegényedett nők számára létesített menedékháznak, a Bihar megyei Nőegylet leányárvaházának, a nagyváradi fiúárvaháznak, a Tűzoltó Egyesületnek, a város szegényeinek – valláskülönbség nélkül való kiosztás céljából.

Első neje, Kápolnai Vilma fivére, Kápolnai István 1500 koronát örököl. A szőlőhegy Körös-parti oldalán elterülő szőlőt, vincellérlakot, villát, kocsiszínt, felszereléseket, bútorokat, a nagyvárad Szent Vince Intézetnek hagyományozta, melyet Nogáll János alapított. Ennek fejében Rimanóczy Kálmánnak, valamint elhunyt rokonainak lelki üdvéért évenként egy-egy gyászmisét tartsanak.

A Bémer tér, a Mészáros utca és Ezredévi emléktér között elterülő Rimanóczy fürdőt és szállodát, a Royal kávéház épületét, összes felszerelésével, berendezésével együtt Nagyvárad városának hagyományozta. A hatalmas épületnek a város birtokában kell maradnia, s az örökagyó nevét viselnie. A jövedelemből a városnak a szegényügy rendezését kell tökéletesítenie, ezért évenként 3000–4000 koronát tőkésítsen addig, míg dologházzal egybekötött szegényházat, hajléktalanok menhelyeit, téli melegdőt, kenyérkiosztó intézetet stb. létesítenek. A jövedelem hovaforrásáról nem akart részletesen rendelkezni, ezért rábízza a tanács bölcsességére, Isten áldását kérve a város minden polgárára.

Meghagyja, hogy fiai családi sírboltot építsenek 20 ezer koronáért, s oda helyezték el megboldogult szüleinek és testvéreinek hamvait. Az ő fekhelye mellett közvetlen fülkét tartsanak fenn, s oda helyezték annak idején nejének hült tetemeit. 3000 koronát rendel a sírbolt fenntartására és gondozására. Ez a mindenkori olasz plébános kötelessége, akinek ezért 2000 koronát, illetve annak évi kamatát hagyományozza.

Kaposvár városának – mely életpályájának kiinduló pontja volt, 20 ezer koronát hagyományoz azzal a kikötéssel, hogy annak kamataiból minden évben a legszorgalmasabb kőműves, ács, kőfaragó, asztalos és lakatos tanoncot jutalmazza. Ugyanilyen célra Nagyvárad városa is örököl 20 ezer koronát.

Általános örökös a két fia – az ingatlanok értéke eléri a kétmillió koronát! Ezek a Fő utcai kétemeletes palota, a Szent

László téri emeletes ház, a tátrai nyaraló, a nagyvárad téglagyár többmillió téglakészlettel, a Kolozsvári utcai major, a Füzes utcai major, a Kálvária utcai ház, az olaszi legelő, a budapesti Damjanich utcai ház, valamennyi teher nélküli.

A végrendelet híre hamarosan elterjedt az egész városban. Egységes vélemény, hogy soha nem törődött senki eddig így a várossal, melynek falai közt boldogult és örök pihenőt kapott.

Rimler Károly polgármester azonnal tanácsülést hívott össze s felkérte a törvényhatóság tagjait, hogy tagtársuk január 4-én délelőtt fél 10 órakor történő temetésén megjelenni szíveskedjenek.

A gyászestéről a következő jelent meg:

„Özv. id. Rimanóczy Kálmánné született Fehér Erzsébet, ifj. Rimanóczy Kálmán és Béla, úgy maguk, mint alulírott rokonok nevében mélyen szomorodott szívvel tudatjuk a felejtethetlen jó férj, hön szeretett jó atya, testvér, nagyapa és rokon, id. Rimanóczy Kálmán építész, Nagyvárad város törvényhatósági bizottság tagjának folyó hó 2-án este fél 8 órakor élete 68-ik, boldog házassága 7-ik évében hosszas és kínos szenvedés és a halotti szentségek ájtatos felvétele után történt csendes elhunytát.

A megboldogult halott földi maradványai folyó hó 4-én délelőtt fél 10 órakor fognak Áldás utca 5 szám alatti házából a római katolikus egyház szertartása szerint beszenteltetni s a váradoszati templomban megtartandó gyászmise után az olaszi központi temetőben örök nyugalomra helyezettetni.

Nagyvárad, január hó 2-án.

Rimanóczy Ede nyugalmazott uradalmi erdőész, Rimanóczy Jenő nyugalmazott postafőtiszt, mint testvérei, ifj. Rimanóczy Kálmánné született Janky Augusztá, Rimanóczy Béláné született Horváth Anna, mint menyei, Kulica, Lacika, Rózsika, mint unokái.”

Hosszú beszámolót ír a *Nagyvárad* Napló újságírója a temetésről. Szerinte az egész város el akarta kísérni utolsó útjára

azt az embert, aki munkás élete gyümölcseit megosztotta a várossal, amely otthona lett. *„Példás életét, nemes gondolkozását és ragyogó cselekedetét mindig ismerni fogják nemzedékek hosszú során át. Akit tegnap elhantoltak, az méltó lesz mindig embertársainak hátlájára és elismerésére”* – írja. Szomorú arra gondolni, ma, ha száz váradi „polgárt” megkérdezne valaki, vajon hányan tudnák ki volt?

Kora délelőtt már tele volt a ház tágas udvara a gyászoló közönséggel. Felsorolja a közélet kiválóságait, a hatóságok, testületek, egyesületek tagjait, a város és a vármegye, az iparkamara, az építész egyesület vezetőit. Különböző név szerint is felsorol éppen 105 neves személyt, orvosokat, lelkészeket, ügyvédeket, építészeket. A koporsót az udvar közepén helyezték ravatalra, a halott mellett kétoldalt díszruhába öltözött városi hajdúk állottak. A szertartást Fetser Antal püspök végezte fényes segédlettel s a „circum dederunt” elhangzása után a barátok vittek a koporsót gyalog, végig a Rákóczi úton. A számtalan koszorú felsorolása is következik, felsorolva a szalagok feliratát, szám szerint 34-et, de ennél több, jegyzi meg a krónikás. Néhány a feliratokból:

*„Felejthetetlen drága jó apuskának – Kis feleséged
Szeretett jó drága apánknak – Kálmán és Gusztika
Felejthetetlen édes jó apánknak – Béla és Anna
Drága jó nagyapánknak – Kulica, Lacika, Rózsika
A legjobb barátnak – a Vucskics család
Id. Rimanóczy Kálmánnak – a Nagyvárad városi ipariskola
jótevőjének
A komádi vadásztársaság – tisztelete és szeretete jeléül
Nagyvárad közönsége – igaz polgárának
Hálájuk jeléül – az árvaház árvái
Tisztelete és szeretete jeléül a jóbarátnak – Rendes Vilmos
Szeretet jeléül – a házi alkalmazottak
Utolsó üdvözléssel – a szálló személyzete”*

Végezetül megjegyzi a beszámoló újságíró, hogy a gyászoló családhoz az elmúlt két napban több mint ötszáz (!) kondoleáló levél és távirat érkezett. A későbbi krónikás, Nagy Márton kiemeli, hogy egymillió korona értéket hagyományozott a városra. Apjukhoz méltó fiai mindenben eleget tettek a végakaratnak, miszerint „legyenek jóakarattal a szegények iránt, adakozzanak, mert csak az az ember lehet boldog, aki másokkal, szegény sorsúakkal jót tehet. A munkán kívül engem is ez boldogított” szól a végrendelet.

Az olasz *Historia domus* a 28. oldalon a következő tudósítást adja: „1908. október 30. Mai napon a temetői Rimanóczy kápolnát püspöki engedéllyel s az alapító életében kifejezett kívánsága szerint Jézus mennybemenetelének tisztele-tére megáldottam. Az első szentmisét a család jelenlétében az alapító lelki üdvéért ugyanakkor elvégeztem.”

Édesapja halála után az ifj. Rimanóczy Kálmán vitte tovább a családi gyárak és építési feladatok dolgait. Építészeti hírneve túllépett a város határain, így a belügyminiszter megbízta a máramarosszigeti elmegyógyintézet tervezésével, majd felépíti a Debreceni Első Takarékpénztár palotáját. Vidéki kastélyokat is épít Gyantán, Szilaspusztán, Feketebátorban, Nagyszénáson és Dobán. Szívének legkedvesebb alkotása azonban az Adrián, a horvát tengerparton megálmodott Miramare szálloda, a híres Circvenicán. Nagy Márton leírása szerint csodapalota, óriási nyitott függőerkéllyel, a szálloda mellett étteremmel, kávéházzal, csodaszép tengeri kilátással. Saját villanytelep, külön vízvezeték, légfűtés, személy- és teherszállító liftek, minden szoba mellett fürdőszoba és leírhatatlan kényelem. Elmondja a szerző, hogy a tengerparton bejárta kedves barátaival dr. Károly Irénnel, Víz Lénárrdal és Lukáts Ödönnel a velencei Lídótól Abbáziáig az üdülőket, ám legnagyobb hatással a Miramare volt rájuk. Bár este érkezett Circvenicába, egész éjjel elragadtatással bámulta a gyönyörű palotát a villanylámpák fényében s a felkelő nap ragyo-

gásában. Később egy újságcikk arról tudósít, hogy egy este váratlan nagy vendégsereg lepte meg a szállót. A vendéglőben nem volt elegendő személyzet, erre a milliomos tulajdonos és építő, karjára vette az asztalkendőt, és maga hordta az ételeket és a habzó sört a vendégeknek! Talán igaz a mondás, halálra dolgozta magát?

Közben Váradon is épültek további munkái. Így 1908-ban bővíti a görög katolikus szeminárium udvari szárnyát, 1909-ben elkészül az Ügyvédi Kamara, 1912-ben a Bölöny-féle ház, asztalosmunkák készülnek a Rimanóczy-gyárban a csendőrségi iskola számára, majd elkészíti az Apolló palota tervét. Sajnos megépíteni már más fogja, mert a daliás, fáradhatatlan ember betegeskedni kezd. A lázas tevékenység az újságíró szerint ideggyengeséghez vezet, ám én inkább magas vérnyomás betegségre

Az ügyvédi kamara

gondolok. Aggóató családja és orvosai tanácsára pihenni vonul. Áprilisban orvosa, dr. Fráter Imre tanácsára feleségével hosszabb olaszországi útra indul. Mivel állapota nem javul, azért neves budapesti professzorok javaslatára májusban szanatóriumba vonul Bécsben, az Egeli-féle intézetbe. Közel két hónap múltán utókezelésre a Bécs melletti Rekawinkel gyógyintézetbe ment július 5-én. Mikor öccse meglátogatta Kuncz Gusztáv sógora kíséretében, jó hangulatban, tervekkel tele találták, ezért üzleti ügyekről is tanácskoztak abban a reményben, hogy rövidesen hazatérhet. Sajnos a javulás csalóka volt, mert július 12-én, pénteki napon hirtelen elhunyt. Reggel még nyugodtan megreggelizett, aztán séta közben hirtelen megtántorodott és pár perc múltán meghalt. Az életrajzírók és a korabeli újságcikkek agyszélhűdésről írnak, ám a halotti anyakönyv szívhűdésben adja meg a halál okát. A hirtelen halál tanúsága az, hogy utolsó kenettel nem látták el. Orvosilag én az anyakönyvnek hiszek, mert az agyvérzés igen ritkán viszi el az embert pillanatok alatt, ez bizony a szívinfarktus kiváltsága. Tény az, hogy halálának oka éppen az, mint édesapjájé s ez lesz a sorsa később László fiának is, aki 67 évesen 1964-ben Váradon halálozik el.

A szomorú hír Bécsből távirati úton érkezik Váradra dr. Mihelyf Lajos címére (egy óra alatt még négy sürgöny érkezett!), aki a szőlőhegyen üdülő családnak azonnal elviszi a borzasztó hírt. Csakhamar elterjed az egész városban a halálhír s mély megdöbbenést és részvétet kelt. A városházára, a Biharmegyei Kaszinó épületére, a Rimanóczy-házakra, a Katolikus kör épületére, a Központi Takarékpénztárra, az Osztrák–Magyar Bankra kitűzték a gyászlobogókat.

A halottat Bécsből Váradra szállítják, és július 16-án temetik el. A *Nagyvárad* cikkírója leírja, hogy délelött fél tízkor már megszűnt minden közlekedés az Úri utcában. Egymás után érkeznek a város neves polgárai és a Rimanóczy-féle ipartelepek munkásai és a váradiak százai. Név szerint is felsorol 131 neves

váradai személyt, köztük Rimler Károly polgármestert, Rendes Vilmos és Starill Ferenc építészeket, számos orvost, ügyvédet, Kecskeméti Lipót főrabbit és név után ítélve sok gazdag zsidó személyt. Tíz óra után néhány perccel érkezett díszes ornátusban Fetser püspök nagy segédlettel, majd a család szívet tépő zokogása mellett beszentelte a koporsót. Aztán a bánatos özvegy koszorújával borított koporsót a barátok vitték a gyászkocsira, majd elindult a véget nem érő menet a Barátok templomába, ahol a püspök celebrálta a gyászmisét. Onnan a menet aztán továbbhaladt az olasz temetőig, ahol a családi sírboltba helyezték a halottat. A menetben a gyászkocsi előtt három kocsi vitte a rengeteg koszorút. Felsorol jó néhány szalag-feliratot, így ezekből néhány:

*„Felejthetetlen drága jó Kulimnak – Gusztid
Kedves jó apukánknak – Kulica, Lacika, Rózsika
Felejthetetlen jó Kulinknak – Anna és Béla”*

Rokonok, barátok, bankok, az üzemek munkásai mellett a nagyváradai Nemzeti Munkáspárt is koszorút küld, ám érdekes módon sehol nincs utalás id. Rimanóczy Kálmán ifjú özvegyére, Fehér Erzsébetre.

* * *

Érdeemesnek tartom az olasz Historia domusából leírni egy társadalmi eseményt, melyen nem vehetett részt Rimanóczy Kálmán, hiszen ekkor már távol volt Váradtól. *„1912. május 12. Az Urak Mária Congregátioja, mely jelenleg ötven tagot számlál, a mai napon avatott fel 7 új tagot, amely alkalommal Budapestről, Szegedről, Egerből, Debrecenből szép számmal rándultak le hozzánk báró dr. Barkóczy Sándorral és P. Bus Jakab provinciális atyával az élükön. E két utóbbi a plébánia vendége volt. Délben a nagyváradai colónia a Rimanóczy vendéglőben 70 terítékű ebédet adott, amellyel az Urak congregatioja kilépett a nyilvánosságra. Nyilvános helyen rendeztük a pát és nyilvánosan*

dicsőíti égi Patrónájának szellemét. Ugyanezen napon a „Katholikus népszövetség” is megalakult városunkban 1.100 (ezerszáz) taggal. A főgimnázium dísztermében történt a megalakulás. Korelnök Dr. Karácsonyi János prépost-kanonok volt. Ő vezette a megalakulást, mely óriási lelkesedéssel történt meg. Igazgató lett dr. Krüger Aladár, püspöki ügyvéd, h. igazgató Dr. Popity János ügyvédjelölt. Este a „Karger” féle vendéglőben társas vacsora volt, melyen 300–400-an vettek részt és szébbnél szebb szónoklatokat tartottak.”

* * *

Mikor a váratlan halál elragadja élete virágában ifj. Rimanóczy Kálmánt, két fia 17, illetve 15 éves, kisleánya pedig 12. A korabeli sajtóban végrendeletről említést nem találtam, ám Nagy Márton arról tudósít, az élet nem állt meg, mert fiatal özvegye – 36 éves a párja elvesztésekor – folytatta a munkát, vezette, sőt országos hírre emelte a Rimanóczy bútór- és parkettgyárat, sőt külföldön is ismertté tette.

Közben a Rimanóczy fiúk folytatták tanulmányaikat, ám rövidesen kitört az első világháború, majd bekövetkezett Trianon és az impérium-változás. A nagyobbik fiú, III. Rimanóczy Kálmán a premontrei főgimnáziumi érettségi után a debreceni gazdasági akadémiára iratkozott be. Tanulmányait megszakította, mert a háború kitörése után bevonult az 54. tüzérezredhez, majd bejárta az összes frontot és több vitézségi érmet kapott. 1918-ban mint hadnagy szerelt le s átvette a gyár vezetését, amely az akkori ország legnagyobbika volt és 600 munkást foglalkoztatott. Megnősült, első felesége a zsidó származású római katolikus vallású Fleischer Anna. Első gyermekük a IV. Kálmán, aki 1922-ben született és sebészorvos lett, dr. Krisár Zoltán mellett dolgozott, majd az ötvenes években kitelepedett Magyarországra. III. Rimanóczy Kálmánnak még két fia szerepel a keresztelték anyakönyvében, ám ekkor már elvált első nejétől és polgári

házasságban él Örömy Margit Anna Mária esztergomi születésű római katolikus nővel. Ádám Kálmán 1928-ban, Béla György 1931-ben születik, ez utóbbi fiú keresztszülei ifj. Rimanóczy Kálmán testvéröccse, Béla és neje, aki ekkor Debrecenben vilamosmű igazgató.

A kisebbik Rimanóczy fiú, László 1915-ben érettségizik a premontrei főgimnáziumban, majd azonnal bevonul a 4. honvédgyalozegrezedhez. Harcol az orosz és olasz fronton, több kitüntetést is kap, majd 1918-ban olasz fogságba kerül, és 1919-ben kerül haza, mint hadnagy szerel le. Budapesten elvégzi a Kereskedelmi Akadémiát, majd hazatér Váradra. A Rimanóczygyárat vagonjavító részleggel bővíti, ám a harmincas évek gazdasági válsága ellehetetleníti az addig virágzó üzemet, amely kénytelen bezárni kapuit. Ezután Rimanóczy Kálmán Kolozsvárra költözik, László pedig városi tisztviselő lesz. Utóbbi felesége a székesfehérvári születésű Hubner Erzsébet, egyetlen leányuk Mária Antónia Erzsébet 1924-ben születik. Ő ma is él és időnként felkeresi ősei nyugvóhelyét.

Ifj. Rimanóczy Kálmán özvegye, Janky Augustza még örvendhetett két unokának, egy fiúnak és egy kisleánynak. Ám idő előtt követi ő is szeretett férjét, mivel 1925. május 2-án agyhártyalobban 49 éves korában elhalálozik. Ekkor a Széchenyi tér 1. szám alatt van otthona, hiszen az Úri utcai palotát már régen eladták.

Így történt egy sok tehetséges, dolgos emberrel bíró család tündöklése és elmúlása, ám alkotásaik remélhetőleg még hosszú ideig díszítik városunk utcáit. A valaha örök nyughelynek gondolt temetőnek csak emléke van. A család néhány tagja egy új márványtábla mögött Tempfli József akkori olasz plébános jóvoltából a barátok temploma kriptájában pihen. Egyelőre háborítatlanul ott várja a feltámadást:

Özv. Rimanóczy Kálmánné 1876–1925

Rimanóci Rimanóczy László 1897–1964

Rimanóczy Gyula 1839–1886

Rimanóci Rimanóczy Kálmán

Idősebb Rimanóci Rimanóczy Kálmán 1870–1912

Rimanóci Rimanóczy József 1803–1870

Neje szül. Kiszelényi Franciska 1810–1870

Szegény Kápolnai Vilma, ki tudja miért nem került be a kriptába és így az altemplomba sem, Rimanóczy Ede sírja pedig a velencei temető felszámolásával már rég ismeretlen. A Rimanóczy-kripta berendezési tárgyai most a barátok templomában vannak. A Vincés nővérek már nem mondanak gyászmisét a család elhalt tagjaiért, az örökölt szőlő helyén most az ortodox apácakolostor terjeszkedik. A város rég eladta az örökül nyert szállodát, pedig szegények most is vannak közöttünk és hajléktalanok is szép számmal. Még nem telt el egy évszázad id. Rimanóczy halála óta, ám neve csak őshonos váradiak előtt ismerős...

MELLÉKLETEK

A váradi püspökség levéltárából

Kereszteltek – Váradújváros

Születés – 1876. április 5., keresztelve: április 10.

Név: Janky Ágosta Klára

Szülők: Janky József kereskedő r. k. és Szekerák Ágosta r. k.

Nagyteleki u. 12.

Kereszteltek – Váradolaszi

1870. április 30. Név: Kálmán

Szülők: Rimanóczy Kálmán építőmester r. k. és Kápolnai Vilma r. k.

Váradolaszi, Sz. János u. 347.

Keresztszülők: Janky József kereskedő r. k. és

Szekerák Augusztina r. k.

sorszám 33, 1873. febr. 28., Név: Béla János

Szülők: Rimanóczy Kálmán építőmester r. k.

1873. márc. 12., Kápolnai Vilma r. k.

V. Olaszi Posta sikátor 347.

Keresztszülők: Trenk János erdész és Tapik Anna

sorszám 212, 1895. szept. 3., Név: Kálmán József János

Szülők: Rimanóczy Kálmán építész

1895. szept. 24., Janky Augustza

Váradolaszi, Áldás u. 5.

Keresztszülők: Csanak János helvét földbirtokos és Janky Mária

r. katolikus Vadaspuszta

Bába: Mihályköviné

Esketések anyakönyve

1869. 1. szám, január 4., Rimanóczy Kálmán építőmester 28 éves r. k.

Kápolnai Vilma néhai Kápolnai József és Veis Mária r. k. hajadon leánya 17 éves

Tanúk: Lázár Mihály ügyvéd, Böhm Ferenc káptalani erdész

Esketést végezte: Kovacsik József nyug. szombathelyi megyei alesperes.

1894. 18. szám, május 26. Rimanóczy Kálmán építészmérnök r. k. Olaszi Fő u. 276.

Janky Augustza r. k. 1876. ápr. 5. Nagyteleki u. 411.

Janky József kereskedő, a kereskedelmi kamara elnöke, Szekerák Augustza hajadon leánya

Tanúk: Hlatky Endre ügyvédi kamara elnöke, Kunz Gusztáv kereskedő.

1904. 32. szám, Rimanóczy Kálmán építész r. k. 64 éves – 1840. máj. 11., Kápolnai Vilma özvegye és Fehér Erzsébet r. k. 24 éves – 1880. máj. 23. – Fehér László őrmester és Nagy Mária leánya 1904. június 29-én egybekeltek.

Tanúk: Rácz Mihály nyug. városi főjegyző, ref. és Vinkler Lajos polgári iskolai igazgató, evang.

Megjegyzés: polgárilag egybekeltek 1901. augusztus 18-án Hunfalván.

Eltértek

9. old. 60. szám, Az átmenőnek neve: Rimanóczy Kálmán

Állapota: építész, Életkora: 39 éves, Kápolnai Vilma férje

Szándékát első ízben kijelentette: 1879. dec. 13.

Tanúk kik előtt: Juhász Gyula ügyvéd és Keledi József ügyvéd

Másod ízben: 1879. dec. 28.

Kik előtt: ugyanazon tanúk előtt

Melyik felekezetre: helvét hitvallásra

Kapott-e bizonyítványt: nem

Észrevétel: hogy r. k. nejétől elváljon

Megtértek jegyzőkönyve II. kötet

1893. év 16. sorszám

Vezeték és keresztnéve: Rimanóczy Kálmán építész

Életkora 53 év

Születési helye: Kapuvár, Sopron megye

Lakhelye: Nagyvárad Olaszi, Fő utca 271

Melyik valláshoz tartozott: helvét hitvallás

A szent hitvallást letette 1893. június 10.

Hol? Nagyvárad-olaszi római katolikus plébánia templomban

Tanúk előtt: Csordacsics Ferencz építőmester r. k. és

Novák József építőmester r. k.

Kinek a kezébe? Dencs János plébános kezébe
Észrevétel: Az 1868. évi III. törvényczik 3. sz. értelmében 1893.
május 25-én 175. sz. alatti főhatósági engedély mellett.

A váradolaszi római katolikus plébánia irattára

Kereszteltek anyakönyve

Folyószám 94. IX. kötet 12. lap
1897. április 26., József László
Szülők: ifj. Rimanóczy Kálmán nvolaszi szül. építész
1897. május 20, Janky Augusztá nv.újvárosi szül. r. k.
Nagyvárad-Olaszi
Keresztszülők: Kuncz Gusztáv kereskedő r. k.
és neje Janky Sarolta r. k.
Dencs János plébános
Áldás u. 300. sz.
bába: Mihálykövi Sándorné
Nagyvárad-Újváros, Sz. László tér 1 sz.

* * *

Folyószám 137. IX. kötet 113. lap
1900. július 15., Rózsika Mária Edith
Szülők: ifj. Rimanóczy Kálmán v.olaszi szül., építészmérnök r. k.
1900. júl. 24., Janky Augusztá v.újvárosi szül. r. k.
Nagyvárad-olaszi
Keresztszülők: Csanak János földbirtokos helvét hitv.
és neje Janky Mária r. k. Debrecen
Áldás u. 300.
Kopis József káplán
bába: Mihálykövi Sándorné

Folyószám 122. XII. kötet, 83. lap

1922. aug. 25., Kálmán

Szülők: Rimanóci Rimanóczy Kálmán nváradi szül. gyáros r. k.

1922. szept. 3., és neje Fleischer Anna r. k.

Nagyvárad-olaszi

Keresztszülők: Rimanóczy László gyáros r. k.

Rimanóczy u. 5. Rimanóczy Rózsika r. k.

Bánáss László, zárdalelkész

Széchenyi tér 1.

Folyószám 151. XII. kötet 131. lap

1924. nov. 3., Mária Antónia

Rimanóci Rimanóczy László nv. szül. r. k.

1924. dec. 2., Erzsébet Katalin, gyárigazgató és

Székesfehérvári Hubner Erzsébet r. k. szül. Székesfehérvár

Nagyvárad-olaszi

Keresztszülők: Jungfert Gyula r. k. és

neje Hubner Mariska r. k. Budapest

Bánáss László, zárdalelkész

Szaniszló u. 3.

Folyószám 98. XII. kötet 194. lap

1928. aug. 21., Ádám Kálmán Mária

Szülők: Rimanóczy Kálmán József nv. szül. gyáros r. k.

1928. szept. 2., Örömy Margit Anna esztergomi szül r. k.

Nagyvárad

Keresztszülők: Örömy Sándor tisztviselő r. k. és

Örömy Ilona hajadon r. k.

Rákóczi u. 25

Dr. Bánáss László, zárdalelkész

Lukács Gy. 51.

Észrevétel: A szülők csak polgárilag érvényes házasságban élnek.

Folyószám 47. XIII. kötet 47. lap

1931. máj. 8., Béla György

Szülők: Rimanóczy Kálmán nv. szül. vezérigazgató r. k.

1931. máj. 24., Örömy Mária esztergomi szül. r. k.

Nagyvárad

Keresztszülők: Rimanóczy Béla villamosmű igazgató r. k.,
Nilgesztelep 22. sz.

és Horváth Anna r. k. Debrecen, Komlóssy u. 36.

Dr. Bánáss László, tb. kanonok, pápai kamarás, zárdalelkész

Észrevétel: Csak polgárilag keltek egybe.

Megholtak anyakönyve

Folyószám 37. VII. kötet 31. lap

1870. 13. febr., Kiszélényi Franciska r.k., sz. h.: Sopron, 60 év

Rimanóczy József neje, m. h.: V.olasziban, Korona u. 245.

Tuberculosis ellátott Nagytemető

Palotay László plébános, segédlettel

Február 15.

Folyószám 195. VII. kötet 47. lap

1870. 23. júl., Rimanóczy József r. k., 67 éves, m. h.: V.olasziban

†Kiszélényi Franciska özvegye, Sz. János utcán 5 sz.

Lövés következtében ellátott Nagytemető

Palotay László plébános, segédlettel

Szívkitágulás júl. 25-én

Folyószám 46. IX. kötet 141. lap

1886. márc. 14., Rimanóczy Gyula r.k., sz. h.: Kapuvár, 47 éves

Szabó Katalin férje, légszesz szabályozó, m. h. Kolozsvári u. 58.

Tüdőhűdés el volt látva Nagytemető

Gabrielly segédlettel

1886. március 16.

Folyószám 112. XI. kötet 12. lap
 1901. jún. 1-én, Kápolnay Vilma r. k., sz. h. Nagyvárad Olaszi
 Rimanóczy Kálmán építész neje, L. h. Budapest, 51 éves
 Lipótmezői tébolyda
 Szívhűdés Nem látatott el Nagyvárad-olaszi
 Dencs J. plébános, segédlettel
 Nagytemető, 1901. jún. 4.
 A hulla Budapesten beszenteltetvén eltemetés végett hatósági
 engedéllyel Nagyváradra szállítatott.

Folyószám 3. XI. kötet 199. lap
 1908. jan. 2. Id. Rimanóczy Kálmán műépítész r. k. 67 éves
 sz. h. Kaposvár
 Fejér Erzsébet férje meghalt Nagyvárad-olaszi, Áldás u. 5.
 Agyszélhűdés el volt látva utolsó kenettel és áldással
 Fetszer Antal fölszentelt püspök teljes segédlettel
 Nv. olaszi nagytemető, 1908. jan. 4.

Folyószám 166. XII. kötet 90. lap
 1912. júl. 12., Rimanóczy Kálmán műépítész r. k., sz. h.
 Nagyvárad-olaszi
 r. k. Janky Augusztina férje, Sz. János u. 347.
 L. h. Nagyvárad-olaszi, Úri u. 5 – H. h. Bécs Sanatorium
 szül. 1870. ápr. 30., Szívhűdés Nem látatott el Nagyvárad-
 olaszi, Nagytemető, 42 éves 1912. júl. 16.
 Fetszer Antal fölszentelt püspök, püspöki helynök teljes segédlettel.

Folyószám 305. XII. kötet 166. lap
 1914. dec. 23., Rimanóczy Ede özv., sz. h. Kismarton
 nyugalmazott főerdész Somogy megye
 néhai Rimanóczy József és néhai meghalt: Nagyvárad
 Würt Ernestina fia, r. k. Rimanóczy Gyártelep
 83 éves aggkori elgyengülés ellátatott

Nagyvárad-velencei temető 1914. dec. 25.

Imrik Sándor esperesplébános

Folyószám 75. XIV. kötet 152. lap

1925. máj. 2., Janky Augusztá, r. k., sz. h. Nagyvárad, 49 éves
Rimanóczy Kálmán építész-mérnök özvegye L. h. Nagyvárad
Széchenyi tér 1.

agyhártyalob el volt látva Nagyvárad-olaszi temető

Imrik S. Zoltán, apátkanonok, segédlettel 1925. máj. 4.

Folyószám 82. XVII. Kötet 127. lap.

1964. dec. 9., Rimanóczy László r. k., sz. h. Nagyvárad
tisztviselő, L. h. Nagyvárad, Nicolae Jiga 49.

Hubner Erzsébet férje

Szül. 1897. ápr. 26. Ellátta Zitzmann Ferenc plébános

Szívtrombózis Nagyvárad-olaszi temető Zitzmann Ferenc
plébános 1964. dec. 12.

(Elhangzott 2005. április 30-án)

Könyvészet:

Boldog Várad – Bálint István János szerk. Budapest. 1992.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad építészeti emlékei*. 1998.

Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok*. 2002.

Péter I. Zoltán: *Nagyvárad emlékképek*. 2004.

Péter I. Zoltán: *Városvédő írások*. 2003.

Lakos Lajos: *Nagy-Várad múltja és jelenjéből*. 1904.

Nagy Márton: *Régi idők, régi emberek*. 1925.

*Biharmegye – Nagyvárad kultúrtörténete és öregdiákjainak
emlékkönyve*. Szerkesztette Fehér Dezső. 1933–37.

- Nagyvárad – városismertetés* 1943. Papp Lajos szerkesztésében.
100 éves a városházánk. 2004. CD
- Jeles váradi férfiak 1095–1921.* Tavasz Hajnal szerkesztésében.
 Kupán Árpád: *Szabatközművesek Nagyváradon.* 2004.
 Katona Béla: *Város a viharban.*
 Csernák Béla: *A Református Egyház Nagyváradon – 1660–1885.*
 1997.
- Emódi János: *Történeti adatok Nagyvárad múltjából.* 1999.
 Dr. Fleisz János: *Nagyvárad története évszámokban.* 2000.
Új idők Lexikona. 1941.
 Historia domus Váradolaszi r. k.
 Historia domus Váradújváros r. k.
 Hírlevél 2003/II. félév.
Emlékezés a Nagyvárad-Olaszi Eklézsia II. felállításáról – Veres-
 Kovács Attila szerkesztésében. 2004.
- Internet – Rimanóczy címszó.
 Nagyvárad – 1906. május 9.
 Nagyvárad – 1908. január 3.
 Nagyvárad – 1912. július 13.
 Nagyvárad – 1912. július 16.
 Nagyvárad Napló – 1908. január 3.
 Nagyvárad Napló – 1908. január 4.
 Nagyvárad Napló – 1908. január 5.
 Nagyvárad Napló – 1912. július 13.
 Szabadság – 1908. január 4.
 Bihari Napló – 2000. május 5.
 Reggeli Újság – 2005. február 23.

Adatközlők:

Tempfli József megyés püspök szóbeli közlése
 Rimanóczy Ildikó szívességéből a Rimanóczy-családfa.

ADALÉKOK A SZTAROVESZKY CSALÁD TÖRTÉNETÉHEZ

Az idősebb és középkorú váradiak még emlékeznek arra, hogy a város egyik utcáját, ahol évtizedekig működött a gyermekkórház, Sztaroveszkyről nevezték el. Azután bőr- és nemigyógyászat működött az udvarban hosszan elnyúló földszintes épületben, amelynek széles utcafrontja volt magas kerítéssel. Sorsát a tömbházépítés pecsételte meg, valamikor a hetvenes évek végén, amikor lebontották.

Városunk helytörténései számára is kevésbé ismert Sztaroveszky Imre és családjának sorsa, aki végrendeletében Várad városára hagyományozta tekintélyes nagyságú telkét, vidéki birtokait és megtakarított pénzét, azzal az óhajjal, hogy gyermekeket ápoló kórház épüljön, amely az ő nevét viselje. Érdekes módon a nagylelkű adományozó nem orvos volt, hanem nyugalmazott huszár főhadnagy, akinek egyetlen örököse özvegy nőtestvére. Ez a hiányos életrajzi adat sarkallt arra, hogy végiglapozzam a váradolaszi római katolikus egyházi anyakönyveket, annak reményében, hogy a Sztaroveszky család nyomára bukkanjak. Nem volt hiábavaló időtöltés a házasságkötési, kereszteleési és temetési nyilvántartás kutatása. Sajnos a húszadik századi háborús események miatt évtizedek hiányoznak, mind a 19., mind a 20. századi anyakönyvekből, így a család valamennyi tagjának életútját nem volt mód feltárni, de lényeges következtéseket lehetséges megtenni.

Máskülönben fantasztikus élmény a gyöngybetűkkel, bodzatintával rótt adatokat olvasni. Érdekes megbizonyosodni a politikai helyzet hatásáról az egyházi iratok vezetésében. Így a 19. század elején latin nyelvűek az adatok, ami a neveket, foglalkozást, rangot, halálozási diagnózist illeti, majd a harmincas évektől már magyar. A szabadságharc leverése után ismét a

latin nyelv használatos, elvértve néhány német és magyar kifejezéssel, majd a kiegyezés után ismét uralkodóvá válik a magyar. Érdekes módon a 20. században Trianon után kísértetiesen megismétlődik mindez a magyar és román nyelv vonatkozásában.

Sok érdekességet árulnak el a régi adatok, az egyéni sorsok beleszövődve a város történetébe. Így szembetűnő, hogy igen magas a születések arányszáma, ám jelentős a halálozás is, hiszen a fertőző betegségek, a tüdőlob és a bélhurut sírba dönt egyaránt gyermeket és felnőttet. Több orvos neve szerepel az anyakönyvben úgy, mint szülő vagy keresztszülő, házasságot kötő vagy elhunyt. Gyakorta pedig, mint hivatalos személyiség, aki orvosi igazolással teszi lehetővé az egyházi temetést az öngyilkosoknál, azzal a kegyes állítással, hogy az illető önkívületi állapotban követte el végzetes tettét. Több ízben pedig, főleg nagy járványok vagy vízből kihúzott ismeretlen halottak esetén ajánlják, hogy a temetés 24–36 órán belül megtörténjék. A városi kórház mellett már a 19. század elejétől működik a szülde, van szemgyógyintézet és az irgalmasok kórházában is sok elhagyottat gyógyítanak. A kolerajárványok idején kolerakórházban próbálják kezelni a betegeket, akik közül sokan úgy távoznak a másvilágra, hogy kilétük ismeretlen. Döbbenetes, hogy 1866 októberében és novemberében, mindössze másfél hónap alatt 83 halottat temetnek, közülük 47 hunyt el kolera, vérhas és has-tífuszban! Az emésztőszervi fertőzésben elhaltak javarésze az Újsoron lévő kolerakórházban hunyta le a szemét. A csúcs október 15-én volt, mikor kilenc kolerás halottat anyakönyveztek. Az utolsó nagy kolerajárvány 1873-ban volt májustól augusztusig. Előbb csak szórványos esetek voltak, majd midőn már tömegesen betegedtek meg, működött a kolerakórház. Ebben a négy hónapban összesen 202 temetést végzett az olasz római katolikus egyház, s ezekből 84 személy halt meg kolerában.

Árulkodik az anyakönyv a rendkívüli időjárásról is. Így 1870-ben bizonyára nagy hideg lehetett, mert február 7., illetve 9-én két ismeretlen férfi halt meg a Bihar megyei kórházban „megfagyásban”. Ezekben az években jelentős volt a szúnyogcsípés terjesztette maláriás betegek arányszáma is, mivel váltólázsenyv vérszegénységgel a halál oka az elhunytak jelentős százalékánál.

Gyakran temetnek ismeretlen halottat – lelt gyermeket, kóborlót, katona lotyót, „ösmertlen férfit, aki vándorlónak gyanítatik”, mást a Szent János-hídjánál halva találtak. Több ízben megjegyzi a lelkész, hogy a városháza koporsójában temetetik el az ismeretlen halott, megesik, hogy ugyanott a hulla „felbontatott”, vagy „Pittner András orvos irata mellett 48 órák lefolyása előtt került a Kis temetőbe” 1841. július 21-én a koldusok fundatioja előtt fekvék betegen egy 50 évesnek kinéző férfi, akinek neve és származási helye „nem tudatik”.

Minden ilyen bejegyzés arról árulkodik, hogy rend és törvény uralkodott az akkori Váradon, amelynek lakossága 1830-ban 18 091, húsz év múlva 22 538 fő, majd 1890-ben már 38 557.

Az 1820-as években kerül Váradra egy horvátországi születésű orvos, akinek neve először az Egybekeltek első kötetében, a 241. oldalon a 42. sorszám alatt olvasható. A latin nyelven, kissé pacás, bodzatintával írott szöveg szerint „1828. október 19-én Dominus Carolus Philipp Sztárovetzky Medicina Doctor cölebs és Domina Rosalia Koszta virgo házasságot köt Dominius Joannes Marcus Physicus tanú jelenlétében Reverendissimus Dominus Joannes Delingez Abbas és Canonoc előtt.” Sajnos az egybekelt párok életkorát nem vezették ezekben az években, s az írás sem éppen a megszokott kalligrafikus, gyöngybetűs. Azonban Sztárovetzky Károly 1849. szeptember 20-án bekövetkezett halálakor 62 éves lévén, visszszámolva, a házasságkötéskor 41 éves lehetett. Sajnos Koszta Rozália

esetében sem a születési, sem a halálozási adatot nem találtam meg, valószínűleg éppen a hiányzó évfolyamokban szerepelt. Azonban valószínű, hogy fiatal lány lehetett a házasságkötéskor, mivel első gyermekét, egy fiúcskát 1829. július 8-án megszüli, majd évente vagy két esztendei gyakorisággal összesen nyolc gyermeknek ad életet 1840 júniusáig.

Kempelen Béla *Magyar nemes családok* című forrásmű szerint Sztaroveszky – Kotyikleti címeres levelet 1832. január 23-án Sztaroveszky Károly és gyermekei kapták, s ezt a tényt megerősítik a váradosolási anyakönyvi adatok.

A Sztaroveszky családról Nagy István is közöl adatokat (X. 1863., 871. oldal), miszerint Sztaroveszky család: Bihar megyei nemesi család, melyből Rozália, Imre, Julianna, Erzsébet és Iréne bírják Bihar megyei Kotyiklet helységet. (Forrás Fényes Elek: *Magyarország 1859-ben.* 206., 248. oldal).

A kutatott család nevével először az Egybekeltek I. kötetének 241. oldalán találkoztam, a 42. sorszám alatt. Itt Sztárovetzky Carolus csak „medicina doctor”, hasonlóan a Kereszteltek I. kötetének 537. oldalán 1829. július 8-án született Carolus fiacskája, valamint ua. kötet 569. oldalán szereplő, 1831. december 9-én született Irene Anna Rosalia nevű kislánya esetében. A Halottak I. kötetének 637. oldalán anyakönyvezik a Carolus fiúcska halálát, aki „Spectabilis Domini Caroli Sztárovetzky M. D. et Rosalia Koszta filius”.

Aztán a család 1832-ben nemességet nyer – a birtokot valószínűleg előzőleg szerezhették –, így 1833-tól már mindig „nobilis de Kotyiklet” szerepel a Medicina Doctor mellett, később pedig „birtokos, nemes, orvostudor”.

Az elsőszülött Károly nevű fiúcska alig tölti be az egy évet, mikor meghal, a halál okát nem jegyezték be. (1829. július 8.–1830. augusztus 9.)

Aztán másodikként 1831. december 9-én Irene Anna Rosalia látja meg a napvilágot. A fellelhető adatok szerint 37 évesen,

1868. november 28-án köt házasságot a hasonló életkorú özvegy Tulics József telekkönyvi ülnökkel. Sajnos Irene alig másfél év múlva megözvegyül, mikor 1870. február 15-én férje öngyilkosként elhalálozik. Valószínűleg ő érte el a legmagasabb életkort, mivel 84 éves, amikor 1915. október 29-én véres agyaguta, azaz agyvérzés következtében elhalálozik. Gyermeke valószínűleg nem volt, újabb házasságot sem kötött, mivel, mint özvegy Tullics Józsefné Sztaroveszky Irén szerepel az elhunytak XII. kötetében. Mellesleg Tulics vagy Tullics név az említettekén kívül nem is szerepel az anyakönyvben.

A harmadik szülött, Bertha Rozalia Carolina rövid életű volt, hiszen 1833. május 20-án született és 1834. július 26-án, alig egyéves és két hónapos korában „dissenteria” miatt elhalálozott.

Negyedikként, alig egy esztendővel Bertha születése után és egy hónappal a kislány halála előtt fiúnak ad életet Sztaroveszky né. Béla Nicolaus Bazilides 1834. június 12-én jön a világra, s neki már valamivel több időt mér ki a Sors. Azonban 17 éves korában, 1851. április 7-én a nemes, filozófiát tanuló ifjú tüdőbajban meghal.

A ötödik leszármazott a későbbi jótékony, vagyonát a városnak ajándékozó Imre, aki 1835. november 5-én született és Emericus Franciscus Carolus névre kereszteltetett.

Házasságkötésnek nyomát nem találtam, sem leszármazottairól bejegyzést. A Megholtak IX. kötetében azonban 1887. május 15-én megtörtént halálát jegyzi be a lelkész, miszerint 52 éves korában, szívszélhűdésben elhunyt Sztaroveszky Imre volt császári és királyi huszár főhadnagy. Amennyiben házas vagy özvegy lett volna, a kor szokása szerint megjegyzik a házastárs nevét, ám ebben az esetben ilyen értelmű bejegyzés nincs.

A hatodik szülött Sztaroveszky gyermek kislány, Júlia Berta Rosalia, aki másfél évre születik az ötödik, Imre után, 1837. május 27-én. Több bejegyzést róla nem találtam, ám bizonyosan felnőtt, mivel Fényes Elek név szerint említi 1859-ben özvegy

Sztaroveszkyne, Rozália mellett Imrét, Juliannát, Erzsébetet és Irénét.

Nem telik el egy egész naptári év, mikor ismét újszülött van a házban, aki 1838. május 10-én látja meg a napvilágot és Károly Josef Antal nevet kapja a keresztségben. Azonban alig tölti be hetedik életévét az apa nevét viselő fiúcska, mikor a kotyikleti birtokon elhalálozik gyomorlobban 1845. szeptember 13-án, majd rá két napra el is temetik a váradi nagytemetőbe az első Károly és Bertha mellé.

A nyolcadik, egyben utolsó leszármazott két évvel születik a hetedik után. Ez a kislány 1840. június 26-án látja meg a napvilágot és a keresztségben Erzsébet Karolina Rozália nevet kap. Éppen 34 éves, mikor „szívhúdés”-ben elhalálozik. Férjhez nem ment s a diagnózis azt sugallja, hogy valószínűleg gyermekkori reumás szívgyulladás következtében kialakult szívbillentyű-bántalom halálának oka.

Érdekes számba venni a keresztszülőket is. Így az első négy gyermek keresztszülei 1829–1834 között Carolus, Irene, Bertha és Béla esetében ugyanazok, és pedig Exell. Dnus Nicolaus Kováts Episcopus Transylvania és Domina Anna Vintze nata Ratz.

Az 1835-ben született Imre keresztszülei a híres váradi nemes, Franciscus Gerlitzzi és felesége, Francisca, született Mihályi.

Julia Berta Rosaliat 1837-ben Borosjenői Tisza Lajos úr és hitvese Leteki Júlia grófné, valamint Gammerly Katalin tartja keresztvíz alá.

1838. május 11-én Károly Josef Antal keresztszülei Mélt. Lonyai Josef cs. kir. kamarás és Batthyány Karolina grófnő, míg az utolsó szülöttet, 1840. június 27-én megkeresztelt Erzsébet Karolina Rosaliat Méltóságos Csáky Károly gróf, főispán és Pape Erzsébet grófnő tartja a szenteltvíz alá.

Nem volt hosszú életű Sztaroveszky Károly orvostudor sem, hiszen 62 éves korában, a történelmi viharoktól sújtott időben

1849. szeptember 20-án hunyt el. Sajnos a halál okát nem írták be, vonal szerepel helyette. Azonban a betegek szentségét volt idő feladni, így valószínűleg nem hirtelen halál az ok. Azonban az özvegyre bizonyára sok gond szakad, mivel Irén 17 éves, Béla 15, Imre 14, Júlia 12 és Erzsébet 9, amikor félárván maradnak. Sajnos a hiányzó kötetek okán nem találtam meg Sztaroveszky Károlyné Koszta Rozália halálának dátumát, de rejtély Júlia sorsa is.

Érdekességgként megemlítem, hogy Sztaroveszky Károly és felesége keresztszülőként is szerepel az anyakönyvben. (Gyermekeik, a felnőtt kort elérték nevét ilyen értelemben sem találtam meg.)

Így 1836. március 27-én keresztvíz alá tartják az aznap született Vilhelmina Ida Rosalia kislányt, Dominus Fridericus Kováts nobilis Doct. Medicinae és Rátz Mária gyermekét. Horvát Alajos kórházi seborvos és Keresztury Francisca házaspárnak két kislányt keresztelnek, 1846. április 15-én az egy nappal hamarabb született Aloysia Franciska Augusztina nevűt, míg 1847. november 22-én a november 20-án születettet, aki Maria Irene Katalin nevet nyeri el a keresztségben.

A negyedik keresztyermek Pérchy Eduard lazarétumi gondnok és Gálbory Anna kislánya, Rozália Anna Thekla, aki 1848. augusztus 12-én született és aznap meg is keresztelték. Érdekes módon ezúttal Sztaroveszky Károly, akit az anyakönyvben eddig, mint nemes, birtokos, orvostudorként jegyeztek be, úgy szerepel, mint főorvos, nemes, birtokos.

Az 1870-es években Váradon már elég jól szervezett egészségügyi hálózat működik. A legrégebbi, az irgalmasrendi kórházban viszonylag kevés hely várta a betegeket, ám a Bihar megyei közkórház 250 ágygal pótolta a városi kórházat is. Létezett egy izraelita kórház is, mintegy húsz ágygal a szegény zsidó vallású betegeknek. Működött a dr. Grósz Frigyes alapítot-

ta szemgyógyintézet. A bábaképzőt a nyolcvanas években bővítették, volt járványkórház is. Azonban hiányzott a gyermek-kórház, amelyre égető szükség lehetett, tekintve az igen magas születési arányszámot és a gyakori gyermekbetegségeket. Már 1875-ben tett 500 forintos alapítványt dr. Mayer Antal, amelyhez járult Sztaroveszky Imre 1883 februárjában kelt végrendelete. Ennek értelmében a nyugállományú huszárfőhadnagy és földbirtokos, becslés szerint 145 ezer koronát egy nevéől elnevezendő, szegény gyermekeket ápoló gyermekkórház építésére és működtetésére hagyományozott.

El lehet gondolkozni rajta ma is, mi késztet arra egy 48 éves férfit, aki ráadásul nőtlen, hogy végrendelkezzen a köz és főleg a szegény gyermekek javára? Bizonyára családi neveltetése, édesapja orvos volta. Szerintem hozzájárult a megélt sok családi tragédia is. Nyolc testvérből a végrendelkezés idejére már csak ketten élnek, jómaga és gyermektelen özvegy nővére, Irén. Születése előtt halt meg alig egyéves korában két testvére, aztán már tízesztendős, mikor hétéves öccse gyomorlobban meghal. Azután veszti el a család a bizonyára nagyon szeretett édesapát alig 62 éves korában, midőn édesanyjukra maradnak öten, valamennyien kiskorúak. Másfél évvel később búcsúzik az élettől a másfél évvel idősebb bátyja, alig 17 évesen. Már felnőttként, bizonyára hosszú betegeskedés után hal meg Erzsébet, legkisebb testvére, 34 éves korában, szívbetegségben. Édesanyja és Júlia húga halálának ideje az anyakönyvek hiánya miatt ismeretlen. Feltételezhetően Imre is beteges lehet, egyetlen nővére, Iréne, pedig gyermektelen özvegy, amikor 48 évesen megírja végakarátát. Eszerint az Országút 12. szám alatti házát, ahol élete utolsó éveiben lakott, valamint egyéb vagyonát a gyermekkórház építésére és fenntartására hagyományozza. Azonban egy záradék szerint kotyikleti és pelbárthidai birtokának jövedelmével nővére rendelkezik, ezért késik mintegy húsz évvel az építkezés. Közben az alapítvány növekedik dr. Hoványi Ferenc nyugdíjas városi

főorvos 2000 koronás adományával és 25 ezer koronás gyűjtésével, majd a polgármesteri gyűjtés 14 ezer koronájával.

Közben a város Sztaroveszky Imre 1887. május 17-én bekövetkezett halála után röviddel, alig egy hónapra közgyűlési határozattal az Országút utcát Sztaroveszky Imréről nevezték el.

A végrendelet záradéka miatt előbb 12 ágygal 1902 novemberében, majd végső ágyszámmal 1906. november 16-án kezdett el gyermekeket gyógyítani. A Sztaroveszky gyermekkórház az örökhatározó jókora, 56140 négyzetméteres telkén épült fel. Nagyvárad egészségügyi fejlettségének jelképe ez a kórház, mivel a pozsonyi után ez volt a második vidéki gyermekkórház Magyarországon.

Végezetül érdemes elgondolkozni azon, hogy eredeti balkáni beütésű demokráciájú hazánkban meddig élnek a közösségi jótett emlékei? A Sztaroveszky utca már régen Magheru, a kórház is eltűnt a föld színéről. Valaha a népes Sztaroveszky család tagjait, dokumentumokkal igazolhatóan kilenc személyt és valószínűleg még kettőt temettek el 1830 és 1915 között a váradoszi temetőbe. Bizonyára a család rangjához méltó síremlékek álltak az öröknek hitt nyughelyek felett. Ma már park és számos épület van a dokumentum értékű elpusztított temető helyén. Lehetőségem volt átnézni a nyolcvanas években a váradoszi plébánia-templom kriptájába bemenekített hamvak névsorát, ám a Sztaroveszky név hiányzik, hasonlatosan a bazilika kriptájához, mivel oda csak papi személyeket temettek újra.

Sic tranzit, gloria mundi, tartja a régi mondás. Azaz, tégy jót, hogy minél hamarabb elfelejtsenek...

(Elhangzott 2006. május 20-án)

MELLÉKLET

A váradolaszi anyakönyvekben megtalált dokumentumok kivonata:

Egybekeltek

I. kötet 241. oldal 42. sorszám

1828. okt. 19.

Copulans-eskető: Reverendissimus Dominus Joannes Delingez Abbas et Canonoc Varadi cum dispensatione in Ecclesia cathedrali

Sponsi-jegyesek: Dominus Carolus Philipp Sztároveczky Medicina Doctor coebs et Domina Rosalia Koszta virgo

Religio: cath.

Testes-tanúk: Dominus Joannes Marcus Physicus

Locus: Ecclesia Catedralis in Váradolaszi.

Házasságkötések

IV. kötet 62. oldal 82. sorszám

1868. nov. 28.

Tulics Josephus viduus 37 annos, natus in Csantád, re Comitt. Torontal hbt V. olaszi pl. fő, libr. fund. assessor

Sztaroveczky Irene fil. leg. Caroli Sztaroveczky et Rosaliae Koszta nata et habt. V. olaszi pl. Kolozsvári, r. c. 37 annos coebs

Testes: Sztaroveczky Emericus compossessor

Zsugovich Stefanus medicinae doctor

Medgyesy Gustavus capellanus cum dispensatione

Sponsus produxit baptismales mortuales de obitu primae suae nxoris.

Kereszteltek

I. kötet 537. oldal

1829. júl. 8.–júl. 9.

Carolus Boromeus Franciscus Nicolaus

D. Carolus Sztároveysky Medicina Doctor et Rozalia Koszta

Exell. Dnus Nicolaus Kováts Eppus Transilvaniensis et

Anna Vintze

Rózsa parochus

I. kötet 569. oldal 110. szám

1831. dec. 8.–dec. 9.

Irene Anna Rozalia

D. Carolus Sztarovetsky M D et Rozalia Koszta

Exell. Dnus Nicolaus Kováts Episcopus Transylvania et D.

Anna Vintze nata Ratz

Megj. + 1915. okt. 29. XII. k. 1931. 279. sorszám

II. kötet 8. oldal 55. sorszám

1833. máj. 20.–máj. 21.

Bertha Rozalia Carolina legitima

D. Sztarovetzky Carolus M D nobilis se Kotsiklett V. olaszi

Koszta Rozalia

Exell. D. Kováts Nicolaus et Anna Ratz

Parochus

II. kötet 32. oldal 82. sorszám

1834. jun. 12.–jun. 12.

Béla Nicolaus Bazilides legitimus

D. Sztarovetzky Carolus et Rozalia Koszta, Nobilis de
Kotyiklet, M. Doctor in Lazaretho V. olaszi

Exell. Dnus Kováts Nicolaus Eppus Transylvaniae et D.

Anna Rátz vid. Vincze

Parochus

II. kötet 57. oldal 97. sorszám

1835. nov. 5.–nov. 6.

Emericus Franciscus Carolus legitimus

D. Carolus Sztarovetzky et D. Rozalia Koszta

Nobilis de Kotyiklet Medicinae Doctor V. Olaszi

Illmus DLB Franciscus Gerlitzi RAM Camerarius et Supr.

Vigil. Mag. et Consors eius Francisca nata Mihályi

Josephus Braun VA Diaconus et Parochus

II. kötet 88. oldal 57. sorszám

1837. május 27.–május 28.

Julia Berta Rosalia törvényszerű

Sztároveczky Károly Úr Kotyikleti birtokos nemes és orvos
és Koszta Rozalia V.Olaszi

Borosjenői Tisza Lajos Úr és Hitvese Leteki Júlia grófné,
Gammerlay Katalin

Braun József plébános

III. kötet 6. oldal 51. sorszám

1838. május 10.–május 11.

Borom. Károly Josef Antal

T. Kotyikleti Sztárovecsky Károly úr és Koszta Rosalia,
orvos, nemes, birtokos, Váradolaszi

Mélt. Lonyai Josef Úr Cs. K. Kamarás és Batthyány
Carolina grófnő

Braun József plébános

III. kötet 38. oldal 59. sorszám

1840. június 26.–június 27.

Erzsébet Karolina Rosalia

Sztaroveszky Károly Úr Kotyikleti birtokos nemes, orvos és
Koszta Rosalia

Méltóságos Csáky Károly Úr gróf és főispán és Pape
Erzsébeth grófnő
Braun

II. kötet 65. oldal 34. sorszám
1836. március 27.–március 27.

Vilhelmina Ida Rosalia legitima
D. Fridericus Kováts nobilis, Doctor Medicinae et Rátz
Maria r. c. V. Olaszi
D. Sztaroveczky Carolus de Kotyiklet D. Koszta Rosalia
Josephus Braun Parochus

III. kötet 125. oldal 58. sorszám
1846. apr. 14.–apr. 15.

Aloysea Franciska Augusztina
Horvát Alajos kórházi seborvos és Keresztury Franciska V.
Olaszi
Sztaroveszky Károly Úr orvostudor nemes birtokos és
Koszta Rozalia
Braun József plébános

III. kötet 149. oldal 121. sorszám
1847. november 20.–november 22.

Maria Irene Katalin
Horvát Alajos seborvos és Keresztury Francisca V. Olaszi
Sztaroveszky Károly birtokos nemes orvostudor és Koszta
Rozalia
Braun József plébános

III. kötet 158. oldal 71. sorszám
1848. augusztus 10.–augusztus 12.

Rozalia Anna Thekla
Pérchy Eduárd Lazarétumi gondnok és Gálbory Anna Várad
Olaszi

Sztárovezky Károly főorvos nemes birtokos és Koszta
Rozalia

Braun József plébános

Megholtak

I. kötet 637. oldal 109. sorszám

1830. aug. 9.–aug 10.

Carolus Spectabilis Domini Caroli Sztarovezky M. D. et
Rosalia Koszta filius

Anno 1 r. c.

Locus V. Olaszi

Coemeterium Majus

Rózsa parochus

II. kötet 37. oldal 85. sorszám

1834. jul 26.–jul. 27.

Bartholomea D. Sztárovezky Caroli et Koszta Rosalia filis
Nobilis de Kotyiklett M. Doctor V. Olaszi

Anno

Dissenteria D. Joannes Balázs capellanus S. Monialium

III. kötet 146. oldal 112. sorszám

1845. szept. 13.–szept. 15.

Sztárovezky Károly

Orvostudor nemes Birtokos Sztárovezky Károly fiacskája

7 év

Várad Olaszi

Gyomorlob

A halálozás helye Kotyiklett

Nagy Temető Lázár Miklós káplány

III. kötet 239. oldal 291. sorszám

1849. szept. 20.–szept. 22.

Sztaroveczky Károly, nemes, birtokos, orvostudor, Koszta Rozalia férje, 62 éves cath.

Származási helye Horvátország. Lakhelye V Olaszi Korona utca

Halál oka –

Betegek szentsége Ormos Imre káplány

Nagy temető – Braun Josef plébános

III. kötet 274. oldal 61. sorszám

1851. április 7.–április 9.

Szatroveszky Bela Philosophiae studiosus nobilis

17 év V. Olaszi

Halál oka Phthisis

Betegek szentsége Békessy Alexander capellanius

Halál helye Platea Nagy Korona

Coem. Majus Oswald Franciscus canonic Varad

VII. kötet 32. oldal 42. sorszám

1870. február 15.–február 18.

Tulics József telekk. ülnök Sztároveczky Irén férje

38 éves

Sz. h. Csatár

Megholt V. Olasziban

Öngyilkosság

Nagytemető – Palotay László segédlettel

Orvosi bizonyítvány mellett

VII. kötet 194. oldal 170. sorszám

1874. június 10.–június 13.

Sztaroveczky Erzsébet néhai Sztaroveczky Károly és Koszta Rozál lánya

34 éves

Sz. és megh. V. O. Országúton 253.

Szívhűdés

Nagytemető Kümmer kanonok segédlettel

IX. kötet 42. lap 90. sorszám

1887. május 15.–május 17.

Sztaroveczky Imre volt cs. és k. huszár főhadnagy r. k.

52 év

Sz. és mh. N. Várad Országút 252.

Szívszélhűdés

El volt látva a betegek szentségével

Nagytemető Palotay segédlettel

XII kötet 193. oldal. 279. sorszám

1915. október 29.–október 31.

Özv. Tullics Józsefné Sztaroveszky Iréne NV. Olaszi

Kálvária u. 18.

r. k., szül. 1831. december 9.

Véres agyguta

Elláttatott

NV. Olaszi Nagytemető

Imrik Sándor tb. kanonok esperes plébános segédlettel.

Könyvészet:

A nagyvárad-olaszi római katolikus parókián található – sajnos hiányos – házasságkötési, keresztelési és temetési anyakönyvek 1820–1920 között.

Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok*. Nagyvárad, 1885–1905. 2002.

Dr. Fleisz János: *Nagyvárad története évszámokban*. 2000.

Dukrét Géza, Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városismertető*. 1997.

Nagy Iván X. 1863., 871. oldal.

Kempelen Béla: *Magyar nemesi családok.*

Borovszky Samu: *Bihar vármegye és Nagyvárad.* 1901.,
336–346. old.

Istoria oraşului Oradea – coordinatori Liviu Borcea – Gheorghe
Gorun. 1995., pag. 30.

A váradoszói római katolikus plébániatemplom kriptájában
eltemetett halottak nyilvántartása.

A váradi bazilikában eltemetett halottak nyilvántartása.

„EMBERI GYARLÓSÁGOKKAL ISTEN SZOLGÁLATÁBAN”

Csernák Béla (1875–1967)

Érdekes módon, ha a lelkipásztor kifejezés eszembe villan, szemeim előtt hófehér hajú és tömött bajuszú idős pap jelenik meg, fekete palástban. Diákkori emlék, hiszen mindössze tízéves voltam, amikor a nagyváradai Lorántffy Zsuzsanna Református Gimnázium növendékeként megismertem Csernák Bélát, az olaszi gyülekezet papját. Az akkor hetvenedik évében járó lelkész képzeletemben olyan volt, mint soha nem látott, csak fényképről ismert nagyapám. Sajnos vér szerinti őseim korán elhaltak, de a székelyföldi tanítóról késő öregségükig rajongással beszélt mind a hat gyermeke, köztük édesapám. Fennmaradt levelei és az őt ismerők emlékeiből anyai nagyapámról is ideális képet alkottam. Az élénk gyermekkori képzelet munkált bennem, amikor a szószéken álló papban véltem elképzelni hiányzó nagyapáimat. Mint római katolikus vallásúnak, nem volt kötelező a reggeli félnyolckor kezdődő istentiszteletre járni, ám Csernák Béla bölcs szavai nélkül nem volt teljes a nap. Jobban ment a tanulás, mert a zsoltárok éneklése felpeszdtítette a sokszor álmos gyermekcsapatot, majd meghallgattuk a rövid ígét és imádkoztunk. Nem tudom mi volt a titka, de minden szava gyógyír volt a bombázásoktól és az átvonuló fronttól megrettent gyermekeknek. Nyugodt, békés szavai hirdették a bizalmat az isteni gondviselésben és az emberi jóakarásban. A gimnázium négy esztendejében emlékeim szerint mindig biztos kapaszkodó volt a negyedóra, a reggeli áhítat. Ebből merítettünk erőt, ha dolgoztatás várt reánk, vagy éppen úgy éreztük, nem vagyunk urai valamely tantárgyból a feladott leckének. Tény, hogy jókedvűen kezdtük az iskolai munkát, s ebben oroszlánrésze volt a papnak,

aki a gyermeki lélek kitűnő ismerője volt. Erre még tizenéves diákként döbbsentem rá, mikor az iskolák 1948. évi államosítása után hiányérzetem támadt. Valamennyit pótol a futó reggeli látogatás az útba eső Szent László-templomban egy rövid fohászra, de a magányos ima szegényesebb volt, mint az addig megszokott istentisztelet.

Csernák Béla halála után évtizedekkel a már nyugdíjas egykori diáknak alkalmam volt olvasgatni a magas életkort megélt lelkipásztor feljegyzéseit és nyomtatásban megjelent írásait. Az egyház és a magyarság szolgálatában eltöltött életről vázlatos összefoglalót írva, emlékémet idézem a lelkipásztornak és megválasztott református püspöknek, aki meghatározó egyénisége volt Nagyvárad 20. századi életének.

Családi gyökerek és gyermekévek

A Csernák ősök több nemzedéke Ugocsa vármegyében tevékenykedő református lelkész és oskolamester, a történelmi Magyarország igen festői, ám szegény vidékének tekintett Kárpátalján. A nemességet régen kaphatták, mert 1747-ben Trencsén vármegye elismerte az ősök nemességét. A család híres tagja, Csernák László, aki a debreceni kollégiumban Hatvani tanítványa volt, majd 1775–1816 között a hollandiai Daventer főiskolájának tanára, s akinek *Cribrum arithmeticum* című munkája korszakalkotó. Az alma materben látható arcképének vonásai a ma élő utódoknál is felismerhetők.

Csernák Béla nagyapja, István, oskolamester, aki Putnokon született 1794-ben, atyja Mihály, anyja Ketső Zsuzsanna. Házasságot kötött a Sárospatakon 1800-ban született Bornemissza Erzsébettel, s a frigyből származott az édesapa, István, aki 1835. december 5-én jött a világra. A családi hagyományoknak megfelelően a debreceni kollégiumba tanult, majd nőtlen fiatal papként megtapasztalta 1863-ban a szegénységet. Akkor Nevetlenfaluban szolgált és a mezőn sétálva látta, mint nyomorognak

hívei. Az egyik szántó-vető a déli ebédet úgy jellemezte „szegénység nyomorúsággal habarva”, s ez nem volt más, mint aszaltkökény leves tökmaggal habarva. Ugocsában akkor egyetlen orvos tevékenykedett, Nagyszőlősen. Mivel divat volt a homeopata gyógymód, a fiatal pap könyvekből megtanulta, majd megszerezte a gyógyszereket és híres gyógyító lett. Éppen harminc évet töltött, mikor 1866. január 5-én Visken megesküdtött a papi árvaként nevelkedett 18 éves Derczeny Emíliával, aki Váralján született. Házasságukból öt gyermek született, István, Ilona, Béla, Katalin és Barna. Csernák Béla Szőlősgyulán 1875 karácsonyán jött a világra és 29-én

keresztelték. A békés falusi parókián aztán rövid időn belül bekopog a betegség és a halál. Előbb a másfél éves Katalin, majd 32 éves korában 1880. január 22-én egy nappal 9 hetes kisfia után eltávozik az élők sorából az imádott feleség és édesanya. A négy évet töltött gyermek emlékezetébe örökre bevésődik a paticsfalu kicsiny parókia képe, amelynek utcai szobájában állt a ravatal. Amikor felemelték, látta, hogy két ezüsttallér van a mama szemén. A temetéskor nagy sár volt, ezért a kisfiút arra a kocsira ültették, amivel a koporsót vitték az elhalt fiatalasszony-

**Csernák István és Derczeny Emília
esküvői képe**

nyal és újszülött gyermekével. Egy ideig a nagymama, majd egy idős házvezető kerül a paplakba. A kisfiú árvaságát tetézte, amikor bátyja Szigetre gimnáziumba ment és Ilonát a rokonok Miskolcra vitték. Azután 1881 őszén Nagytarnára került egy gyermektelen úri családhoz. Mikor iskolába került, édesapja hazavitte. Emlékei szerint apja kevésbeszédű, komoly, de szíves ember volt, akit nagy tisztelettel vettek körül. Édesanyja öröksége után a család jómódú volt, ám a hiányát soha nem pótolta senki. A lelkész gazdálkodott, volt szőlő és szilvás, meg sokféle gyümölcsfa. Nyáron hangos volt a ház a gyerekek játékatól, máskor csendesebb. A mindenkin segítő papot sokszor meglopták, még két akkor vett lovát is elkötötték. Gyermekkori emlék a sokat olvasó apa és az álmodozó, pamlagon elnyúló kisdíák. A falusi iskolában vidám volt az élet a verebet fogó és sütögető gyermekekkel. Érdekes egyéniség volt a harangozó, aki moslékban nevelte a teknősbékát, mert Olaszországban katonáskodva megkedvelte a húsát. A tornácon lógó kis csengő hangjára jelentkezett, ha a pap jelt adott. Később Csernák István Tamásváraljára került és hét év özvegység után elvette Székelyhídy Lenkét, elhalt felesége egyik sógorának a húgát. Vele a háztartási gondok megoldódtak, ám a lelkiek megszaporodtak. A második házasságból négy gyermek született, de az idősebb testvérek már ritkán jöttek haza. A később esperesi rangot elért édesapja rövid betegség után 1900-ban halt meg.

Csernák Béla 1893-ban tett érettségét Máramarosszigeten, azután Debrecenben tanult tovább. A teológiai tanulmányok mellett megszerzi külön vizsgákat letéve a tanítói képesítést. Hagyományt követ, hiszen édesapja is tanítóskodott a teológia elvégzése után. 1898. szeptember 21-én Kiss Áron püspök kihirdette, hogy papi vizsgája jeles és

**A debreceni
teológus, 1898**

mehet papnak Nevetlenfaluba. Útja azonban a Hernád völgyébe, Szirákra vezet, ahol Dengenfeld Lajos gróf két kislánya mellett házitánító két évig. Itt megismerkedik a nagybirtokosok életével, közben idegen nyelvtudását is gyarapítja. Édesapja halála után pár hónapig Nagyszőlősen segédlelkész, majd elnyeri a kollégium Nagy József alapítványát, 500 forintot a svájci tanulmányokra, az 1900–1901. tanévre.

Külföldi peregrináció

A 19. század végén a debreceni teológián két módja volt a külföldi tanulmányok megnyerésének, mindkettőre pályáznia kellett a fiatalnak. Egyik volt a Nagy József alapítvány, amelyet Csernák a diploma megszerzése után két évvel kapott meg, a másik a szeniori 1000 forintos külföldi segély, amelyet egy nyelvtehetség diáktársa nyert meg. Miután a 24 éves fiatal elbúcsúzott a miskolci rokonoktól, 1900. szeptember 20-án ért Bécsbe. Néhány napig ismerkedett a várossal, járta az utcákat, templomokat, múzeumokat látogatott. Aztán hasonlóképpen fedezte fel Linz, Salzburg, München, Konstanz, Schaffhausen nevezetességeit, majd október 18-án érkezett Baselba, tanulmányokat folytatni az Alumneumban. Közel kilenc hónapos svájci időzése alatt a teológiai és filozófiai tanulmányok mellett bebarangolta a kantonok honát, sőt Felső-Olaszországot is. 1901. június 28-án vett búcsút Baseltől és ismét meg-megállva az úton július 11-én ért haza.

A lelkeszi szolgálat első éve

1901. augusztus 1-jén érkezik Nagyváradra segédlelkésznek az olaszi gyülekezetbe. Az Ezredévi Emléktér 32. szám alatti paplakban Csák Máté és felesége fogadja. A négy gyermeket nevelő kövér, de könnyű mozgású pap barátságos a fiatal kollégával, lakást, kosztot is a parókián kap. Jó iskola volt a káplánkodás a délelőttönkénti vallásórákkal. Csák Máté tanács-

bíró volt, míg Újvároson Sulyok István szolgált és az egyházmegyében a jegyzői tisztet látta el. A váradi szolgálat elég rövid, mert Csernákot 1901. december 29-én Furta választotta meg lelképásztornául.

Szolgálati évek Furtán

A fiatal lelkész 1902. január 24-én egy belső harcoktól megpróbált gyülekezetet talált Furtán. Sikerült útját állni a romlásnak és a békesség helyreállítása után virágzásnak indult az élet. Csernák Béla építő lelkész, aki főleg az iskolák dolgát érzi szívügyének. Elérkezett a családalapítás ideje a tanulási évek után. Feleségül veszi Vadászy Emíliát, aki Sajószentpéteren született 1880. november 12-én. A menyasszony a helyi jegyző árvája, akinek édesanyja, Lévay Borbála négy gyermekkel maradt özvegyen. A kor ismert költője, Lévay József (1825–1918) azonban anyagilag támogatta szükségét látott testvérét és az árvákat. Az irodalmár, a közismert Mikes-vers és a Gondviselő jó atyám vagy református dicséret költője nagy műveltségű, több nyelven beszélő műfordító is volt, s egy időben Borsod megye alispánja. A házasságkötés 1903. április 28-án volt, s a fiatal pár az öreg furtai parókián kezdi közös életét. A lelkész érzi, hogy a gyülekezet támogatja igyekezetét, így új iskolákat és parókiális házat épít. Tagja volt a küldöttségnek, amely a miniszternél járt az artézi kút érdekében 1907-ben. Közben a család gyarapodik, megszületik Emília (1904), Béla (1905) és István (1909). A költő nagybácsi gyakori vendég s egyik alkalommal írja:

*„Kedves falu nekem Furta,
Onnét kelek én ma útra.
De utamra – úgy képzelem,
Hogy Furta is eljön velem.
Mert akit szívünkbe zártunk,
Velünk jön, bármerre járunk.”*

A gyermekek növekedésével a feleség biztatására Csernák Béla elnyeri a berettyóújfalvai lelkészi állást, mivel elődje Debrecenbe ment papnak. Így 1914. november 1-jétől új szolgálati helyen ismerkedik a család a környezettel. A bihari egyházmegye közgyűlésén 1915 márciusában jegyzőkönyvbe foglalják, hogy: *„A furtai egyház romjaiból épült és szépült vezető bölcsessége mellett s egyházmegyénk vezetése körül is nem egy nyom mutatja és őrzi sokirányú képességeit.”*

Berettyóújfalvai évek

A mezővárosban 1904. novembertől 1918. június 30-ig szolgált. Az első világháború évei ezek, amikor a gyülekezet gondjait felvállaló lelkész segíti a hadbavonultak hozzátartozóit. Így háza, irodája állandóan nyitva áll a tanácsot kérők előtt. A nehézségek ellenére iskolaépítést kezd és 1917. október 31-én a reformáció 400 éves évfordulóján felavatják a református leányiskolát. Ennek létesítése akkor vált fontossá, mikor a vidék Trianon után elszakadt Nagyváradtól. Ezekben a nehéz időkben gondolt arra először, hogy a közösségi célok elérésére mozgósítsa a jóakarátú világiakat. Anyagi és erkölcsi támogatásukkal ebben az időszakban, majd később a nagyváradi kisebbségi sorban is jelentős eredmények születtek.

Nagyváradi szolgálat évei

1918. július 1-jén Csák Máté örökébe lép, a hangulatos, ódon és rozzant parókiába költözve az élete delén lévő háromgyermekes lelkész. A nagyváradi egyház ekkor még osztatlan, két lelkésszel Olasziban és Újvároson. Rengeteg a szolgálat, hiszen a háború utolsó évében a harcmezőkön és a háterszágban is arat a halál, a nagy spanyol járvány idején olykor napi három temetés is van. A város nyüzsgő, sok társadalmi réteget felölelő, nagy múltú település. Naplójában írja: *„Az egyház, a társadalom kialakításán munkálkodók között vannak kereskedők, iparosok,*

de nincs munkás. Földesúr sincs, aki támogatná a szociális munkát.” Reménykedve fordul az irodalmi élet felé, ám a dokumentumokat tanulmányozva, csalódással ébred rá, hogy bár 1902-ben a váradi presbitérium megválasztja jegyzőnek Adyt, ő tudomásul sem veszi, bár értesítik róla. A parókus lelkész vívódó lélekkel állapítja meg, hogy a társadalom tagjai nem elég műveltek és a felszínes társasági élet kielégíti őket. 1918-ban beköszöntő beszédében így vélekedik: *„Krisztussal erőnk mindenre elégséges. Elvégezhetjük mindazokat a feladatokat, amelyek reánk, mint városi gyülekezetre várnak, amelyek között az ifjak és a lányok lelki gondozása, a nyilvános erkölcstelenség és alkoholizmus elleni küzdelem, a belső evangelizáció. Vigyük be hitünk fejedelmét szívünkbe, családjunkba, társasági életünkbe...”*

Érdekes adatokat találtam Csernák Béla naplójában. Eszerint 1916. december 31-én a nagyváradi egyházközség lélekszáma 19088. Ebben az időben az olaszai és újvárosi templom mellett a velencei imaházban volt lelkész. Évi lebontásban van egy táblázat, melyet összesítve kiderül, hogy 1890–1919 között Nagyváradon 14829 keresztelés, 3393 esketés és 15131 temetés történt. Az esketések mélypontja 1915, mindössze 55 házasságkötéssel, míg a nagy kiugrás 1919-ben 315! Ebben az évben a keresztelesek is számosabbak, hiszen elérik az 555-t. A halálesetek bizonyára a gyermekkori járványok miatt ugranak ki az átlagból, majd a spanyolnáthával arat a halál.

Sorsforduló

Trianon új feladatokat hoz. Első a krisztusi parancs, segíteni a rászorulókon. A város elveszti alföldi falvait, az új hatalomnak fel nem esküdő tisztviselőréteg kenyér nélkül marad, a háborús rokkantak, özvegyek és árvák gyámolításra szorulnak. Az egyház is mint tetszhalott, nehezen ébredszik, hiszen az egyházkerület kettévágva a határ két oldalán van. Csernák Béla hittel, csöndben

dolgozik, szervez. Közben Emília leánya, az elsőszülött, 15 éves korában 1919 nyarán agyhártyagyulladásban meghal.

Az egyházi élet és a diakonia feladataihoz lelkes munkatársakat szerzett, akik segítették az oktatás, az ifjúsági munka és felnőttekkel való foglalkozás feladataiban. Szívügye az iskola, ezért az adminisztráció átszervezésekor Vasady Lajos tanfelügyelővel együtt az új román tanfelügyelő, Caba Augustin jóindulata mellett bejelentik az addig működő tanítóképző és elemi iskola mellett a polgári leányiskola megalakítását. Ez utóbbi kettő virágzik, ám 1924-ben a képző megszűnik.

Csernák Béla családi életében a nagy történelmi forduló évében az elhalt kislány után vigasztalásul gyermeket adott az Isten, aki a keresztségekben az eltávozott elsőszülött, Emília nevét kapja.

Trianon után a kényszerszülte helyzetet a Királyhágómelléki Egyházkerület megalakulása oldotta meg 1921-ben, amikor Sulyok István újvárosi lelképásztort püspökké választják, míg Csernák Béla lesz a bihari egyházmegye esperese. 1923-ban Soltész Elemér főjegyző Magyarországra távozik, így Csernák Béla lép az örökébe. Mivel a román kormány vonakodott a püspököt elismerni, Csernák Bélára hárult az egyházkerület adminisztrálása. Mint a püspök törvényes helyettese, állandó kísérőtársa volt Nagy Károly erdélyi püspöknek bukaresti útjain, s vele együtt harcolt az iskolákért. Ez a helyzet 1926 nyaráig tartott, mikor végül a megválasztott püspököt elismerte a román hatalom. Sulyok István 1941. december 10-én az egyházkerület utolsó közgyűlésén így méltatta ezt a tevékenységet: *„Az első nagy válság elemi iskoláink életében a magánoktatási törvény életbelépése volt, 1926-ban. Ebben az időben az egyházkerületet nem én kormányoztam. Nagy hálával gondolok a püspököt akkoriban helyettesítő főjegyző aprólékos gondosságára. A számtalan törvényes formaságoknak olyan gonddal tett eleget, a tett intézkedésekről olyan pontos följegyzéseket készített, hogy több*

mint egy évtized múlva is hiánytalanul ki tudtuk mutatni, hogyan és mikor tettünk eleget minden egyes iskolánál a törvényben előírt kötelezettségnek”. Naplójában így vall erről az időszakról Csernák Béla: „Visszagondolva püspök-helyettesi minőségemben iskoláinkért vívott harcainra, úgy érzem, hogy ezzel nagyobb nemzetmentő munkát végeztem, mintha politikai szónoklatokat harsogtam volna kortes utakon.”

Nemcsak az egyház, hanem a magyar nemzeti érdeket is szolgálta, mikor a hegyi kultúrház működésének megkezdése előtt, a húszas években minden vasárnap délután, nyáron és télen járta a szőlőhegyek oldalait, a Sötétág, Görögoldal, Mélyárok vagy Alsókörs-oldal szőlőiben, hegyi házakban gyűjtötte össze a reformátusokat istentiszteletre. Ilyenkor zengett a magyar zoltár a völgyek felett s a presbiter társaival a hegyet járó lelkész tudta, hogy ez a munka egyenértékű az iskolákért vívott küzdelemmel.

A kisebbségi kérdések állandó szinten tartására minden lehetőséget felhasznál. Így 1923-ban a leánynevelő intézetben Sulyok Istvánnal együtt fogadják a népszövetség táncosait, élen Colbar genfi küldöttel, akiket bukaresti főigazgatók kísérnek.

A városi iskolákban járó fiúk vallásos oktatása is a leányintézet épületében történt a bécsi döntésig. Számukra évnnyitó és évváró ünnepséget rendeztek, ahol a diákok bemutatták tudásukat. Így az 1923. évi záróünnepélyen a szülői közösséget „meglepte” Fényes Szabolcs III. osztályos tanuló zongorajátéka. Nyilvánvaló, hogy nagy szükség van tanult, művelt ifjúságra. Bár a magyarságot anyagilag megviselte a kisebbségi sors, az egyház megszervezte a készpénzadományok és a Várady Zsigmond-féle alapítvány elosztását. Ezekből részben pénz- és könyvjutalomba részesültek nemcsak a református iskolába járók, hanem az államiakat látogató fiúk és leányok is. A húszas évek elején beindított sokoldalú egyházi és társadalmi munkára a jó ötleteken kívül szervezőképességre és segítőtársakra volt szükség. Csernák

véleménye szerint a szerető felügyelet nélkül a nyáj elvész. Ezért az akkori idők felfogása szerint szokatlan munkához fogott, mikor a presbiterekkel az élen a világi embereket bevonta a feladatok elvégzésébe. A vasárnapi iskolák a templomjárásra, közösségi életre neveltek a bibliaismeret mellett.

A megváltozott körülmények között a városi gyülekezetet fel kellett rázni a letargiából és a lelkész vezetésével irányítani a sokoldalú feladatok elvégzésére, a cselekvésre kész férfiakat, nőket, ifjakat. A húszas években a városban sokan telepedtek le, munkát keresve, mintegy kárpótolva a közösséget a Trianon utáni kivándorlás után. Így növekedett az egyháztagok létszáma. Velencén már 1923-tól volt parókus lelkész, Kiss Károly személyében, aki ellátta az akkor még község Váradszőlős reformátusainak lelki gondozását egy magánházban. Csernák Béla pedig már 1926-ban a váradi állomás környéki híveknek külön istentiszteletet tart, így megveti az alapját a későbbi réti parókiális körnek. 1926. augusztus 8-án, miután még templom nem volt, Hevesi István római katolikus vallású polgár országút menti műhelyének szép nagy kertjében tartott először istentiszteletet. Naplójában meghatóan ír erről, amikor a 30 éves évfordulóra, 1956. augusztus 12-én prédikálni hívták meg a nyugdíjas lelkészt a már megépült templom és önálló egyházközség ünnepségére. Körülvették a még életben lévő egykori hívek, hogy bizonyosságot tegyenek, az általa elkezdett munka kiteljesült.

A közösségi élet egyik szervezője a férfiszövetség volt, melynek tagjai főleg a gyülekezeti munkában segítik a lelkészt. Elkísérik a váradi hegyen tartott házi istentiszteletekre, és részt vállalnak a szegények gondozásában is. A Bunyitay ligetben az egyház tulajdonába került ingatlanban, a Fekete József és neje szegényház működött, ennek élén férfi gondnok állt, aki állandóan értesítette a lelkészt a szükségletekről.

A férfiszövetség bevonásával 1935-ben indítják be a Református Akadémiát, amely vallási különbség nélkül tájékozódást

adott a mindennapi életben a társadalom minden rétegének és nyilvánosság előtt megjelenést íróknak, művészeknek.

A református nőegylet irányításában oroszlánrésze van feleségének, Vadászy Emíliának. A nőnevelésen kívül a szociális gondok megoldásában is munkálkodnak az áldozatkész asszonyok. Mivel a háború miatt sok az árva, még Trianon előtt felmerül a rászorulókat gondozása. Végül 1923. október 31-én a Jótékony Egylet asszonyainak lelkes munkája nyomán megnyílik a fiúárvaház. A megnyitón ott van a polgármester felesége, Bucico asszony és Kassay Kálmánné, a katolikusok nevében. A Lorántffy Zsuzsanna Egylet látogatja és segíti a szegényeket és betegeket. A Márta-kör otthona a falvakra beáramló lányoknak, így testet-lelket védő hajlék és szállás, nemcsak erkölcsi támasz. A jótékonyok okos felhasználása az alap az árvaház fenntartása és bővítése mellett arra is, hogy a szegény sorsú diákok ingyen ebédet kapjanak az egyházi iskola menzáján. Az árvaház létesítése töké nélkül valóságos csoda és főleg a nőket dicséri. Az önzetlen munkát évtizedekig Csernák Béláné vezette, mint a Lorántffy Egylet elnöknője. Később a diakonisszák letelepedése után az árvaházban leányokat is neveltek. Közben megalakul a Nőszövetség is, feladata jórészt karitatív. Így a harmincas évek végén, a püspökség területén megszervezik mintegy háromszáz bukaresti gyermek nyaraltatását.

Az egyházi élet eseményeiről tájékoztatni kell a magyarságot, ez az igény felmerült a rendszerváltás után azonnal. Igaz volt jó néhány napilap Váradon, ám a hetenként megjelenő Református Híradó rövid idő alatt népszerű lett. Az egész város és környék társadalmi, kulturális és nemzeti életét tükrözte, közölt irodalmi cikkeket és tudományos írásokat. Az 1921-ben megindított hetilapnak Csernák Béla a szerkesztője, s ezt a munkát díjmentesen 1944-ig végzi. A vallásos irányú néplap szombaton jelent meg a Béres család tulajdonában levő Kálvin nyomdában, ára 2 lej. Rendszeresen közli az adományokat, az

özvegyasszony tíz leje mellett a tehetős polgár ezerlejes felajánlásáig. Így még árnyéka sem vetül a sikkasztásnak a jótékony adományok sorsára, hisz gyülekezetenként mindenki olvashatja a névsort. Hasonlóképpen felsorolja a lap a falvakról érkezett terményt vagy akár egy tál süteményt is, amit az árvaház és a szegények javára küldenek.

Csernák naplójában megemlíti, hogy a Bukarestbe került munkások megrendelik a lapot, mert hiányolják szeretett városuk híreit. Később, 1943 decemberében így ír egy honvéd a frontról: *„Valahol Oroszországban, le nem lehet írni, mit jelent egy hívő embernek itt, ha hírt hall egyházáról, vallásáról. Míg olvastam, úgy éreztem, közelebb vagyok mennyei atyámhoz...”*

A Református Árvaházi Képes Naptár 1926-ban indult és nagy népszerűsége tett szert. A belőle származott jövedelem az árvaház fenntartására szolgált. A könyvnapotár igen színes, szólt a különböző érdeklődésű olvasóhoz, hiszen a vallásos témájú írások mellett irodalmi és tudományos cikkeket, útleírásokat is közölt, forgathatták asszonyok, gyerekek és földművesek.

A kisebbségi sorsban az egyháznak a kultúra ápolása mellett a szabadidő hasznos eltöltésének megszervezése is feladata. A két világháború között az egyház védnöksége alatt szerveztek műsoros esteket, teadélutánokat, bálakat. Ezeken társadalmi különbség nélkül a váradi és környékbeli régi nemesi családok tagjai mellett ott volt az iparos réteg, az egyszerű munkás és a város értelmisége. A jótékony esteken volt, aki estélyi ruhában konflissal érkezett, más egyszerű ünneplőben, félretaposott cipővel, ám mindenki abban a tudatban, hogy közös a sorsuk, egy testvéri közösség tagjai mindannyian! Az irodalmi délutánokon megjelent Olosz Lajos, Sárközi Gerő, Tabéry Géza, hogy ismertessék legújabb munkáikat. A Schmidt vonósnegyes többször fellépett, hogy muzsikájával gyönyörködtesse a hallgatóságot. A vallások közötti megértés szép példája volt és egyben szokatlan a harmincas években a Cecília énekkar fellépése

Bánáss László római katolikus pap vezetésével a Lorántffy dísztermében.

Csernák Béla okosan összehangolja a Lorántffy Zsuzsanna Jótékony Egyesület és a Nőszövetség munkáját. Jelentős esemény történik 1935-ben, amikor a fejedelemasszony akkor 300 éves terítőjét visszakapták Tordáról. Amikor Váradot 1660-ban a törökök elfoglalták, a terítő kalandos úton került Tordára, ahol 275 évig őrizték, most Makkai Sándor erdélyi püspök baráti segítségével az értékes klenódiум visszakerül Olasziba. 1935. szeptember 29-én a gimnázium dísztermében ünnepélyesen bemutatják a „Lorántffy-terítőt”, az ünnepségre a belépő, egy-egy fürt szőlő volt.

Közismert volt az olaszi lelkipásztor történelmi érdeklődése és kulturális, nemzeti értékeink egyház számára való megmentése. Ezt elismerve, dr. Sebess Lajos orvos, olaszi presbiter, egyik férfi bibliórán elhozta Csernák Bélának családjuk ősi bibliáját, amely fiúról fiúra szállt nemzedékek óta. Mivel az orvosnak gyermeke nem volt, a drága örökséget az olaszi lelkészi hivatalra bízta megőrzés végett. Ez a híres Váradi Biblia egy szép példánya, a mai egyházi múzeum büszkesége. Sebess doktor temetésén a kegyelet és köszönet jeleként ebből olvasta fel aztán a vigasztalás ígését később Csernák Béla.

A négy esztendei magyar uralom

1940 őszén a román lakosság jó része menekül. Csernák Béla személyesen kéri Váradon maradásra dr. Lupşa Ştefan ortodox teológiai tanárt. Egyháztörténettel foglalkoztak mind a ketten, a közös érdeklődés kölcsönös tisztelettel is járt.

A bécsi döntés után 1940. szeptember 6-án vonultak be a magyar csapatok a városba. A régi váradiak örömmel fogadták őket, és aki mozogni tudott, az utcákon töltötte a napfényes őszi napot. A református egyház nevében Sulyok püspök köszöntötte a Szent László téren felállított emelvényen a bevonulókat, míg a

magyar lányok és a trianoni nemzedék nevében Csernák Emília üdvözölte a kormányzót és feleségét.

**Az országzászló felvonása Nagyváradon,
Csernák Béla beszél a Szent László téren**

Két nap múlva, vasárnap, szeptember 8-án a város minden templomában hálaadó istentiszteletet tartottak. Mivel az országhatár Nagyváradtól mindössze tíz km távolságra volt, a román uralom alól menekülők nagy számban özönlöttek el a várost. Segélyezésükre a Lorántffy Egylet szeptember 21-én ünnepi találkozózt rendezett a színházban. Ebben az időszakban egymást érték az addig elszakított országrészek közötti találkozások. Debreceni, berettyóújfalui, furtaí és bárándi küldöttségek keresik fel az olasz gyülekezetet, könyveket, zászlót adományoznak; jönnek lelkészek, presbiterek, nőszövetségek és énekkarok, majd a váradiak látogatnak el az anyaországba. Megindul a cserepredikálás is.

A Királyhágómelléki Egyházkerület 1941. december 31-én szűnik meg és Várad ismét a Tiszántúli Egyházkerület főhatósága alá került és Sulyok püspök nyugdíjba vonult. Az új presbitériumot 1942. január 11-én választották meg, majd január 18-án tettek esküt a Református Otthon dísztermében. Ekkor búcsúzott a püspök is, akinek holtig való lakást biztosítottak az újjvárosi parókia földszintjén.

Dr. Révész Imre tiszántúli püspök 1942. március 14–16. között tartott vizitációt. Ekkor a Lorántffy Jótékony Egylet műsoros estet rendezett a Református Otthon dísztermében a debreceni kollégium javára. Az est fénypontja volt a püspök előadása *Az áldozatok városa* címmel Nagyváradról. Március 15-én a püspök Újvároson prédikált, délután ugyanott seregszemlét tartott a fiatalság felett, majd a presbiteri gyűlésen az elnöklő Csernák Béla ismertette a váradi egyházközségek 1918 utáni helyzetét és intézményeit.

1942. évet Szent László emlékének szentelte a város. Az ünnepségek során május 4-én Makkai Sándor, volt erdélyi püspök, debreceni professzor előadást tartott a színházban a városalapító királyról.

Május 7-én leplezték le az 1940. szeptember 6. bevonulást ábrázoló nagy festményt a városháza dísztermében. Ezen a képen

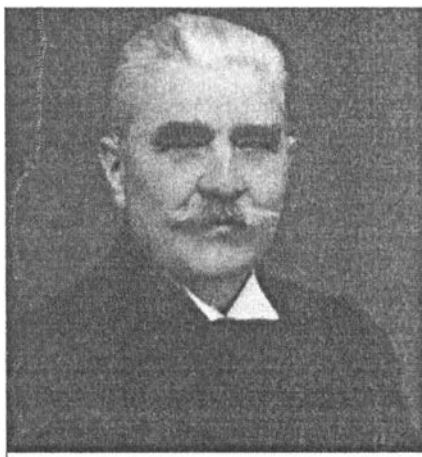
felismerhetők Sulyok István püspök, dr. Thury Kálmán főgondnok, dr. Sóos István polgármester, Szabó Károly ipartestületi elnök és Csernák Emília, a trianoni nemzedék képviselője. A kép a háború alatt elégett a díszterem berendezésével együtt.

Nagy esemény volt az Aranyvonat váradi időzése, amikor a Szent Jobbot a székesegyházban állították ki, majd végig vitték az ünnepi körmeneten a Szent László-hermával együtt.

A Protestáns Irodalmi Társaság 1943. március 27-én sajtóestet rendezett a Református Otthon dísztermében a Református Híradó meghívására. Jelen volt dr. Ravasz László budapesti református püspök, dr. Kapi Béla evangélikus püspök és dr. Makkai Sándor professzor, volt erdélyi püspök. A záróbeszédet, mint a lap szerkesztője, Csernák Béla mondta.

Váradon tartották 1943. július 6-án a református tanárok országos konferenciáját, akkor a váradi református iskolák igazgatótanácsának elnökeként Csernák prédikált az újvárosi templomban. Nem sokkal később a Református Akadémiai Estekre neves előadókat hívtak meg, köztük Karácsony Sándor egyetemi tanárt.

Az ONCSA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap) ténykedésének segítésére először két diakonissza érkezett Kolozsvárról, majd egri apácák jöttek. Családi házakat építettek két-két családnak külön udvarral. 1942-ben már 16 ház állt a sokgyermekes családok számára, ebből tízet református család kapott. A házak átadásánál a református egyház nevében egy bibliai mondásos falitáblát kaptak a 4–9 gyermekes családok.

**Csernák Béla –
az Országos Magyar Sajtókamara
tagsági könyvének fényképe**

A háborús 1944. esztendő

Budapestet 1944. március 19-én szállták meg a németek, majd április 14-én a váradi lánynevelő intézet épületét foglalták le hadikórháznak. Német pontossággal, leltárral vették át az igazgatónőtől, Gálbory Erzsébettől az ingatlant és a berendezést. Így a dísztermet, 8 tantermet, 5 kis szobát az iskolától, 4 hálótermet, 1 nappali szobát, 1 mosdót, 1 ebédlőtermet, 1 tálalót, 1 konyhát, 1 cselédszobát, 1 kamrát, 1 mosókonyhát, 1 raktárt az internátustól, valamint sok bútort, köztük 84 ágyat, 75 éjjeliszekrényt, 38 szekrényt.

A zsidók gettóba telepítése május 5-én kezdődött, még a keresztyénné lettek sem menekültek. Csernák Béla a csendőrpapancsnoktól kért kihallgatást. Magával vitte a régen református egyháztagként élő zsidók és az újonnan megkereszteltek listáját abban a reményben, hogy enyhíti sorsukat. Napokig várakozott a kihallgatásra, sajnos eredménytelen maradt a mentési kísérlet.

Váradot két ízben pusztította bombatámadás. 1944. június 2-án és szeptember 6-án. A célpont a két állomás volt és a vasúti híd, de elpusztult a környező városrész, így a már készen álló réti iskola és imaház. Velencén is sok volt az áldozat, a lelkészlakás is lakhatatlan lett.

Az istentiszteleteket a légi veszély miatt reggel 8 órára tették, az egyházak értékes holmiját az újvárosi templom vasajtóval ellátott keleti földszinti fülkéjébe rakták szeptember 25-én. Előző nap az egyház vezetői az istentisztelet után az olasz parókián gyűltek össze az iskolák igazgatóival együtt s elhatározták, nem hagyják el a várost és a rájuk bízott intézményeket. Aztán mégis megindult a fejvesztett menekülés a front elől. A súlyos beteg Sulyok Istvánt családja Budapestre vitte, ahol októberben meghalt. A táborig kórházat is kiürítették az iskolából, ám leltári átadásra már nem volt idő. Kiss Károly velencei lelkész a biztosnak vélt olasz lelkészi lak pincéjében keresett menedéket, akárcsak Béczy Ernő olasz kántor és Rácz Mihály velencei

segédlelkész családjaikkal. Szeptember végén a szovjet és román csapatok elértek a Körös bal partjáig, majd visszavonultak az erős német ellentámadás miatt. Ekkor érte találat az iskolát, mivel egy gránát beszakította a díszterem mennyezetét és egy üres ágyra esett. Az árvaház kapujánál is akna robbant, ám nagy kárt nem tett.

A front visszavonulása után Csernák Béla Újvároson csak a kántort találta, mert a lelkészek elmenekültek. Ágyúgolyó érte a templom nyugati tornyát. A városházán a honvédség parancsnokával beszélt, hogy a halottak eltemetésére felajánlja szolgálatát. Szombaton, szeptember 30-án megélénkült a város és megzendültek az egész héten néma harangok. A katonai parancsnok üzenetére Csernák Béla és Béczy Ernő kimentek a Rulikowski temetőbe, hogy Huszti Mihály debreceni honvédőrmestert eltemessék. Ekkor az úton még ott heverték a temetetlen elesett szovjet katonák. A temetés után szólt a temetőőr, hogy a nagyravatalozó egyik termében temetetlen holtak vannak, mivel a visszavonulás előtt, szinte az utolsó pillanatban elhunyt magyar katonákat hoztak ki, felöltöztetve, ám a temetésre már nem volt idő. Közben a rövid szovjet megszállás idején eltűnt róluk a ruha! Így a két egyházi ember elvégezte a szomorú feladatot, miután az odaérkező honvédek társaikat előkészítették a temetésre és kiszállították a halottakat a bombatámadások óta megmaradt nyitva levő közös sírhoz. Református szertartással kerültek a váradi földbe, a tömegsírba az ismeretlen vallású honvédek.

Vasárnap, október 1-jén megteltek a templomok ott, ahol még volt pap. A váradi reformátusok az olasziba gyűltek össze, ahol megjelent a főispán, dr. Barcsay Károly, az alispán, dr. Nadányi János a tisztkarral együtt. Viszonylagos nyugalom következett tíz napig, csak a távoli ágyúdörgés hallatszott. Aztán október 11-én kezdődött a város második ostroma, majd másnap reggel bevonult a Vörös Hadsereg a város egész területére.

Október 17-én a szovjet parancsnok megidézte a vallásfelekezetek képviselőit és tolmács útján közölte, hogy az istentiszteletek megtartandók. Másnap, október 18-án újból megszólalt az olasz templom harangja. A réti imaház elpusztult a bombázáskor, az újvárosi templom ablakai betörték, a velencei imaházban katonák tanyáztak. Vasárnap, október 22-én istentiszteletet tartottak már Újvároson és Velencén is, míg Réten egy iskolában gyűltek össze. Ekkor Váradon két lelkész volt, Csernák Béla és Kiss Károly, valamint három fiatal pap, így Sarkadi Pál és Papp László helyettes lelkészek és Bittó Zoltán vallástanár lelkész.

A front elvonulása után az élet lassan visszazökkent a megszokott kerékvágásába. Ám a háború még tovább tartott, így hónapok múltak, míg a Csernák házaspár megtudta a szomorú hírt, hogy Béla fiuk, aki gépészmérnök volt, január 18-án 39 éves korában Budán meghalt. Emília lányuk is átélte a magyar főváros ostromát, de szerencsére épségben hazakerült.

Az iskola megindítása, a tanárhiány sok gonddal járt, ám mindezt a kuratórium Csernák Béla és Gálbory Erzsébet igazgatónő vezetésével igyekezett megoldani. Emlékeim szerint az akkori Lorántffy-leánygimnáziumban párhuzamos osztályok voltak. Szorgalmasan olvastuk a könyvtárból kikölcsönzött könyveket, szívesen jártunk karénekre és készültünk az ünnepi alkalmakra, előadásokra. Az 1948 nyarán bekövetkezett államosítás aztán szétszórta a diákokat és a tanárokat.

Egyházi vonatkozásban a háború után ismét leereszkedik a határ Debrecen és Nagyvárad között. Ezért 1946-ban ismét megalakul a Királyhágómelléki Egyházkerület és Csernák Bélát püspökké választják. Bár fel akarják szentelni, azt nem óhajtotta az állami elismerés elnyeréséig. Ennek hiányában – az ürügy hetven év feletti életkora – maradt szabadon választott püspök. Isteni kegyelem, mondotta, hogy az ugocsai árva gyermek elérte a legmagasabb rangot, amit protestáns lelkész elérhet. Ezután már nem óhajtott a világi és egyházi megszedített emberek sorá-

ba állni... végül Arday Aladár nagyszalontai lelkészt választják püspöknek, és 1948 tavaszán iktatják be. Ebben az évben még a Zsinati Tanács rendes tagjává választják Csernákot, majd 1950 decemberében váratlanul nyugdíjba küldik, s ekkor költözik az egyház tulajdonában levő elhanyagolt kertes házba. Szolgálata emlékére a presbitériumtól ezüst kenyeres tálat kapott, amit az olasz egyházközségnek adományozott. Nyugalomba vonulásakor a Református Híradó és a Naptár összes példányát bekötve a Bihari Egyházmegyének adományozta. Naplójában így vall: *„Lelkipásztori szolgálatomban nem adtam át magam a száraz moralizálásnak, sem a száraz dogmatizálásnak. A hit elmélyítését a bibliai történetek mellett egyházunk, egyházközségünk múltjából példákkal is megpróbáltam szolgálni. Tettem pedig ezt mindazért, hogy a váradi fiatalokban múltunk példáiból erősítsem a református és magyar öntudatot. Ez a felelősségérzet hozta az új egyházrészek szervezését, az iskolákat, az árvaházat, a Református Híradót és a Református Árvaházi Képes Naptárt.”*

Még 17 évet él kitűnő testi és szellemi állapotban. Igaz, nyugdíjat soha nem kapott, csak az államtól 350 lej szociális segélyt, mivel egyházi nyugdíjintézet abban az időszakban nem volt. Napjai fizikai és szellemi munkálkodással teltek. A jókora kertet műveli, fákat ültet, néha, mint meghívott lelkész ünnepi alkalmakkor szolgál. Rendezi irodalmi tevékenységét, történelmi kutatásait. Különböző folyóiratokban több mint 200 egyházi beszéde jelent meg. Művei:

A furtai egyház története. Debrecen, 1906.

A keresztyén ember és a tízparancsolat. Nagyvárad, 1914.

Beköszöntő beszéd. Nagyvárad, 1919.

Az Erdélyi és a Királyhágómelléki Református Egyházkerületek együttműködése a történelem folyamán. Nagyvárad, 1929.

A speieri protestatio. Nagykároly, 1929.

A nagyváradi református árva eklézsia régi gyászából kikelése. Nagyvárad, 1933.

A református egyház Nagyváradon 1557–1660. Nagyvárad, 1935.

Egy református templom építésének története. Nagyvárad, 1938.

A nagyváradi egyháztörténet 1945-ig – kézirat.

A háború után közölt a budapesti egyházi lapokban. Érdekes írása volt kutatás alapján az Ady Endre, mint presbiteri jegyző, valamint az Anekdotaszerű történetek a gyülekezet életéből.

Még nyugdíjas korában is igyekezett feltárni emlékeinket. Így az ősi temető felszámolásának kezdetén elhozatta a 19. századi Várad híres orvosának, Sándorffy Józsefnek márvány sírkövét az olasz templom kertjébe, aki mint a színművészet pártfogója írta be nevét a város történetébe.

1958-ban meghal felesége, ám két unokája nevelésében vigasztalást talál, és tovább folytatja egyháztörténeti kutatásait. 85 esztendő, mikor egyetlen kötetbe kezdi másolni és emlékeivel kiegészíteni különböző időszakban írott feljegyzéseit, naplóját.

„Habent sua fata libelli” – Csernák Béla megírja a váradi református egyház történetét, melyből részletek jelentek meg életében. De az 1660–1945 közötti időszak kézírata, mintegy 800 oldal, nyomdakész állapotban, fekete bőrkötésben eltűnt! Még szerencse, hogy a szerző halála után. Ugyanis, 1981. szeptember 22-én Csernák Béla lánya távollétében házkutatást tartottak és az íróasztal fiókjából a kéziratot a securitate elvitte. Azóta kérte több ízben is a család, ám vissza nem adták. Lehet, hogy Csernák egész életének munkája valahol még lapul...

1967 februárjában influenzajárvány volt Váradon. A különben életerős, immár 92. évében járó ember is megbetegedett, vírusos tüdőgyulladást kapott, s azzal már nem tudott megbirkózni. Utolsó óráiban leánya vigyázta a beteget, akinek arcán

hirtelen boldog mosoly áradt szét, majd utolsó szavait ejtette ki, mondván „mama”. A valamikor négyéves korában árván maradt öregembernek az imádott édesanya lelke érkezett meg, hogy átsegítse a túlsó partra. A következő pillanatban már kiszállt belőle a lélek s a pap, aki egész életében Krisztusra fordította tekintetét, édesanyja kezét fogva, meglátta Jézusát...

(Elhangzott 2003. május 17-én)

Könyvészet:

Életemből. Csernák Béla naplója

Csernák Béla: *A Református Egyház Nagyváradon a török veszedelemtől a világháborúig.*

Curriculum vitae. 1943.

Dr. Nagy Géza, kolozsvári teológiai professzor életrajza. 1967.

Református Egyház, XIX. évf. 4. szám. Budapest, 1967. április,
Csernák Béla – 1875–1967.

Dr. Nagy Sándor: *A debreceni református kollégium.* 1933. 264.
old.

Református Híradó. 1923. évf.

Református Árvaházi Képes Naptár. 1938.

Csernák Emília szóbeli közlései.

TÖBB MINT KILENCVEN ESZTENDŐ TANÚJA

Anyai nagynéném, Kuglis Mária közel 96 esztendeig élt. Éles megfigyelő-képességgel, művészi érzéssel, jó egészséggel megáldva eleinte jólétben, majd gondokkal küszködve, ám azokat mindig legyőzve töltötte a hosszú évtizedeket. Talán ezért csodálta, tisztelte és szerette mindig környezete, nemcsak a közelebbi-távolabbi rokonság, hanem az ismerősök, falutársak – gyermekek és felnőttek. Két lábon járó lexikon volt, politikai előre látása pedig hihetetlen. Halála előtt jó tíz évvel az 1970-es évek közepén mondotta nekem: *„ha az Isten hosszú életet ad neked, megéred még, hogy vége szakad a kommunista rendszernek!”* Szerencsére tévedett pár évtizeddel! Tőle tanácsot kérni vagy csak elbeszélgetni élmény volt, mert olyan világosan mondta el a véleményét, hogy soha nem volt több értelmű, s mindig kitűnt, hogy általános és valláserkölcsi alapokon áll. Bármely meglepőnek tűnt vélekedése egyes helyzetekben, később az élet mindig őt igazolta. Bajor Andor félnapokat képes volt vele beszélgetni, még túl a kilencven éven is, úgymond erőt meríteni Marika néni derűs világából. Mintha saját – régen meghalt – édesanyjával osztaná meg vívódásait, mondogatta. Volt is valami oka rá, hiszen valaha Bajor mama és nagynéném jó barátnők voltak.

A rendkívüli élet befejezése is hozzá illő volt. Tréfásan emlegette, hogy gyermekkorában édesapjával az erdőben sétálva egy szép tavaszi napon megkérdezte a kakukkot, hány évig él? Annyit szólt a madár, hogy közel száz esztendeig méretik számára az élet.

Kegyes volt hozzá az Isten, mert nem szorult senkire, sőt élete utolsó napjáig vezette a háztartásomat. Szemüveg nélkül olvasott, ragyogóan hallott, figyelte a napi politikát. Mindig két-három könyvet olvasott, a számtalan sajtótermék mellett, rádiót,

tévét nézett – hallgatott. Roppantul érdekelte a sport, főleg a futball; a jó meccseket mindig számon tartotta.

Egy reggel féloldali bénulást kapott s három óra múlva meghalt. Temetésén, bár kemény hideg és nagy hó volt, több százan jöttek el a végső búcsúra.

Zöld bársonyba kötött emlékkönyve, melyet tízéves korában karácsonyra kapott az édesanyjától, megőrizte a családra és a napi eseményekre való emlékezéseit, hasonlatosan a régi újságygyűjtemények szélére írt megjegyzéseihez. Eszembe jutnak beszélgetéseink is, amikor most felidézem magamban kicsiny, törékeny alakját – mindössze 150 centi magas volt fiatakorában, aztán még kisebb lett; élénk, figyelmes szemét, gyors és okos válaszait, véleményét a világ sorsáról.

*„Szeresd Atyádat és Anyádat, hogy hosszú életű
lehess e földön, melyet a te Urad, Istened ad
teneked!*

Vasand, 1901. jan. 6.

Három Szent Királyok napja

Édes Atyád

Kuglis József

Édesapám született 1861. március 3-án Pece-Szőlősen.

Édesanyám született 1868. augusztus 20-án Bélfenyéren.

Házassági ünnepélyük történt Bélfenyéren, 1888. augusztus 12-én, vasárnap.

Mária született Bélfenyéren 1890. szeptember 7-én, szombat virradóra, éjjél után 3 órakor.

Mária Magdolna Lukrécia született Feketetőton 1895. szeptember 28-án 1/2 8 órakor, szombaton. Október 12-én kereszteltetett Bélfenyéren.

Édesapám, Kuglis József vizsgázott gépész és molnár, 1922-ig Magyarcsékén malomtulajdonos. Édesapám apja, Kuglis János római katolikus kántortanító Szentjebbon, Tótteleken, Pece-

Szőlőson, Tenkén; ott is halt meg 37 éves korában. Nagyapámnak apja szintén János, kárászteleki. Kuglis nagyanyám Besenyődi Mária. Az ő édesapja Besenyődi László ácsmester Vetésen, Szatmár megyében. Édesanyja, Szilágyi Johanna. Kuglis nagyanyámat Nyírbátorban Kapitány Jánosné, a nagynénje, aki Szilágyi lány volt, nevelte és ő is adta férjhez. Nagyapám Máriapócsra ment búcsúra és Kapitányéknál volt szálláson, itt ismerkedett meg nagyanyámmal. Kapitány János nagyon gazdag suszter volt. Nagyanyámnak rokonai voltak Pozsgayék és Sarlósok.

Édesanyám, Madarász Anna. Apja, Madarász István – Péter Józsi István, földműves, kerékgyártó és állatgyógyász. Békényen a falutól nem messze Kocsuba felé az erdőben van egy domb, ma is Péter Jóska dombjának hívják. Ez egy ősi föld volt, amit nagynéném, Erzsi örökölt, de ő eladta. Nagyapámnak kedves kirándulóhelye volt, amíg élt, nem volt nyár, hogy egyszer-kétszer ki ne ment volna a dombra, a nagy tölgy alá, ahol egy forrás volt, szalonnát sütni. Mikor én jártam 1927-ben a dombon az unokatestvéreimmel, már a fa nem volt meg, a forrást sem találtuk. Ezt a dombot egyik ősapámról nevezhették el és még ma is így hívják. Nagyapám apja József, ennek apja Péter. Nagyanyám Fodor Katalin. Nagyapám meghalt 1900-ban, nagyanyám 1901-ben. Mindketten a békfényéri temetőben alusszák örök álmukat, ugyanabban a sírban, ahol dédapámék csontjai porladnak. Nyugodjanak békében!”

**Kuglis Mária és Magdolna
jobbról balra 1917-ben**

Emlékül

*Ha sorsod messze elvezet
 S elválunk Marikám,
 Csak arra kérlek téged
 Emlékezzél reám.
 S ha boldog lész
 Mit kívánok szívemből igazán
 S képednél a múlt lengeni fog
 Gondolj néha reám!
 Szeretettel barátnőd Erzsike*

Nagyvárad, 1902. december 10.

Megj.: Képeknél a múlt sokszor leng, ha rá gondolok a nagyon fiatalon elhalt okleveles óvónőre, gyermekkori barátnőmre. Nyugodjék békében! Nagyvárad, 1948.

A Kuglis család a Ferenc József-i Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági fellendülésének évtizedeiben szorgos munkával anyagi biztonságban élt. Nagyapám kántortanító édesapja korai (37 éves) halála miatt abbahagyta a nagyváradai Szent József intézetben való tanulmányait, s elszegődött molnárinasnak. Kitanulta a mesterséget, még vándorútra is kelt, ahogy akkoriban szokásos volt. Felszabadulása után előbb malmot bérelt Feketetőton, majd megházasodott. Felesége módos bélfenyéri lány. A kapott hozományt kamatoztatva saját vízimalmot épített ezután Vasadon. Ebben a Nagyváradhoz közel fekvő román faluban kezdte el az elemi iskoláit Marika néném, ötesztendőskorában, mert mind testileg, mind szellemileg iskolaérett volt. Tanítója, Starusz Vazul a néhány magyar és zsidó gyermeket magyarul oktatta, míg a többségi román iskolást anyanyelvén. S

mindez még a millennium előtt esett meg, az 1895. esztendőben! Így tanult négy elemi osztályt, ahol az egyetlen tanító két nyelven foglalkozott a nebulókkal. Érthető módon élete végéig írt és beszélt románul is, akárcsak nagyapám.

Néhány év takarékoskodás után nagyapám Magyarcsékén épített malmot és gőzgépet vásárolt. Ezúttal vitába keveredett a szolgabíróval, aki attól félt, hogy a súlyos gőzgép kárt okoz a hidakban. A Ganz-gyártól rendelt masina Nagyváradig vonaton érkezett, ám onnan ökrök vontatták Magyarcsékére a harminc kilométeres úton. Akkoriban több mint ötven híd volt ezen a távon, amelyek teljes felújítását rendelte a hivatalosság a szállítás megkezdése előtt. Nagyapámnak erre pénze nem volt, ám arra igen, hogy felutazzon Budapestre Wekerle Sándor iparügyi miniszterhez. Ez volt ám az igazi demokrácia, mert személyesen beszélt vele és kapott is olyan menlevelet, amellyel a dühtől tajtékozó szolgabíró jobbat látásra bírta. A miniszteri papírban az állt, hogy csak a gőzgép okozta hídrongálást köteles megcsináltatni, ám szerencsére ilyen nem történt.

A gőzmalom aztán szépen beindult. Akkor nagyapám már több alkalmazottal dolgozott, hiszen hozzá jártak öröklöttni a környék falvaiból, akik fehérebb lisztet akartak.

Mikor öt évvel fiatalabb édesanyám iskoláskorba nőtt, már Nagyváradra kerültek mindketten a vincés nővérekhez. Családi környezetben voltak, édes nagynénjüknel, a Kőfaragó utcában. A korabeli Várad pezsgő élete nagy hatással volt a tizenéves lányra, akit a rokonok gyakran vittek színházba. Akkoriban látta a Velencei kalmár című Shakespeare darabot, s jó néhány Verdi- és Puccini-operát. Misére gyakran jártak a székesegyházba, ahol ének- és zenekar kísérte a szertartást. Amikor Jókai fiatal feleségével, Nagy Bellával Váradra látogatott, a lelkes közönség órákig állt a szálloda ablakai előtt. Nagynéném elbeszélése szerint fáradt öreg úr volt az író, aki hófehér hajával, szakállával igazi nagyapónak tűnt, míg a felesége elegáns, kövérkés hölgy

volt. Gyakorta látták Adyt is, akit „szerkesztő úrnak” hívott a nagynénjük egyik barátnője, akinél rövid ideig szobát bérelt a költő.

Marikának!

Légy olyan mint a galamb, mely csak szeretni tud, de gyűllölni soha!

Szeretettel
Gyulay Lilike

Nagyvárad, 1903. április 24.

Megjegyzés: Ennek a kedves, barna arcú gyermekkori barátnőmnek az intelmét megtartottam, ha nem is, mint a galamb, de életemben nem gyűllölködtem. A Rulikowski temetőben pihen, mint fiatal tisztviselőnő halt el. Béke poraira!

Emlékül

*Maradjon mindvégig tiszta s nemes szíved,
Őrizd kebled mélyén azt a drága hitet,
Hogy a jók boldogok!*

Szeretettel Jolán

Nagyvárad, 1903. június 10.

Az apácáknál nemcsak a kegyes életre tanították a növendékeket, hanem fejlesztették művészi adottságaikat. A kézimunkázás sokféle ágán kívül rajzolni és festeni is tanultak, nemcsak vízfestéssel, hanem olajjal, vászonra. Igyekeztek a másolásokon kívül rábírní a növendékeket, hogy természet után fessenek. Így otthonomban számos csendélet és tájkép dicséri édesanyám és nagynéném kezemunkáját. Háztartási és gazdasági ismereteket is

tanítottak, hiszen a tanulók javarésze polgári családokból származott, s az ismereteknek később hasznát látta. Idegen nyelv, levelezés, pénzügyek intézése szintén szerepelt a tantárgyak között, de oktatták a társadalmi viselkedési szokásokat is.

Akinek kedélye gazdag, az szegény nem lehet.

Magyarcséke, 1905. szeptember 2.

Arató néni

A boldogság alapja a megelégedés; legyen megelégedett és boldog leend.

Magyarcséke, 1905. szeptember 2-án

Arató bácsi

Megj. Kisbirtokos, akikkel barátkozott a család.

A század elején, a boldog békeidőkben valóban kis „európai közösség” volt a monarchia. Így a gyarmatárut nagyanyám mindig Fiuméből rendelte. Évente kétszer-háromszor került erre sor, s érkezett a többféle szemes kávé, süvegcukor, kakaó, bors, vanília. Mivel nagy kertjük volt, a zöldségfélék és virágok magvait, gumóit Erfurtból hozatták, a különleges ruhaanyagokat a hozzávaló tartozékokkal Budapestről vagy Bécsből. Kérdésemre, hogy milyen nyelven rendeltek, a válasz egyszerű: magyarul! Először árubemutató katalógust kértek árajánlattal, majd a szép kiállítású könyvből kiválasztották a megfelelő terméket. Szinte postafordultával már érkezett is a csomag, melynek értékét átvételkor egyenlítették ki. Úgy tűnik ez valóban működő piacgazdaság volt, mert az erre szakosodott nagy cégeknek megérte, hogy a monarchia nemzetiségeinek nyelvét értő alkal-mazottakat tartanak az igények kielégítésére.

Nagyapám súlyos vesebajt kapott 1906-ban. Orvosa tanácsára az első világháború kitöréséig évente négy-hathetes

ivókúrát tartott Karlsbadban (Karlovy Vary). Bizonyoság rá fennmaradt leveleinek nagy kötege és egy porceláncsésze, amellyel az orvos által előírt forrásból a vizet szűrte. Vitte volna világot látni a nagynénemet is, ám ő inkább otthon maradt, hogy édesanyját segítse az állandóan működő malom ügyeinek intézésében. Még egy érdekesség, hogy a gőzgéphez a kenőolajat mindig Bakuból rendelték, mert nagyapám szerint az volt a legjobb minőségű.

Két hajó jár az élet tengerén, az egyik te, a másik én. S ha e két hajó egymástól elszakad, a mi barátságunk örökre elmarad.

Magyarcséke, 1913. augusztus 19-én *Eötvös Mariska*

Megj. A két hajót elválasztotta a halál. A váradvelencei temetőben alussza örök álmát a sokat szenvedett fiatalasszony, a távoli jó rokon. 1930. augusztus 20-án halt meg.

Az első világháború tragédiát hozott nagyon sok család életében. Nagynéném gyűrűs menyasszony volt 1914 tavaszától, vőlegénye Keresztes József, székely származású hivatásos katona, hadnagy. Esküvőjük Nagyboldogasszony körül lett volna, augusztus közepén. Akkoriban kötelező volt a kaució, hiszen a katonatisztek élete párjának bizonyos ingó és ingatlan vagyonnal kellett rendelkezniük. Mindez már rendben volt, mikor Szarajevóban megölték a trónörökösöt s pár nap múlva kitört a háború. A vőlegény az első csatában elesett, s nagynéném bár vonzó nő volt világeletemben, soha nem ment férjhez; nem tudta elfelejteni azt, akihez bizonyára nagyon ragaszkodott. Ennek ellenére nem vált megkeseredett lélekké, mindig kiegyensúlyozott, vidám és segítőkész volt.

A háború anyagilag is nagy érvágás volt a családra, mivel nagyapám szinte az összes megtakarított pénzét beadta a hadikölcsönbe, s ez Trianon után örökre elveszett. Mindig emlegette nagynéném, hogy akkora pénzösszegnek az évi kamata egyenlő volt két tanítónő évi javadalmazásával.

Az őszirózsás forradalom idején ismét Budapesten járt nagyapám egy küldöttség tagjaként, Károlyi Mihálynál. Ezért az utazásért később majdnem az életével fizetett. Következtek a kommün vérgőzös napjai, amikor a bőrkabátos Lenin-fiúk garázdálkodtak még Magyarországon is. Nagyapámnak, mint a helyi kapitalizmus képviselőjének és Korda földbirtokosnak naponta jelentkezniük kellett a községházán a pisztollyal fenyegetőző hatalmasságok előtt, s ezekben a hónapokban nem hagyhatták el a helységet.

A kommün bukása után jött az országvesztés, mely nagynéném szerint élete legfájdalmasabb élménye volt és a királyi román csapatok bevonulása. Utolsó kétségbeesett próbálkozást a Székely Hadosztály katonái tettek. Nagynéném mesélte, hogy a helyi románság nem igen volt elragadtatva a bevonulástól; szekerekből barikádot építettek többfelé, hogy a csapatok mozgását lelassítsák. Ám amit a nagyhatalmak eldöntöttek, annak nem lehetett tartósan

Kuglis Mária, Magyarországon

ellenállni. Az új hatalom lassan megszilárdult. Nagyapám belefáradva a munkába, 61 éves korában, 1922-ben eladta a malmot egy svájci mérnöknek. Az infláció miatt megtépzott összegből nagy kertes házat és 12 hold szántóföldet vásárolt szülőfalujában, Váradszőlősön (ma Nufărul negyed). A földet bérlőkkel dolgoztatta s unaloműzőként méhészkedett és gyümölcsfákat oltott. Később édesanyám férj-hez ment és kiköltözött Váradpósára, édesapám tanyájára.

1930-ban meghalt nagyanyám, majd 1933-ban nagyapám is. Nagynéném egyedül maradt a nagy házban és a gazdaság gondja is reászakadt. A gazdasági válság éveiben pénzt kellett kerítenie a hagyatéki tárgyalás és az illeték kifizetésére. Nem esett kétségbe, hanem kis képeket festett és kézimunkázott piaci viszonteladóknak, majd a kertben virágkertészetet állított be, s napszámossal olyan jó minőségű árut termesztett, hogy hajnalonként a kofák elhordták a piacra.

1934 végén – én már pár hónapos gyermek lévén – szüleim miután eladták a tanyát, hazaköltöztek Váradszőlősre, s édesapám vette át a gazdálkodás minden gondját.

1939. február 17. most, hogy Imrédy miniszterelnök zsidó dédszülei miatt megbukott, eszembe jut édesanyám. Milyen büszke volt az ő színmagyar származására! Hányszor verte a mellét: én szittyá-magyar vagyok és katolikus! Az én családomban sem cseléd, sem heptikás nem volt. Szegénységet nem ismertem, az apám sem, akár az elődeim. Büszke vagyok rá, hogy bélfenyéri vagyok. Édesapám, mintha most is látnám, elnevette magát. Haj, haj, azt hiszi anyátok, hogy minket, Kuglisokat a gólya költött. Igaz, hogy a Kuglisok nem minden bokorban teremnek, mint a Madarászok, Halászok, Kissek, Nagyok, Kovácsok! Egy egész kis vers kerekedett ki belőle, így ért véget a vita.

1939. szeptember 1-jén kitört a háború Német- és Lengyelország között. Ma, vasárnap, szeptember 3-án egész napos szentségimádás a világháború elkerüléséért.

1939. szeptember 7. A jó Isten segedelmével ma töltöttem be a 49. évemet. De hamar el is telt az idő. Mintha csak tegnap lett volna, hogy gyermek voltam, bár vannak események, amelyek egy pár éve történtek, mégis nagyon messzinek tűnnek. Először is hálát adok Istennek, amiért talpig becsületes édesszülőkkel és tízéves koromig nagyszülőkkel áldott meg. Másodszor egy jó testvérrel és rokonsággal. Harmadszor a legnagyobb kincessel a világon, jó egészséggel és jó kedéllyel. 49 esztendő alatt 9 éves koromban voltam tízfuszban és 35 évesen maláriás. Életemben csak kétszer volt nálam orvos, én még injekciót soha nem kaptam, orvosságot is csak azalatt a két betegségem alatt szedtem.

Ötéves korom előtt jóval emlékszem sok mindenre. Négyéves voltam, amikor édesapám kézen fogva elvitt egy román asszonyhoz. Feketetőton laktunk akkor. A tiszta szobában a hosszú lócára ültettek s a bábi megdörzsölte a fületem. Édesapám nagyot kiáltott: nézd csak szentem, barnókám ott szalad egy nyúl! Egyik fülem már ki is volt fúrva, a másik nyúlnál a másik.

A húgom kis réklicskéjét, párnáit mintha ma is látnám, és nagynénémet, Katicát, aki varrta. – Tudod, Marikám, jön a gólya, hoz egy kis Magduskát. Igaz nem nagyon vártam, a gólyának a szárnyát le akartam vágni, hogy ne jöjjön. De biza eljött, éppen ötéves múltam akkor. A húgomat aztán nagyon megszerettem. Csak azt sajnáltam, hogy nem voltam otthon, mert látni kellett volna nekem, hogy jött be az ablakon, majd adtam volna én neki, hogy megverte az édesanyámat, akit nagyon szerettem. Ráadásul a szép nagy cserépkantát is eltörte s az egész konyha

vizes lett. Mikor keresztelőre vittük a kis Magduskát az én szülőfalumban, Bélfenyéren, Katica néném volt a keresztanya. Minden kapuban kiálltak megnézni az úriasszonyt, mert szép asszony volt a nagynéném, remek ízléssel öltözött. Nekem is ő varrta minden ruhámat. Bécsből, Cvibaktól hozatta a kelméket. Tündérszép ruháim voltak és hozzávaló főkötőm és kalapom.

Édesapám Feketetőton egy zsidó birtokosnak a malmában volt üzemvezető főmolnár. Nagyon jól emlékszem a birtokosra, s a feleségére és a három fiára. Az egyiket, aki orvosnövendék volt Piros bácsinak hívtam. Sztrulcsiknak hívták a birtokost. Temérdek ajándékot kaptam tőlük, annyi cukorkát, hogy egy üvegkancsó mindig tele volt. Több fülbevalót is kaptam. Ezek közönséges réz fülbevalók voltak, válogathattam, minden napra mást és mást. Egyszer egy fekete gyöngyös fülbevalótól, mely a vállamat verte, iszonyúan megdagadt a fülem.

1940. június 14-én Párizst bevették a németek. Ki hitte volna, hogy 26 év után a padlásról lekerült világháborús újságok térképein nézzük, hol állnak most és hol álltak 26 éve. És azt is ki hitte volna, hogy hat heti harc után 1940. június 25-én hajnali egy óra 35 perckor megszűnt a német–olasz–francia háború.

1940. augusztus 30-án, péntek d. u. 4 órakor hallottuk, hogy a rádió bementa a határ Szalonta, Les és Hájónál lesz. Már napokkal előbb igen keveset dolgoztunk, csak erőltettük magunkat. Nem fogott a dolog senkit, voltak, akik enni sem tudtak, sokan betegek lettek a nagy gondtól. Lesoványodtunk, önuralmunkat megtartottuk, még az utolsó napszamos is úriember volt a fegyelmezettségben. Nem hiába a magyar ember birkatürelmű, de ez a birkatürelme volt a nagy szerencséje. A falunk tele volt katonasággal már két éve, több mint száz darab

ökör – az ágyúkat ezzel húzatták –, el is nevezték motorizált hadseregnek. A katonák igen jó kenyeret, de annál rosszabb ennivalót kaptak. A levesük tiszta víz volt, lötyögött benne valami kis hús vagy répa, káposzta; ahogy vitték a csajkájukkal, a felét kilötyögtették, nem is sajnálták, nem is volt miért. Nálunk fél évnél tovább volt egy regáti őrmester. A bútorra még mi sem vigyáztunk jobban, nagyon rendes és finom ember volt, éjjel-napal állandóan szellőztetett, sohse volt neki elég „ájer” a szobában. Hat-hét katona volt még a színben és az istállóban, köztük székely is. Tőlünk semmi el nem vezett. Csupán egyszer szóltak nekem és a barátnőmnek, templomból jövet beszélgettünk: „nu vorbiți ungurește!”, tovább menve figyelembe sem vettük, hiszen Szőlőson akkoriban csak két román család élt, s ők beszéltek magyarul. Igaz a község köteles volt számukra templomot építeni a Fürdői úton, a sörgyárral szemben. Még apámék életében minden porta jókora összeget kellett fizessen román templom építésére éveken át, ezt az összeget az adóhoz csatolták.

Augusztus 31-én elmentem Bélfenyérrre, üzenetet vittem a rokonoknak. Az unokatestvéremnek, Juliskának a veje, Birinyi Gáspár tanító, elmenekült a román katonaságtól. Bélfenyérrre vissza nem megy, jó állását, vagyonát ott hagyja, kedves szép kis felesége, gyönyörű kilenc hónapos kisfia ott van a falun. Ha lehet, hozzam el a gyermeket és az anyát. Ezért mentem én akkor el. Gyönyörű idő volt. A Szent László téren ültem fel a gépkocsira, az újságplakátokat akkor ragasztották ki. Megvolt a bécsi döntés, miénk Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely, Bánffy-hunyad, Szatmárnémeti, Csíksomlyó. Kettévágták Erdélyt, Arad, Temesvár, Gyulafehérvár a románoké.

Déli idő volt, özönlöttek ki a városházáról a román hivatalnokok, legtöbbje elhízva a jómódtól. Soha annyi kövér hivatalnokot! Megálltak csoportosan a plakátok előtt. Sohse felejttem el az arcukat, az ólomszürkeséget. Azok a meglepődött, meredt szemek egymásra néztek, egymással nem beszéltek, csak bámulták,

mint egy csodát, hogy mit értek meg. Eddig a jelszó „nici o brazďa” volt. Én Istenem, megaláztad őket, hisz mi csak a cigányok után jöttünk!

1940. szeptember 6-án, pénteken életem legnagyobb boldogságát értem meg. Felszabadultunk! Szabadok vagyunk, ennél nagyobb boldogságot elgondolni sem tudok.

1941. április 11. Nagypéntek. Honvédeink bevonultak a Bácskába.

1941. április 12. Húsvétszombat. A feltámadt Krisztus feltámadást, örömet, békességet hozott nekünk is. Felszabadult Dél-Magyarország. Áldassák szent neve!

1941. június 22-én német–szovjet háború.

1942. minékünk is nagy harcaink vannak az oroszokkal. Nem is olyan régen kaptuk vissza a negyvennyolcas zászlóinkat tőlük és ma már egy éve harcban állunk.

1944. augusztus. Háború, berepülések, bombázások, riadó, nagyon sokszor még éjszaka is. Szegény gyermekek, álmukból riadnak fel, szó nélkül kapják magukra a ruhájukat, kabátot, cipőt. Ha nagy a veszély, rohannak előre, akármilyen sötét éjszaka van, a kertbe, a földbeásott gödörbe vagy az erős cölöpökre vert híd alá. A nagyok az állandóan készen levő légó-csomagot,

– iratok, ruha, fehérnemű – kosarakban, táskákban viszik. Ha idő van, kenyeret és szalonnát is; az ablakokat nem ki, csak megnyitjuk, ajtókat szintén, világot eloltjuk. Mindent itt hagyunk, egész életünk munkáját!

A háború után a mezőgazdaságra egyre nehezebb esztendőök jöttek. A beszolgáltatások olyan mértéket értek el, hogy gyengébb időjárás esetén a család használatára még a fejadag sem maradt. Alig lehetett részesmunkást találni, így a nyári kapálások, aratás idején a család reggeltől estig dolgozott. A földművesek megnyomortításának másik eszköze volt a központilag meghatározott területelosztás. Így már nem a gazda döntötte el, mit termel a saját földjén, hanem a városháza. (A községet 1945-ben Nagyváradhoz csatolták.) Ily módon termelt a nagynéném és édesapám hektárszámra szóját, kendert és cukorrépat. A kollektív gazdaság megalakulása 1951 tavaszára esik. Nagynéném belefáradva a sok fizikai munkába az elsők között aláírta a belépési nyilatkozatot. Ekkor már 61. életévében volt, s tréfásan emlegette sokszor, hogy úgy írták be, elmúlt 16 éves. A statisztikai adatok kozmetikázása nemcsak az aranykor találmánya! Először a kertészetben dolgozott, mivel a fizetség alapja nem a bevitt föld mennyisége volt, hanem a végzett munka. Szerencsére a következő évben pénztárosnak választották, s ezt a munkát töltötte be 69 éves koráig. Ez nem jelentett irodában való üldögélést, hiszen közben a normanapokat is szorgosan gyűjtötte a kapálással, zöldségszedéssel, hanem a pénzügyi műveletek elvégzését és a mezőgazdasági bankban való ügyintézését. Mikor jelentősebb összeg volt nála, nem mert villamosra ülni, hanem begyalogolt Szőlősről a Szent László téri bankba, s egy kopott vászontáskában hozta a pénzt.

Ezután új korszak kezdődött nagynéném életében, hiszen elkísért a falusi egészségügyi körzetbe, Köröskisjenőbe, mint

házvezetőnő. 15 esztendeig ő volt a három falu lakóinak a „nagy-néni” vagy „mătușa”. Akkor még villany sem volt a községben s rajtam kívül egy bába és egy szanitész alkotta az egészségügyi csapatot. Marika néném tartotta a lámpát, ha éjszaka sérültet kellett ellátnom, a saját törülközőért rohant, ha megszült a rendelőben valamelyik cigányasszony a mentő érkezése előtt, a beteg gyermekeknek teát főzött és rizslevet, ha terepen jártunk a házi gyógyszertárból közhasznú orvosságokat adott el s meg is mondta, hogy használják. Eleinte bármit hoztak a betegek ajándékba, nem merte elfogadni.

**Kuglis Mária, 74 éves
Köröskisjenő,
1964. május 30.**

Bizony elég gyengén éltünk, mert mindent a városból cipeltem ki. Egyszer csak javulni kezdett a koszt. Nagynéném bölcs diplomáciával románul elbeszélgetett a méltatlankodó öregasszonyokkal, akiknek visszautasítottam a csekély ajándékot. – Kár a doktornőt zavarnotok, ha adni akartok valamit – mondotta, jertek hozzám! Ez elterjedt s ő nem utasított el néhány tojást, pár darab gyümölcsöt, zöldséget vagy csupornyit tejet. Tizenöt esztendeig éltük a falusi életet ily módon.

Miután visszaköltöztünk Nagyváradra, a családi házba, néhány nyugodt év után, újabb vihar következett, az erőszakos házbontás. Sajnos

olyan időszakban kerültünk rombolásra, hogy egyetlen lej kártérítést sem adtak. Az utcánkban többen belehaltak ezekben a hónapokban, nyolc évvel fiatalabb édesapám is belerokkant; ám nagynéném minden ismerősbe lelket öntött. Nagyon logikusan azon a véleményen volt, ha az erdélyi arisztokraták kibírták azt, hogy kastélyokat vettek el tőlük, mi ezt a városszéli házat nincs miért sajnáljuk (mindig Kemény Jánossal és a marosvécsi kastéllyal példázott). Derűlátó emberként örvendett annak, hogy végül sikerült kiharcolnom a háromszobás lakást (eleinte három garzont akartak adni), nincs tüzelőgond és a meleg víz is folyik.

Élete utolsó negyedében, 82 éves korában kiránduló autóbusszal járt Budapesten és Pozsonyban. Születésnapj meglepetésnek fizettem ki az utat. Olyan boldogan készült, olvasott hozzá, majd annyit beszélt az élményeiről, hogy bármely fiatal megirigyelhette volna.

Az 1986-ban befejeződött életút meglehetősen göröngyös volt, napsütötte és árnyékos oldalakkal, ám Kuglis Mária nagynéném példája bizonyítja, mindenem úrrá lehet lenni szerencsés lelki adottságokkal.

(Elhangzott 1997. április 12-én)

EGY ÉLET TÖRTÉNETE A HUSZADIK SZÁZAD RENDSZERVÁLTÁSAINAK SODRÁBAN

2002. március 15. alkalmából a határon túli magyaroknak küldött Orbán Viktor-üzenet egyik gondolata méltó bevezető ahhoz az életpályához, amelyet ismertetni szeretnék. *„Végleg magunk mögött hagytuk a 20. századot, mely különösen próbára tette a magyarokat. Elviseltünk kilenc rendszerváltást. Túléltünk hat államformát, négy határrevíziót, három forradalmat, két világháborút és kibírtuk, hogy háromszor léptek idegen csapatok az ország területére.”* Írásom hőséne nem adatott meg, hogy mindezt megélje, ám a történelem viharai nyomán volt hullámvölgyben és magasban, élt polgári jólétben, s ette a kommunista rendszer rabkenyerét. Életéhez nem kívülállóként közeledem, mivel édesapám testvérbátyjának sorsát szándékozom személyes élmények, közeli családtagok emlékei és írásos dokumentumok alapján idézni.

A családi történet a Háromszék megyei Erdővidéken indul. Néhány szót kell ejtenem a balladák és a gyönyörű népdalok földjéről, hiszen ez a táj Kriza János, Gaál Mózes és Benedek Elek hazája. A távolban kéklenek a Kárpátok vonulatai, a közelben kisebb-nagyobb magaslatok lombhullató- és fenyőerdőkkel, a völgyekben megbúvó falvakkal, búzát, kukoricát, krumplit termő szántóföldekkel, vadvirágos kaszálókkal. Tisztavízű patakok gyűjtik össze a források, csermelyek vizét, az alattajban sokféle földtörténeti kövület mellett szén rejtőzik, amelyet már több mint száz esztendeje bányásznak. Nagy ajándéka még a természetnek a finom borvíz, amely köpübe foglalt források mellett mélyfurások útján is a felszínre jut, majd palackokban messze tájakra elviszi Bibarcfalva hírnevét.

A család történetének első írásos dokumentuma drága kincs. Ügyesen faragott tokban őrzik a Jósa család nemeslevelét nemzedékek óta. A fekete tintával írott gyöngybetűs szöveg, az eleven színekben pompázó címer, melyen zöld mezőben piciny virágos ágacskával a csőrében fehér kitárt szárnyú galamb áll, kék és piros tollakkal ékesített keretben olyan kitűnő állapotban van, hogy csodálatos, mily módon tudták megőrizni a kicsiny faluban, Bodosban az ősök közel négy viharos évszázadon keresztül. Öklömnyi viaszpecsét és színes sodrott selyemzsinór díszíti még a megsárgult kutyabőrt, melyet a faragott lapos tokkal egy jókora faladában őriznek számos régi irattal együtt. Jósa Máté és Gergely vitézségükért érdemelték ki Báthori Gábor fejedelemtől ezt az okiratot, amely a bodosi és bibarcfalvi határookban levő földjeik utáni mindenféle adóktól, dézsmáktól örök időkre felmenti őket és mindkét nembeli utódaikat, valamint feljogosítja a család tagjait, hogy a nemesi címert szokás szerint viselhessék fegyvereiken, csatában, fegyverjátéknál, viaskodásnál, párbajban és bármely nemesi és katonai gyakorlaton, nem különben pecséteiken, zászlóikon, gyűrűiken, házaikon, pajzsaikon, ünnepélyeken, valamint koporsóikon. Roppant érdekes a latin nyelvű oklevél befejezése, amely magyar fordításban így szól: *„Kelt fejedelmi székhelyünkön Targovistan, február hó 8. napján az Úrnak 1611-ik évében.”* Az aláírás határozott szép nagy betűkkel Gabriel princeps. A magyar fordítás tanító nagyapám, Jósa Gábor kézírása, azzal a megjegyzéssel, hogy az eredeti nemeslevélből fordította Bibarcfalván 1907. évben Balázs Rezső temesvári felső kereskedelmi iskolai igazgató tanár. A hosszú szövegből kiderül, hogy Jósa Máté érdemei után Gergely is nemessé lesz, tehát valószínű, hogy a fejedelem fegyveresei sorában apa és fia teljesítettek szolgálatot a havasalföldi hadjárat idején.

Bizonyára nyolc-tíz nemzedék váltotta egymást a 19. század első harmadáig, mikor dédapám, Jósa László meglátta a napvilágot. Bodosban született 1828. június 20-án és 1850. szeptember

20-án kötött házasságot az 1828. április 30-án született Vinczi Annával. Házasságukból öt gyermek született:

1. Jákób 1851. XII. 7. – 1921. VII. 5.
2. Gábor 1857. V. 11. – 1917. VII. 27.
3. Ágnes 1859. XI. 10. – 1869. IV. 6.
4. Dániel 1861. VIII. – 1864. X. 27.
5. Imre 1863. XI. 15. – XI. 20.

A névsort megfigyelve kiderül, hogy az öt gyermekből mindössze kettő érte meg a felnőttkort, egy fiúcska újszülöttként, másik 3 évesen, s az egyetlen leány 9 évesként távozott a másvilágra. Megjegyzem, mindez a bodosi református egyházközség családi nyilvántartásában olvasható. Szomorú tény, hogy az első feleség is fiatalon halálozott el, 1864. április 22-én, valamivel 36. születésnapja előtt, otthagynva négy kis árvát. Bizonyára sok gondot okozott a birtok is, így nem csoda, hogy néhány hónap múlva, 1864. július 19-én Jósa László asszonyt hozott a házhoz Fagyas Mária személyében, aki 1839. július 8-án született, a házasságkötés idején 27 esztendő. A frigyből utódok nem származtak, ám nagyapám feljegyzéseiből kiderül, hogy szerető édesanyja lett az árváknak. Döbbenetes még, az adatokat megfigyelve az a tény, hogy az utolsó szülött, Imre 1863. november 20-i halála után eltávozott a másvilágra 1864. április 22-én az édesanya, majd 1864. október 27-én a 3 esztendő Dániel, tehát egyetlen év alatt három temetés volt az udvarházból!

Mivel a családi hagyomány szerint a legnagyobb fiú örökölte a birtok jó részét, a másodszülöttet, nagyapámat taníttatták. A helyi iskola elvégzése után a közeli Baróton, majd a messzi Székelykeresztúron tanult. A tanítóképzőt befejezve húszévesen a szomszédos Bibarcfalvára került, ahol a családnak birtoka volt, majd 1885. augusztus 31-én házasságot kötött. Érdekes módon távoli rokont vett el, messzi vidékről, a Rikán túlról, Alsósófalváról, a földbirtokos és 1848-as kapitány, Bakó Sándor Amália leányát. A sóvidéki faluban ma is áll az emeletes udvarház,

amelyben az utóbbi évtizedekben óvoda működik, hiszen a család az ottmaradt fiú ágon kihalt. Nagyanyám, Bakó Amália 1863. szeptember 15-én született és valószínű családi határozat nyomán ment feleségül nagyapámhoz, hiszen édesanyja után birtoka volt a bodosi határban. Érdekes módon késő öreg koráig visszavágyott a Sóvidékre, pedig 79 évesen, 1942. szeptember 30-án, Nagyváradon hunyt el.

Nagyszüleim házassága 1855. augusztus 31-én Bodosban történt, amikor nagyapám 28 éves, nagyanyám pedig fél hónap híján 22 esztendő. Közel két évtized alatt nagyanyám kilenc gyermeknek ad életet:

1. Anna 1886. VII. 16. – 1959. IV. 13.	72 év
2. László 1889. III. 11. – III. 16.	5 nap
3. Margit 1890. III. 25. – 1891. IV. 29.	1 év
4. Károly 1892. II. 15. – 1955. VII. 23.	63 év
5. Mária 1894. I. 7. – 1981. X. 14.	87 év
6. Malvin 1896. VII. 26. – 1981. IV. 4.	84 év
7. Gábor 1898. XII. 19. – 1985. IX. 19.	86 év
8. Irma 1902. VII. 4. – 1903. IV. 21.	9 hónap
9. Erzsébet 1904. X. 29. – 1989. VI. 29.	84 év

Családi fényképek tanúsága szerint nagyapám magas, bajuszos, sovány testalkatú, barátságos mosolyú, nagyanyám is délceg, vékony asszony, aki a családi emlékek szerint szigorúan, ám szeretettel nevelte a sok gyermeket. A szülők mindig szóval fenytettek, soha sem veréssel. A házi munkában és a nevelésben az elsőszülött Anna nagy segítség volt, akit a kisebb gyermekek magáztak, hiszen az első és a kilencedik között 18 év volt a korkülönbség. Késő öreg korukig valamennyien rajongó szeretettel emlékeztek édesapjukra, aki korán a sírba hanyatlott, 60 évesen, 1917. július 27-én. Mindvégig Bibarcfalván tanított, élete utolsó éveiben igazgató volt. Elismerésének dokumentuma a Magyar királyi vallás- és közoktatási minisztertől az 50574 számú levél, melyet Budapesten 1910. június 18-án kelteztek és

tekintetes Jósa Gábor állami elemi iskola igazgató-tanító úrnak címezték Bibarcfalvára. Ebben a népnevelés terén szerzett érdemeinek elismeréséül igazgató-tanítónak léptetik elő, és 200 korona személyi pótlékot engedélyeznek. Családi emlékek szerint nyugodt, minden szavával oktató, ám a fizikai munkában is jeleskedő ember volt, aki nyáron a népes család és napszámosok segítségével dolgozta a bodosi és bibarcfalvi határban fekvő szántóföldeket, erdős kaszálókat, háziállatokat nevelt. Mint a korabeli néptanítók, a falusi közösség békebírája, törvénytudója, állatgyógyásza, gyümölcsfa nemesítője volt. Nagyanyám font-szótt a lányokkal, bizonyoság rá néhány családi emlék, szőttes gyapjú-takaró és kendő. Valamennyi gyermek a falusi osztályok után középiskolát végzett az akkori monarchia közelebbi vagy távolabbi városaiban, így Székelykeresztúron, Nagyenyeden, Debrecenben, Jászberényben és Budapesten. Mivel a pedagógusok és családtagjaik fényképes igazolvánnyal félárú jeggyel utazhattak a vonaton, a nagy távolság nem volt akadály.

Jósa Károly a székelykeresztúri tanítóképzőben tanult. Első volt a szépírásban és gyönyörűen hegedült. Azonban az igazgató felhívta az édesapját, panaszkodva a tanulóra, hogy képességéhez megfelelően nem tanul rendesen, mert a memorizálásban elégtelennek mutatkozott! Amikor nagyapám felelősségre vonta mindezért az akkor nem egészen 16 éves fiút, az kerek-perec megmondta, hogy nem akar falusi tanító lenni, hanem városon akar élni. Ekkor a tapasztalt pedagógus és a jó apa egyezséget kötött a lázadó gyermekkel, miszerint az kötelezi magát, hogy becsületesen fog dolgozni és minden évben csináltat a három lánytestvérének egy-egy pár magas szárú cipőt, ami akkoriban elég sok pénzbe került és kötelező volt a tanítóképzőben. Ezután az iskolaév végétével az édesapa felutazott Budapestre és el tudta intézni, hogy a két év tanítóképzőt végzett fiút kinevezzék Debrecenbe fináncnak, mindössze 16 évesen. A fiú egy kis faládjában őrizte minden vagyonát, kincse volt na-

gyon szép kézírása és hegedülni tudása. Felettesei nagyon szerették és támogatták a jóképű, szálegyenes tartású, magas, kellemes orgánumú fiatalembert. Néhány évvel ezelőtt egy közel százéves idős szőlősi néni mesélt a nagybátyámról, aki egy időben, mint malomtulajdonos Váradszőlősön lakott. Gyönyörű ember volt, nagyon kedves és udvarias, mondotta az idős asszony, jó magyar és istenhívő, aki bár módos volt, mindig segített a rászorulókon. Visszatérve a debreceni évekhez, a családi fáma úgy tudja, a mutatós fiatalember szerelmi kalandba keveredett, törvénytelen kislánya született. Elöljárói, hogy ne kelljen szinte gyermekfejjel elvennie a megejtett leányt, áthelyezték Nagyváradra. Így 17 éves korától, 1909. március 1-jétől a nagyváradi pénzügyőrség szolgálatába állt, mint vigyázó 750 korona zsoldért. Éppen 19 éves születésnapján, 1911. február 15-én írta alá az újabb pénzügyőri eskü szövegét, mikor fővigyázóvá előléptetve fizetését évi 1000 korona zsoldra emelték. Eszerint I. Ferenc Józsefnek fogad tántoríthatatlan hűséget és engedelmességet, megtartja Magyarország törvényeit, előjárói irányában tiszteletet tanúsít, pontosan és lelkiismeretesen dolgozik, a felek irányában illedelmesen viselkedik, tőlük ajándékot nem kér, sem el nem fogad, a hivatali titkot megőrzi, becsületesen viselkedik a szolgálatban, valamint azon kívül. Ezekben az években Tenke, Nagyvárad környéke, Élesd, majd Nagyvárad városa a szolgálati területe. Hivatása az első világháború kitörése után is jó ideig mentesítette a katonai szolgálat alól. Közben megismerte jövendő feleségét, Kasza Ilonát, aki Kasza Lajos váradi postás árva leánya volt. Jellemző történet a monarchia korából mikor, bár nem beszéltek róla, de létezett szociális háló! Így a postás egy hideg esős napon levélkihordás közben tüdőgyulladást kapott, ami öt nap alatt elvitte. Ott maradt az özvegy négy lánnyal máról holnapra kereset nélkül. A magyar állam azonnal intézkedett, mivel szolgálat közben szerezte a halálos betegséget és megadott számára egy italkimérési és kocsmatartási engedélyt a Nilgesz-

telepen, ami akkor nagy fejlődés alatt állt. Ez az állomással szembeni domboldalon lévő negyed akkor még külvárosnak számított. Odajártak szórakozni a fináncok, s még a háború előtt a két nagyobb lány férjhez ment két pénzügyőrhöz.

Néhány levél megmaradt ezekből az évekből. Szinte mindet az édesapa írta Bodosból és beszámolt az otthoniak egészségéről, a gazdaság állapotáról, az árakról, időjárásról, ismerősökről, valamint az akkor már tanítónőként dolgozó két lánytestvér életéről. Mária és Malvin az Alföldön tanyasi iskolákban dolgoztak, távol a családi fészektől. A megszólítás: Kedves fiam Károly, Drága fiam Károly vagy Édes fiam Károly, míg az utolsó mondat Isten velünk s az aláírás apa és a többiek, apa, anya és a testvérek. Gyakran csomagot váltanak, otthonról élelmiszert küldenek, Károly a viselt ruhát és az üres dobozokat postázza, mert úgy tűnik a háborús időben az hiánycikk falun. Szívbemarkoló az egyik levél közepén leírt szülői aggodás: *„Fiam, vajjon neked lesz-e részed e rettentő embergyilkolásban?”* Az 1916. április 20-án kelt levélben rövid hír egy falubeliről: – *„Bogdán Gyuri, ki Amált kérte, most itthon van egy ápolónővel, haldoklik szegény, épp ma írtam neki végrendeletet.”*

Több levélben is aggodik a tanyasi iskolában tanító két lányért, akik valószínűleg levélben nyugtatják az aggó édesapát, míg anyjuk gyakorta elutazik Háromszékről az Alföldre, az utat megszakítva

Jósa Gábor és családja

felkeresi pénzügyőr fiát Váradon. Az egyik levélben aláhúzott sorok: *„Na, hát ha megérném, hogy bár 2–3 gyermekem jó élehető állapothoz jutna – nem bánám, ha meghalnék és nyugodtan mennek síromba!”* (Mintha megérezte volna, hogy alig egy év van hátra az életéből!) Máskor szemrehányást tesz a nagyváradai pénzügyőri palotába címzett levelezőlapon: *„A természet szépsége meg a folytonos jóllét elvonták figyelmedet a szülői otthonról, mivel rég nem írtál ide.”* Máskor aggódik fia egészségéért, és akkor divatos gyógyszert ajánl. Röviden saját betegségéről is ír és arra utal, hogy Földváron járt orvosnál. Másik levelében is odavetett mondat – *„mi gyengélkedünk. Fiam tartok tőle, hogy még titeket is kicserélnék rokkant pénzügyőrökkel, s háborúba küldenek, szóval neked is meg kell köstölnöd a háború borzalmait. Én ezért is eleget aggódom, de tenni róla nem tudok.”*

Aztán 1916. október 1-jén katonai szolgálatra hívták be Károlyt, ám hála szép írásának, mindvégig írnokként vészelté át a háborút, bár elkerült még az orosz frontra is. Először Püspökladányban szolgált a 2. sz. császári és királyi gyalogezrednél, majd Prágában tölt hosszabb időt. Megmaradt egy tábori postai levelezőlap, melyet 1917. január 29-én Sártón ír az édesapa, Mária lánya szolgálati helyén, Prága IV. ker. Karatän Spital címre és a közeli Dévaványán 1917. január 30-án ad postára a bélyegző tanúsága szerint. A rövid levél mindössze tíz sor. *„Kedves fiam Károly, tudatom Gabi január 15-én estve Bpesten volt, ti jórészt egy vonaton utaztatok, bámulatos, hogy nem találkoztatok. Ő Nagyajtán állott elő, nem vették be. Anyádtól várom az arképes igazolványokat, addig menni nem tudok. Fiam, ahogy kijössz a kórházból, rögtön írj, hogy küldhessiünk csomagot. Itt nagy tél van s nagy a drágaság. A közlekedés most is lassú. Anyádtól épp most postán van egy ajánlott levelünk. Malvin s mi is jól vagyunk. Várjuk az értesítőket. Borbáth hadnagy úrnak add át üdvözlözetemet. Lapjaid egy hétre jönnek ide. Isten óvjon drága fiam. Sártó, 1917. jan. 29-én. Csókolunk apád s testvéreid.”*

Meg kell jegyeznem, hogy Gabi nem más, mint édesapám, aki ebben az időben Budapesten járt a képzőbe. Mivel 1916 decemberében töltötte be a 18. évet, otthon, Erdővidéken kellett sor alá állnia.

Aztán bekövetkezett a nagy veszteség, Jósa Gábor, az aggódo édesapa 1917. július 27-én alig hatvanévesen meghal és Bodosban temetik el. Sírköve és a kovácsolt vaskerítés ma is jó állapotban megvan, hála bátyja, Jákób leszármazottjainak, akik szép számban ma is Bodosban és a szomszédos falvakban élnek.

Ezután a család gondja özvegyére hárul, hiszen Károly még a háborúban van, csak 1918. december 2-án szabadságolják, s a pénzügyőr-szolgálatra 1918. december 27-én veszik vissza.

A családi iratok között megtalálható az esküokmány, melyet Jósa Károly, mint pénzügyőri fővigyázó ezen a napon aláírt Cspikés Sándor p. ü. Titkár előadó előtt. Ez a szöveg mintegy harmada az 1911. évből származó eskünek. Eszerint esküszik az élő Istenre, hogy a Magyar Népköztársasághoz és annak alkotmányához hű lesz, a törvényeket és a törvényes szokásokat, rendeleteket, utasításokat és szabályokat megtartja, hivatali eljáróinak és felsőbb hatóságainak engedelmeskedik, velük szemben tiszteletet tanúsít, a felek irányában szabályszerűleg és illedelmesen viselkedik, a törvénszegők ellenében nem lesz elnéző, a hivatalos titkokat megőrzi s a hivatásával járó kötelezettségeket lelkiismeretes pontossággal, legjobb tehetsége szerint teljesíti.

Érdekes tanulmányozni a pénzügyőri előadók évenkénti értékelését, amely kiterjed az egyéni tulajdonságokra, magatartásra, anyagi helyzetre, szolgálati érdemekre, társadalmi műveltségre és egészségi állapotra. Valamennyi kiemeli komoly férfias viselkedését, néha megjegyzi, hogy tisztán és csinosan öltözködik, nincsenek adósságai és káros hajlamai.

Édesapja halála után a katonaságtól szabadulva, anyja és testvérei gondja is a nyakába szakad, hiszen biztos állásban

lévén, akaratlanul is családfőnek számít a háborús, zavaros időkben. Közben magánélete is foglalkoztatja, hiszen ideje lenne családot alapítani. A frontról irogatott Kasza Ilonának, a postás árvának, akit bevonulása előtt ismert, ám komolyan nem kötelezte el magát. Így a lány ez alatt gyűrűs menyasszony lett. Vőlegénye tanító, tehetséges amatőr festő, legalább is egy emlékül adott zsánerkép erről árulkodik. Mikor Károly hazajött, látván, hogy lemaradt, bevetette mindig bevált kedvességét és visszahódította a lányt, akinek titokban borsódzott a háta, hogy kövesse vőlegényét egy kis szatmári faluba, ahol az akkor tanító volt. A jegyesség felbontása után elhatározták, hogy rövidesen egybekelnek. Így a vőlegény engedélyt kért a pénzügyőri igazgatóságtól a házasságkötéshez, amit 1919. március 21-én meg is kapott. A frigy 1919. április 12-én létrejött. Kasza Ilona, aki 1899. május 28-án született, ekkor nem egészen húszesztendő, míg Károly 27 éves. Mivel ebben az időben már zajlik a rendszerváltás, válaszút elé kerülnek. Nem megy el Magyarországra, mint sok hivatali társa, mert nagy családja a Székelyföldön volt. Ekkor a románoknak szükségük volt magyar tisztviselőkre, mivel iskolázott emberekben még az Ókirályságban is hiány mutatkozott. Egyetlen leánytestvére, Malvin maradt Magyarországon, miután Dévaványán férjhez ment egy helybeli tanítóhoz. Mária ellenben otthagya az alföldi tanyasi iskolát, hazament és Török Albert középpajtai földbirtokos felesége lett.

A fiatal házasembert rövid idő múlva előléptetik, pénzügyőri szemlélsz lesz. Így újból esküokmányt ír alá 1919. augusztus 31-én, melynek szövege azonos az 1918. december 27-én kitöltött ívvel. A magyar szövegben ezúttal a Magyar Népköztársaság szó át van húzva és kézírással beírva, hogy I. Ferdinánd királyhoz és a Román államhoz esküszik hűségre és a felsorolt törvények mellett a Román kormányzótanács rendeleteit is megtartja.

A fiatal pár egy kis egyszobás-konyhás lakásba költözik a Pavel utcába, s ott születik egyetlen fiúgyermekük, László, 1920.

január 21-én. Főnöke ekkor már egy Csernovichból Váradra került Traian nevű ember, akinek német nő volt a felesége. Ez utóbbi örült, hogy az akkor szinte teljesen magyar lakosságú városban volt akivel németül csevegjen, hiszen Károly a fronton elég jól megtanulta a nyelvet. Ő protezsálta aztán a kitűnő modorú fiatalembert, hogy jó hivatali helyre ossza be a férje. Előny volt az a tény, hogy románul is beszélt, hiszen még pályája elején Várad környékén, Élesden, Tenkén szolgálva, elsajátította a beszélt nyelvet. Aztán ismét közbejön egy romantikus történet, ami életében sorsdöntő fontosságú. Mint finánc, állandóan dolga volt a bankokban is. Itt hozta össze a sors egy fiatal zsidólánnyal, Zöld Magdával, aki tisztviselő volt és fülig szerelmes lett az udvarias, jóképű emberbe. Idővel viszonyuk lett, s a lány elárulta barátjának a csődbejutott iparosok nevét, akiknek a házáat a fizetetlen kölcsönök részletei miatt a bank készült elárverezni. Ezeket aztán Károly felkereste és felajánlotta, hogy megveszi a házukat készpénzért. Legtöbben kaptak az ajánlaton, mert így megmenekültek a végrehajtás szégyenétől. A kezdő tőke a megtakarított pénz és a felesége öröksége volt, miután eladták a Halász utcai Kasza-házat, s annak fele része Ilonáé lett, mert a legnagyobb lány, aki gazdag malomtulajdonos felesége volt, lemondott a részéről a húga javára. Az évek során mintegy 25 ingatlant vásárolt, majd adott el. Ragyogó ötlettel a házakat teljesen felújította a bodosi ezermester rokonok segítségével, akik ács, kőműves és szobafestő munkát kellő szakértelemmel éjjelnappal dolgozva elvégezték. Így megélhetést adott a falusi rokonoknak a mezőgazdaságilag holt időben és egyben gyarapította a saját tőkét, hiszen a felújított házakat gyakran a vételi ár duplájáért adta el.

Közben a szerelmi viszony kitudódott, mivel egyik sógorasszonya állandóan kémkedett. Így egyszer meglátta, mikor Zöld Magda kézen fogva sétáltatta az óvodáskorú Lászlót, akit édesapja kivitt a Körös-partra. Az okos feleség azonban beletörődött a

ténybe, hiszen a kicsiny lakásból rövidesen nagy, ötszobás villába költöztek az állomással szemben, egyholdas szőlővel, udvarral, zöldségeskerttel. Később a szépen gyarapodó pénzt befektette Károly egy 30 holdas fugyivásárhelyi tanyába, ahová vakációban pihenni kiköltözött a feleség és a fiú az unokatestvérekkel.

Ebben az időben a fináncok kivétel nélkül meggazdagodtak, mert összejátszottak a zsidó szeszgyárosokkal. Nem volt már meg a monarchia szigorú fegyelme, a korrupció akkor is virágzott. Egy darabig Károly is benne volt az ügyletben, de érezte, hogy veszélyes lehet a dolog és még idejében áthelyeztette magát Traiannal egy másik ügyosztályra. A házak vételét és eladását is abbahagyta, mert új üzlet jelent meg a láthatáron. Volt egy finánc barátja, aki a Csongrád megyei paprikamalomban volt pénzügyőr, mivel a paprika Magyarországon állami monopólium volt. Ez az illető sűrűn hazajárt a szüleihez Váradra, s ilyenkor találkoztak. Jósa Károly ragyogó ötlettel állt elő, kérte barátját, érdeklőd-

Jósa Károly és családja

je meg, nem lehetne-e Romániában is egy malmot beindítani? Rövidesen megérkezett a kedvező válasz, hogy minden támogatást megadnak, mert olyan nagy az igény a paprikára, hogy ez nem jelent nekik konkurenciát, csak egy kikötésük van, részvénytársaságot kell alapítani. Megadták mennyi legyen az induló tőke és feltétel volt, hogy csak magyarok lehetnek tagok, ne legyen köztük sem román, sem zsidó. Károly meggyőzte két volt pénzügyőr ismerősét, Kállayt és Fehér Gézát, valamint Szatmárit, aki mint mozdonyvezető egy időben szép summát gyűjtött az ember-csempészetből. A négy személy összedobta a szükséges tőkét s megalakította a részvénytársaságot. Ezután az iratokat bemutatta Magyarországon, ott azonnal szakkönyveket és vetőmagot kapott. Kioktatták, hogy csakis magyar falvakban indíthatja el a termesztést, ahol speciális jó homokos talaj van a paprikának. A magyar határ mellett Érsemjén, Körtvélyes volt megfelelő terület. Természetesen a földműveseket is meg kellett győzni, ám az viszonylag könnyen ment. Szőlősön a Pecéhez közel találtak megfelelő épületet, artézi kutat is fúrattak, majd megvették a gépeket. Így a termés betakarítása után rövidesen beindult az Imperial paprikamalom. Jósza Károly külön igazgatói fizetést is kapott, hiszen ő szervezte meg az egészet, s övé volt a legtöbb részvény, ami után szintén járt részesedés. A gyár olyan jóminőségű paprikát állított elő, hogy később még Svájcba és Svédországba is exportált, nem beszélve az óriási balkáni piacról és Nagyromániáról.

Időközben miután eladta az állomással szembeni házat egyik sógorának, valami pénzzel megpótolva az összeget, megvette a Ghillányi utcai nagy házat, ami igen jövedelmező volt. A családi lakrész mellett számos üzlet és udvari lakás is volt az ingatlanban. Itt adott lakást Mária húgának, aki elvált mulatós középajtai birtokos férjétől és két kisgyermekkel Váradra költözött. Mivel tanítónőként állást magyar iskolákban sem kapott, hiszen nem tudott románul, így egy ideig a bátyja tartotta

el. Ismét ragyogó ötlet és az üzlettársakat meggyőzte, vegyék meg közösen a körösszegi nagy lisztes malmot. Oda kivitte a hűgát, mint könyvelőt és ügyintézőt, aki az évek alatt annyit összehozott, hogy a megélhetés mellett két házat is tudott venni Váradon. Közben legnagyobb testvérét és annak férjét is Váradra hívta, mert a paprikamalomban megbízható emberekre volt szüksége. Így a paprikapucoló műhelybe, ahol állandóan 25–30 nő dolgozott, Varga Ferenc volt a felügyelő és munkavezető, aki eladta Baróton a házat és élelmiszerboltját, hogy Váradon a gyár közelében kertes házat vegyen a Ghillányi utcán.

Ezután meg kellett oldani legkisebb húga, Erzsébet problémáját, aki Enyeden tanult a tanítóképzőben, ám ő sem akart falusi tanító lenni, akárcsak bátyja évekkal azelőtt. Ezért Váradra hozta, és a családban tartotta, mint felesége kisegítőjét a házi munkában. Ott ismerte meg jövődő férjét, Rusz Lászlót, aki elmagyarosodott román származású ember volt Kolozs megyéből és szintén pénzügyőr. A házassági szándékra a család nehezen békélt meg, ám megenyhültek, mikor a férfi bemutatta nemeslevelét, amelyet valamelyik elődje Apafi fejedelemtől kapott s abban Rusznak írták a családnevet. Ennek ellenére meggyeztek, hogy nem vállalnak gyermeket, mert nem tudják eldönteni azok reformátusok vagy ortodoxok legyenek. Érdekes módon úgy emlékszem Laci bácsira, mert a családban így hívtuk, hogy mindig magyarul beszélt és állandóan magyar könyveket olvasott késő öregkoráig.

Jósa Károly, mint presbiter rendes templomjáró volt családstól Velencén, ahol akkoriban Kis Károly volt a lelkész. Később támogatta Szebeni Istvánt is, aki a Ghillányi úton új parókiát szervezett, a velencei filiáját. Egyházával mindig bőkezű volt, nem csak közeli és távoli családtagjaival.

A húszas évek végén már csak az édesanya és a kisebb fiú, Gábor maradt Erdélyben, aki szintén nem vette hasznát Budapesten szerzett tanítói diplomájának a román nyelvvizsga

hiányában. Ezért letette a gépészi vizsgát, majd eladták a házat és a birtok jórészét és vettek egy 35 holdas tanyát Váradpósán, miután Károly és a Dévaványán élő Malvin lemondtak a rájuk eső örökségről. Kivitték azt a cséplőgépet is a tanyára, amelyet Károly néhány évvel előbb vett meg és a nyári hónapokban a Várad környéki falvakban működtetett.

1930-ban sógora, Janky Sándor megunta a falusi életet, s eladta a poklostelki malmot és olajütőt, s a mellette lévő jókora házat, telket Jósa Károlynak. Ez azután bérlővel üzemeltette, így a családi vagyon szépen növekedett.

Jósa Károly – karikatúra

Nem sokkal később újabb gyámolításra szoruló család szakadt a nyakába, hiszen édesanyjuk öccsének özvegye öt kiskorú gyermekkel szükségét szenvedett, miután a jóval idősebb férj és a nagyravágyó szép fiatal feleség elherdálta a családi örökséget Alsósófalván. A nagyobb gyermekeket mesterségre taníttatták, míg a mezőgazdaság iránt érdeklődő fiúk a tanyasi munkában segítettek. Később a lányokat tisztességesen ellátva kelenyével sorra férjhez is adták.

Közben ismét jó üzlet tűnt fel a láthatáron Váradszőlösön. A Pecén levő malmom a 13. századtól az örkanonok, majd a váradi püspökség tulajdonában volt. A 19. század végén az egyház

eladta és 1935-ben Geher Antal helybeli tehetős polgáré volt, aki tetemes kártyaadósságot halmozott fel. Ezért kényszerült eladni, de csakis magyar embernek szeretne volna. Jósa Károlynak megtetszett a jólmenő lisztmalom és a vele járó jókora telek és gyümölcsös, így nekilátott a tetemes vételárat összeszedni. Mivel ebben az időben kötelezték a fináncokat román nyelvvizsgára, sógora, a nála idősebb Kóti Elek megijedt a ráváró kolozsvári megpróbáltatástól, inkább hazament Komádiba gazdálkodni. Felesége és leánya Váradon maradt a nagy ötszobás házban. Erre Jósa Károly vállalta, hogy élete végéig eltartja a sógornőjét, és leányát taníttatja annak fejében, hogy eladja a túlságosan nagy házat, és kisebbet vesz a két nőnek. Még pénzt is vett kölcsön és egy év alatt kifizette az akkor nagy összegnek számító százezer lejt. Mivel ebben az időben Szőlős nagyon jó egészséges lakóhelynek számított, a család kiköltözött a kastélynak becézett emeletes házba. Mivel üzleti ügyei jócskán lefoglalták, azért a pénzügyigazgatóságtól 1936. december 31-én nyugdíjba vonult. A szőlősi malmot is bérlőknek adta ki, majd 1939-ben kötött szerződést az igen rátermett telegdi Chirodea Péterrel, aki két év múlva a nagyobbik Bakó unokatestvér férje lett és becsületesen dolgozott az államosításig. Érdekesség, hogy Péter és felesége, Jolánka a család tudta nélkül a malom padlásán hónapokig bújtatott egy váradi zsidó lányt a deportálás után az oroszok bejöveteleig.

Jósa Károly fia, László érettségi után két évig Bukarestben gyógyszerészhallgató, majd a bécsi döntés után tanulmányait Budapesten folytatja, és 1943-ban végez. Magyar időben Károly tehetős üzletember, két saját malommal, paprikagyári részvényvel, több váradi ingatlannal. 1942-ben a város központjában, a színháztól mintegy száz méterre négyszobás, összkomfortos kertes házat vásárol a Szalárdi utca 2. szám alatt és az év jó részében már nem Szőlősön, hanem a belvárosban tartózkodik. A front közeledtével, mint nagyon sokan 1944 őszén, Budapestre

menekül, hogy közelebb legyen egyetlen fiához, aki katonaként Szombathelyen, mint gyógyszerész dolgozik, míg nevelt lánya, Kóti Márta hadikórházban ápolónővér. A magyar főváros ostromát nehéz körülmények között élék végig, majd a házaspár 1945-ben, fiuk 1946-ban tér haza. Mivel már új szelek fújnak, Jósa Károly ismét munkát vállal, tisztviselő a váradi kefegyárban. Fia szintén különböző vállalatoknál dolgozik, mert diplomáját egyelőre nem tudja honosítani. Közben Lászlót 1947. december 16-án letartóztatják valuta és arany birtoklása miatt, és három év javító fogházra ítélik. Jó társaságba kerül, ott tanul meg angolul, s gyakorolja a német és francia nyelvet.

1948-ban államosítják a malmokat, mint az kiderül egy 1948-as Monitorul oficial – Hivatalos Közlöny-számból. Azután írásban közlik, hogy 1950-ben a szőlősi házat és a mezőgazdasági területet is elveszik, szintén ebben az évben rögzítik jegyzőkönyvben a Ghillányi úti ház államosítása mellett a Szalárdi utca 2. számú házat is, amelyben a házaspár mellett lakik a sógornő, Kótiné és Márta leánya, aki kórházi nővér ebben az időben. Egyelőre az ingatlanban hagyják őket, ám lakbért kell fizetniük. Ezután 1950. július 10-én Jósa László jó magaviseletéért valamivel hamarabb szabadul, mint három év. Megélhetést keresve, különböző építőtelepeken dolgozik, mint tisztviselő, majd 1952. október 15-től gyógyszerész. Vidéken kap állást három évig. Sarmaság, Cséffa, Margitta, Derna, Szalonta az állomáshelyei, majd 1957-től nyugdíjazásáig a Nagysándor utca sarkán lévő nagy patika. Később pereskedés után elismerték, hogy ártatlanul ült a börtönben és törölik a büntetett előéletűek sorából. Közben szabadulása után ismét sportolni kezd és a váradi vízipóló csapat oszlopos tagja hosszú ideig. Különben 1952 tavaszán megnősül és bérlakásba költözik feleségével együtt.

Jósa Kálmán kálváriája 1953-ban tetőzött, mikor egy éjjel a titkosszolgálat letartóztatta. Mint rémhírterjesztőt vallatták, és bírósági ítélet nélkül vitték el a Duna mellé egy kísérleti gaz-

daságba, ahol a rabok dolgoztak. Több mint egy év után szörnyen lefogyva, nagyon legyengülve, előrehaladott gyomorrákkal engedték haza. Közben a feleségét a letartóztatás után kilakoltatták a Szalárdi utcai lakásból és az Úri utcába költöztették egy gyengébb minőségű lakásba, társbérletbe dr. Timiș Gavril ügyvéd feleségével és két gyermekével. Emlékszem, mint diák jelen voltam Károly bátyám hazatérte után az édesapámmal való találkozón. A délceg ember árnyéka volt önmagának, sápadt és sovány volt. Mindketten könnyeztek, mikor meglátták és megölelték egymást. Halkan mondta apámnak, a munka nem volt nehéz, a rossz kosztot is meg lehet szokni, de a kínvallatás rettenetes. *„Nem hagytak aludni és a szemembe erős villanylámpával világítottak, de akkor sem volt mit bevallanom öcsém”* – mondotta. Nem sokat élt már ezután, hiszen 1955. július 23-án, 63 éves korában meghalt. Az Olaszi temetőben nem talált végső nyughelyet, mert exhumálni kellett a pusztuló sírkertből, így sírja a Rulikowskiban van jelenleg.

Jósa Lászlónak és feleségének két fia van, András és Károly. Mindkettő mérnök. A kisebbik fiú feleségestől 1984-ben Budapestről Ausztriába jutott, majd menekültként később Sidneyben telepedett le. Szülei 1989-ben meglátogatták és ők is Ausztráliában maradtak. Itthon élő négygyermekes fiuk, András, már évek óta a városházát és a törvényszéket járja, hogy a nagyapai vagyoni maradványát visszaszerezze. A Ghillányi utcai házat rég lebontották, helyén tömbház, a szőlősi leromolva most cigánytanya, a kertet rég beépítették családi házakkal, a malom helyén koporsógyár. A hazai viszonyokra jellemző, még semminek nincs birtokában, csak a több kilónyi nehezen összeszedett iratnak. Reménykedjünk, hogy egyszer hasznát látja nagyapja vagyonának és 82 esztendő édesapjának lesz annyi öröme Ausztráliában, hogy legalább unokái élvezzenek anyagi hasznot dédapjuk örökségéből.

(Elhangzott 2002. május 4-én)

A HUSZADIK SZÁZAD TÖRTÉNELMÉNEK TÜKÖRCSEREPEI

A váradoszai római katolikus egyházi anyakönyvek

A Sebes-Körös jobb partján és a dombok oldalán elterülő városrész már a vár alapítása utáni évszázadtól lakott, immár több mint nyolcszáz esztendeje. Városunk történelme során többször került végveszélybe, így építészeti emlékei elpusztultak. Erre a sorsra jutottak gyakorta az írott emlékek is. A sors és a parókia lelkészeinek bátorsága mentette meg az irattárat, mikor az állam begyűjtötte az egyházi dokumentumokat, melyek javarésze még most is ismeretlen helyen lapul. Így csekély hiánnyal 1784-től, rendkívüli iratok birtokában van az olasz egyházközség.

Amikor a huszadik századi anyakönyvek feldolgozásához kezdtem, fogalmam sem volt, milyen óriási anyaghoz nyúltam. Kiderült, hogy 1936-ig a Körös jobb partján csak itt folyt anyakönyvezés; ezután a püspöki székesegyház is kezdte vezetni a keresztelesek, házasságkötések és temetések nyilvántartását. Ily módon a század első harmadában 3–400 körüli évente a keresztelesek és eltemetettek száma. A szertartást végző papok listája is több mint száz, hiszen az egyházközség lelkészei és káplánjai mellett szolgálatot végeztek a szerzetesrendek papjai, a teológiai intézet tanárai és a kórházi lelkészek is. Érdekes módon, ez utóbbi szolgálat csak a század közepe táján tűnik el, addig főállású lelkész foglalkozik a kórházba beutalt betegek lelki gondozásával.

A váradoszai parókian, főleg fiatal papként – kápláni minőségben megfordult szinte valamennyi lelkész, aki valaha ebben a száz évben Váradon szolgált. Plébános hosszú ideig Imrik Sándor, Gálffy Sándor, Zitzmann Ferenc, Matos Ferenc és

Tempfli József. Jelenleg Kiss Albert provikárius látja el ezt a szerteágazó tevékenységet jelentő feladatot.

A hatalmas köteteket tanulmányozva rájöttem, több részletes tanulmányra való anyagot találtam. A század első évtizedeiben a régen porladó kezek csodaszép írással, gondosan vetették papírra az adatokat. Már rápillantásra is olyan érzés fogott el, mintha a múzeumban gyönyörködnék egy szép műalkotásban! Bizony ebben az időben az olvasható szépírást az iskolában tanították – kitűnő eredménnyel. Ekkor az adatok bősége is jellemző. Így a keresztek neve mellett szerepel a szülők foglalkozása és pontos lakhelye, sőt származási helye (kiderül, a monarchia egész „kis Európa” lehetett...), valamint a bába neve is. A születés után röviddel megtörtént a keresztelés, hiszen a magas csecsemőhalandóság miatt így volt célszerű, hogy nehogy kereszteletlenül haljon meg a kicsi. Gyakorta a megjegyzésben szerepel, hogy „szükségből” a keresztelést elvégezte a bába, ritkábban az újszülött édesanyja. Érdekes módon, összevetve ezeket az adatokat a halálozási anyakönyvvel, kiderül, hogy ezek az életképtelennek tekintett újszülöttek túléltek. Az anyakönyvben persze a keresztszülőkről is adatokat rögzítettek. Az egybekelteknél is hasonlóan bő ismereteket közölnek a házaspárt és a tanukat illetően.

A temetési nyilvántartás megőrökíti az elhunyt személyi adatain kívül az elhalálozás helyét, annak okát, az egyházi szertartást végző pap nevét és funkcióját, valamint a temetés helyét. Engem meglepett a kórokok változatossága, főleg a monarchia idején. Sajnos később, mikor a diagnózist már a hivatalos világi iratokban románul írták, a lelkész gyakran „olvashatatlan írás” megjegyzést tesz a halál oka rubrikába. Különösen érdekesek a megjegyzés rovatban szereplő feljegyzések. Így az öngyilkosságnál mindig ott az orvosi igazolás, hogy az egyházi szertartást elvégezhessek. Érthetően a korabeli orvosok mindig igazolták, hogy az elhunyt pillanatnyi elmezavarában követte el

végzetes tettét. Balesetek, gyilkosságok is rövid magyarázatra indítják a lelkészeket, így ezek szenzációs dokumentumok. Egyik rubrikában megjegyzik, hogy „ellátták” vagy sem az illetőt. Ez a betegek szentségének kiszolgáltatását jelentette, valamint a gyónás és áldozást a halál beállta előtt kevés idővel. A kórházi lelkész szolgálata valószínűleg a nap minden időszakára kiterjedhetett, így súlyos balesetben elhunytak esetén is szerepel a megjegyzés, hogy „elláttatott”.

Az anyakönyvi adatok mellett számos érdekességet rögzít a *Historia domus*, amelyet sajnos az utóbbi évtizedekben már nem vezet egyetlen egyházközség sem.

A huszadik század elején Nagyvárad lakossága 47 018, a katonasággal együtt 50 177. Anyanyelv szerint 91,3% magyar, 5,1% román és 2,4% német. A legnépesebb városrész ekkor Olaszi, 16 697 lakossal. A „Ház története” szerint az 1900-as évek elején közel 13000 római katolikus él a parókia területén. Nagy munkálatok ideje ez, hiszen 1903–1905 között épül a ferencesek lebontott, régi – 1732. évi – temploma helyén, Szmrecsányi Pál püspök alatt az olaszi plébániatemploma, a Szentlélek kiáradása tiszteletére. Az építkezés költségeiről, a szentelésről is beszámol a krónika. Érdekesek az időjárásról szóló híradások, így 1910-ben a tél szokatlanul enyhe volt, a Körös nem fagyott át, a jégvermek üresen maradtak, a mezei férgék igen elszaporodtak.

Ezután következnek a statisztikai adatok és magyarázatok tízéves felbontásban. Érthető módon a közel három hónapos adatgyűjtésből csak egy rész kerülhet be a jelen dolgozatba. A kereszteltek és elhunytak adatai 1901–2000 között teljesek, az egybekeltek pedig csak 1917-től, mivel 16 esztendő anyakönyve hiányzik.

A továbbiakban a keresztelteknél az első oszlopban az összlétszám, másodikban a fiúk, közülük törvényes, illetve törvénytelenek, továbbá a leányok hasonló felosztásban.

Kereszteltek 1901–10 között

	Össz.	Fiú			Lány		
1901	241	121	97	24	120	94	26
1902	237	126	108	18	111	87	24
1903	257	146	111	35	111	84	27
1904	232	114	90	24	118	95	23
1905	271	146	115	31	125	90	35
1906	248	136	107	29	112	81	31
1907	278	139	106	33	139	112	27
1908	269	135	101	34	134	107	27
1909	278	139	114	25	139	109	30
1910	274	139	116	23	135	104	31
Össz:	2585	1341	1065	276	1244	963	281

Leggyakoribb keresztnemek

Fiú: József, János, Sándor, István, Ferenc, László, Lajos, Gyula, Béla és Károly.

Lány: Mária, Erzsébet, Ilona, Margit, Anna, Róza, Julianna, Irén, Gizella és Magda.

A neveket illetően gyakori, hogy két-három nevet is adnak a gyermeknek. A naptárban található nevek szinte teljes színességében megtalálhatók – a hagyományosak –, ám elvértve van már Zoltán, Árpád is. Van Vince, Lőrinc, Gaston, Nándor, Antal, valamint Matild, Olga, Bella, Jozefa, Melánia, Karolina is szép számmal.

A szülők foglalkozása gyakran „magánzó”, sok a városi hivatalnok és diplomás, az iparosok minden válfaja, kereskedők és MÁV-alkalmazottak. A katonaság jelentős számarányáról árulkodik a különböző hadnemhez tartozók száma, van földműves és szőlőmunkás is. A törvénytelen gyermek édesanyja rendszerint cseléd, szobalány vagy napszámosnő, néha „magánzó”, akad színésznő és kávéházi „felíró”.

Az ikrek száma évente egy-kettő, ám vannak évek, mikor nem keresztelnek ikergyermekeket.

Ebben az évtizedben hiányzik az egybekeltek anyakönyve.

A halálozásoknál korcsoportonként követtem a létszámot, így csecsemőkori halálozást, majd továbbiakban tízévenként írtam ki a számadatokat, persze itt is férfi – nő külön-külön.

A halálokokat figyelembe véve követtem az orvosilag megszokott csoportokat, tekintetbe véve a korabeli sajátosságokat. Így a tuberkulózis bár fertőző betegség, külön rovatban szerepel, hiszen volt idő, mikor a halálozások között vezetett. Bevallom régi lexikonokhoz és értelmező szótárhoz is kellett folyamodnom néhányszor, hogy az igen gyakori halálokokat megértem. Így az igen gyakori „eskór” nem más, mint epilepszia, a Bright-kór pedig az idült vesegyulladás vizenyővel járó formája. Van gyermekaszály – és aggaszály is, tüdőlég-daganat, hasi hagymáz, merevgörcs és bujakor...

Elhunytak

	Férfi	Átlagéletkor	Nő	Átlagéletkor	Össz.
1901	107	31 év	120	37 év	227
1902	122	35	130	38	252
1903	153	31	120	33	273
1904	166	30	129	33	295
1905	160	32	157	33	317
1906	142	34	127	40	269
1907	159	35	140	39	299
1908	116	37	121	40	237
1909	150	39	132	36	282
1910	145	32	160	39	305
Össz:	1420	–	1336	–	2756

Korcsoportok szerint is férfi – nő, a számoszlopok sora

	0–1 év		1–10 év		1–20 év		21–30 év		31–40 év		41–50 év	
1901	27	23	15	13	4	9	8	7	8	11	11	12
1902	20	22	18	12	9	12	12	16	7	7	16	11
1903	34	20	18	14	9	16	14	11	17	13	21	11
1904	34	25	25	16	8	12	15	14	16	8	30	14
1905	39	27	16	22	14	14	4	21	15	11	17	9
1906	21	17	19	13	3	6	17	14	17	13	20	11
1907	33	26	15	12	10	8	12	13	13	13	16	12
1908	18	13	10	11	5	10	11	5	7	10	22	17
1909	24	18	11	12	7	17	14	12	12	15	25	15
1910	28	25	22	20	5	6	12	16	17	9	12	17
Össz:	278	216	169	145	74	110	119	139	129	110	190	129

	51–60 év		61–70 év		71–80 év		81–90 év		91–100 év		101– év	
1901	8	13	14	8	10	13	2	8	–	3	–	–
1902	13	10	13	13	11	19	2	8	1	–	–	–
1903	15	5	13	11	8	17	3	2	–	–	1	–
1904	11	11	15	10	10	11	2	6	–	2	–	–
1905	23	15	16	16	10	14	6	8	–	–	–	–
1906	21	13	11	14	11	18	1	7	1	1	–	–
1907	14	12	29	18	14	15	3	10	–	1	–	–
1908	18	10	17	13	7	14	1	8	–	–	–	–
1909	20	11	15	9	17	16	5	6	–	1	–	–
1910	22	18	13	19	11	20	2	10	1	–	–	–
Össz:	165	118	156	131	109	157	27	73	3	8	1	–

Halálokok betegségcsoportok szerint

	Légzőszerv		Szív		Emésztőszerv		Ideg		Vese	
1901	24	19	6	8	12	10	16	12	–	4
1902	20	21	11	15	12	8	18	12	5	6
1903	25	20	13	13	22	18	16	14	6	2
1904	25	16	10	8	20	13	31	11	6	10

1905	37	27	7	6	24	15	12	12	8	9
1906	28	24	9	7	18	9	23	9	7	2
1907	29	18	17	11	20	20	17	17	4	4
1908	18	19	8	5	17	13	13	15	8	5
1909	32	13	14	12	23	13	9	12	4	9
1910	29	26	8	10	17	19	26	13	1	4
Össz:	267	203	103	95	185	138	181	127	49	55

	Daganat		Baleset		Tbc		Fertőző		Egyéb	
1901	4	7	6	2	12	26	5	4	22	28
1902	5	4	8	3	21	24	3	9	19	28
1903	6	6	10	5	29	23	5	3	21	16
1904	6	7	5	8	28	23	8	6	27	27
1905	7	4	9	2	25	39	11	12	20	31
1906	3	9	10	4	25	24	1	6	18	33
1907	8	8	7	–	27	22	4	8	26	32
1908	5	7	5	5	24	21	3	7	15	24
1909	3	7	7	3	24	35	9	7	25	21
1910	4	13	7	3	26	27	4	8	23	37
Össz:	51	72	74	35	241	264	53	70	216	277

Feltűnő a tuberkulózis igen magas halálozási aránya. A betegség minden korosztályt és társadalmi réteget érint, formái igen változatosak. A leggyakoribb tüdőbaj mellett sok a Koch-bacillus okozta agyhártyagyulladás, de van hashártyagyulladás, vese tbc és „csontszű”, azaz csont és ízületi tbc.

A rosszindulatú daganatok ma is ismert formáit diagnosztizálják a századelő orvosai. Tüdőrákot nőbetegnél 1906-ban első ízben találtam, ezt valószínűleg már röntgenvizsgálattal ismerték fel.

A fertőző gyermekbetegségek nem csak a kicsinyeket pusztítják, hanem a fiatal felnőtteket is. Így diftéria, azaz torokgyík, vörheny elég gyakori. Érdekes módon a vérbaj – szí-

filisz – bujakor inkább a csecsemőket érinti, ők már betegen születtek fertőzött anyától és általában féléves korukig meghalnak. Mocsárláz, azaz malária, mint halálok 1901-ben szerepel. Hasi hagymáz – azaz hastífusz általában kora ősszel volt járványos, ám elszórtan minden évben szerepel. Így 1909-ben a cseffai 30 éves orvos, dr. Schiller József, Czegő Rozália betegápoló apácajelölt, egy 44 éves német nevelőnő, a jogakadémia egyik hallgatója és egy iskolás gyermek lesz a hastífusz áldozata. Az első, aki veszettségben meghal a közkórházban, egy vaskohi 41 éves erdész. Merevgörcs – tetanusz, orbánc, lépfene is akad.

Öngyilkosságot leggyakrabban fiatal cselédek, szolgálók követnek el, divatos a gyufa-, azaz foszformérgezés. Van még szublimát és lúgmérgezés is öngyilkossági célból. Egy koldus szeszmergezésben hal meg, valószínűleg balesetként. Elég gyakori az önlövés, nem csak katonák, hanem diákok, mesteremberek között is, mások önakasztással vetnek véget az életüknek. Így Schuster Mór bécsi utazó ügynök a Rimanóczy Szálló egyik szobájában akasztotta fel magát 1908-ban. Bozóky Lajos III. éves jogakadémiai hallgató – édesapja éppen a híres intézmény igazgatója – fejlövésrel búcsúzik életétől, akárcsak Grosch Heléna 25 éves kávéházi felírónő. Különös gyilkosságról tudósít egy bejegyzés – eszerint 1910-ben meghal egy 14 éves fodrászsegéd, akit társa ollóval mellbeszúrt. Baleseteket is magyarázzal látnak el. Így 1907. november 12-én a Breider-féle háznál történt beomlásnál Kis Lajos 42 éves bihari és Nyakacska István 57 éves tóttleki napszámos súlyos sérüléseket szenvedett és a kórházban elhalálozott. 1910-ben Csarnóházán, a Jád völgyében egy 42 éves MÁV-fékezőt gázol el a vonat. Ebben az évben „czukorbaj”-ban hal meg egy férfi.

Veleszületett gyengeség kifejezéssel illetik a koraszülötteket, de szerepel „fejvízkór”, sőt anémia is. Rengeteg a szepszis – vérmérgezés.

Szemelvények a Historia domusból

- 1912 – igen szigorú januári hideg, későn tavaszodott, még május első felében fűteni kellett.
1914. július 26–31. – előbbi napon részleges, utóbbin általános mozgósítás.
1917. április 14. A nagyobb, 20 magyar mázsás és a legkisebb 10 magyar mázsás harangot a hadsereg céljaira elszállították.
1918. október 31. Gyászos és kényszer fegyverletétel után kitört a forradalom. A király Ausztriába, majd onnan Svájcba menekült. Trónjáról lemondott és átadta a hatalmat a forradalmi kormánynak – borzalmas rombolások, hazugságok, gyilkosságok színhelye szerencsétlen országunk.

Kereszteltek 1911–20 között

	Össz.	Fiú				Lány		
1911	280	128	99	29	152	117	35	
1912	298	155	126	29	143	111	32	
1913	289	146	111	35	143	115	28	
1914	311	150	126	24	161	137	24	
1915	243	121	96	25	122	98	24	
1916	206	104	84	20	102	87	15	
1917	207	113	86	27	94	73	21	
1918	203	110	85	25	93	70	23	
1919	261	132	90	42	129	95	34	
1920	291	154	113	41	137	106	31	
Össz:	2589	1313	1016	297	1276	1009	267	

Leggyakoribb férfinevek: József, Sándor, István, László, János, Ferenc, Lajos, Gyula, Károly, Béla.

Nők: Erzsébet, Mária, Ilona, Anna, Margit, Róza, Julianna, Irén, Jolán, Gizella.

Egybekelések

1917	53
1918	69
1919	123
1920	91
Össz:	336

Temetések

	Férfi	Átlagéletkor	Nő	Átlagéletkor	Össz.
1911	165	36 év	131	42 év	296
1912	164	36	145	36	309
1913	139	32	166	35	305
1914	148	30	161	35	309
1915	160	39	162	37	322
1916	191	32	223	32	414
1917	177	37	222	37	399
1918	178	35	255	37	433
1919	173	35	191	38	364
1920	168	34	180	38	348
Össz:	1663	–	1836	–	3499

1916-ban a székely menekültek közül sokan elhaltak Váradon, de a háborúból halálos betegként hazatértek is emelik a halálozást. Aztán 1918 őszén kitört a spanyolnátha, amely tüdőgyulladást okozva vezet a halálhoz a virágzó életkorban is. A járvány áthúzódik 1919-re is.

Korcsoportok

	0–1 év		1–10 év		11–20 év		21–30 év		31–40 év		41–50 év	
1911	27	17	18	14	12	4	11	11	19	10	15	15
1912	36	30	10	11	8	10	16	15	14	13	21	15
1913	30	39	19	22	16	6	8	10	6	12	14	17
1914	38	30	15	21	9	10	12	15	16	15	16	13

1915	25	23	18	24	5	11	15	19	12	13	18	11
1916	28	23	41	41	16	19	12	28	11	26	19	24
1917	24	22	28	35	8	12	11	28	13	16	16	29
1918	31	23	24	30	18	30	13	40	20	23	17	15
1919	41	30	20	23	10	18	10	19	12	10	8	6
1920	37	31	15	8	12	22	19	22	16	8	13	18
Össz:	317	268	208	229	114	142	127	207	139	146	157	163

	51–60 év	61–70 év	71–80 év	81–90 év	91–100	101–110	111–							
1911	22	17	20	15	18	11	2	16	1	1	-	-	-	-
1912	20	12	17	15	19	16	3	8	-	-	-	-	-	-
1913	18	15	18	14	7	20	3	7	-	4	-	-	-	-
1914	12	15	14	14	11	20	5	7	-	1	-	-	-	-
1915	24	15	17	17	18	16	8	12	-	1	-	-	-	-
1916	20	14	19	23	16	16	9	7	-	2	-	-	-	-
1917	29	17	24	28	19	25	4	9	1	1	-	-	-	-
1918	15	30	16	25	19	21	4	16	-	2	-	-	1	-
1919	19	26	28	22	18	27	6	9	1	1	-	-	-	-
1920	13	15	23	22	13	17	7	13	-	1	-	3	-	-
Össz:	192	176	196	195	158	189	51	104	3	14	-	3	1	-

Ebben az évtizedben több magas kort megélt ember távozott a másvilágra. Így 1918. június 17-én Lukács Gyula özvegy gazdálkodó, Kapucinus utcai lakos 116 éves korában aggaszályban hal meg.

1920-ban három száz éven felüli asszony, így özv. Ferenczi Istvánné Gáspár Borbála Széles utca 38. szám alatt végelyengülésben, Vaczlavik Katalin férjes nő, Feketeerdő, a közkórházban bokaízületi gyulladásban, míg özv. Tódor Ferencné Bangi Ágnes Halász utca 24. szám alatt végelyengülésben hal meg. Az első idős asszony 105, a második 103, a harmadik 102 évet élt.

1915. március 26-án Bunyitay Vince címzetes püspök, prelátnak kanonok a Káptalan sor 7. szám alatt végelgyengülésben távozik a másvilágra, március 29-én, gr. Széchenyi Miklós megyés püspök temeti.

Az előző évtizedben, 1902-ben szerepel a halottak anyakönyvében dr. Schlauch Lőrinc bíboros, aki 1902. július 10-én hunyt el. Szinte tenyérszerű nagyságú helyet foglal el az egyházi méltóság tisztségeinek felsorolása, majd a temetési szertartáson résztvevő főpapok neve. A Váradon lezajlott temetés után a holttestet Temesvárra szállították és ott, a családi kriptában helyezték nyugalomra, július 15-én.

Ebben az évtizedben halt meg Bécsben (szanatórium) ifj. Rimanóczy Kálmán építész 1870. április 30.–1912. július 12.), szívszélhűdésben. Fetscher Antal temette július 16-án az olasz temetőbe.

Az első Váradon eltemetett háborús halott, Igaz Ödön 24 éves honvéd főhadnagy, aki lőtt seb a háborúból diagnózissal Budapesten a Vöröskereszt kórházban szeptember 14-én hal meg és 1914. szeptember 24-én az olasz sírkertbe temetik.

Halálokok betegcsoportok szerint

	Légzőszerv		Szív		Emésztőszerv		Ideg		Vese	
1911	29	21	17	13	17	13	17	13	3	3
1912	16	17	12	16	26	20	20	16	6	6
1913	20	27	5	9	22	24	17	16	4	4
1914	28	26	9	11	15	15	20	17	4	5
1915	26	24	8	11	25	22	16	17	8	6
1916	28	28	7	16	15	23	18	19	10	16
1917	42	35	11	11	15	26	23	10	8	7
1918	56	74	5	16	18	18	15	16	6	8
1919	29	32	10	17	13	15	14	13	7	3
1920	15	19	17	13	14	18	18	11	5	6
Össz:	289	303	101	133	180	194	178	148	61	64

	Daganat		Baleset		Tbc		Fertőző		Egyéb	
1911	6	6	9	3	31	25	10	10	26	24
1912	10	12	12	3	30	25	4	3	28	27
1913	6	10	4	4	28	24	12	7	21	41
1914	5	6	5	4	25	30	9	6	28	41
1915	6	7	3	1	31	29	6	6	31	39
1916	5	12	13	7	40	48	15	15	40	39
1917	4	12	11	4	29	50	5	22	29	45
1918	5	17	4	8	27	43	12	15	30	40
1919	10	6	9	5	34	39	9	9	38	52
1920	9	12	8	6	35	37	8	9	39	49
Össz:	66	100	78	45	310	350	90	102	310	397

Az árvának nehéz a sorsa! Igazolja ezt a tény 1912-ben egy 14 éves lakatostanonc öngyilkossága önakasztással, valamint 1915-ben a 13 éves Varga Aranka cseléd önlövással bevégzett rövid élete.

1912-ben egy távírdai munkás a Sztaroveszky úton villanyáram-ütést szenvedett, mivel szerelés közben a villanydróthoz ért.

1903-ban inasgyerekek vitája gyilkossággal fejeződik be, mert egy 15 éves lakatostanonc a szív szúrt sebével elvérzik. A gyilkos eszköz egy bicska... 1918-ban egy 10 éves kislányt 12 éves fivére játékból halálosan megsebesít lőfegyverrel. Ilyen sorsra jut Csete Mária 20 éves cseléd is, aki orosz fogoly vőlegényének, kit Oroszországban követni nem akart, szomorú áldozata lett, mivel vőlegénye 1918. március 6-án agyonlőtte.

A balesetek közül még említésre méltó, hogy 1917-ben a vilamos elgázol egy 84 éves asszonyt. 1919-ben a cséplőgép levágja egy munkás lábát, aki elvérzik a combamputálásban.

Ismeretlen két kisiút temetnek 1916-ban, székely menekült menhelyi gyermekek Marosvásárhelyről. Máskor egy talált

ismeretlen fiút temetnek egyházi szertartással érthető módon – megjegyzés utcán találták...

A hasi hagymáz – hastífusz, szinte minden évben áldozatokat szed az ápolók közül. Így 1913-ban egy 41 éves ferencesrendi ápolónővér, 1916-ban egy orsolya- és egy ferencesrendi gyermekórházi ápolónővér, 1917-ben világi 32 éves ápolónő, 1918-ban 27 éves bábaképezdei szülész nő és 1919-ben egy másik szülész nő hal meg hastífuszban.

Ebben az évtizedben már van fehérvérűség, Basedow-kór és szarkóma!

A nagy spanyolnátha-járvány idején 1918. szeptember-októberben oldalakon át a halál oka „tüdőlob”, kisebb gyermekeknél spanyol...

Ismert már a cukorbetegség, amelyet halálokként „czukros hügyár” néven anyakönyveznek – ez nem más, mint a diabeteses kóma.

Az új évtized már a rendszerváltozás ideje. Az anyakönyvben nehezen szokták meg a román nyelvű halálokokat, így gyakorta „olvashatatlan írás” – írják. Néhány érdekes megjegyzés a Historia domusból:

1923. december 1-jén este fél 9-kor meghalt gróf Széchenyi Miklós, egyházmegyénk püspöke. December 4-én a Nagyvárad hosszú nekrológot közöl dr. Karácsonyi Jánostól az első oldalon, és tovább életútját méltatják, míg az Őrszem az orosházi püspöktemetésről ír.

1928. november 18-án ünnepelte a váradolaszi római katolikus elemi fiúiskola fennállásának centenáriumát. A halás kegyelet Stark-iskolának nevezi ma is ezt az iskolát, tekintettel arra, hogy Stark Antal és fia, Gyula a száz évből kilencven évig voltak az iskolának vezetői.

1928. december 16. Dr. Karácsonyi János püspök 70 éves. Az ünnepegekről újságcikkeket őriz a krónika, kiderül nagy megbecsülésnek örvendett a tudós főpap.

1929. január 1-jén Karácsonyi János hirtelen meghalt. A tudós püspök, aki szegény sorsból a tehetsége, szorgalma révén emelkedett magasra, számos újságcikket, nekrológot érdemelt ki. Édesapja Gyulán volt szücsmester. Nyolc testvér közül a szegény iparosmester házából János a püspöki székig emelkedett. Váradon is sokat köszönhetnek neki, mert ő hozta létre a tüdő-betegek szanatóriumát.

1929 októberében jegyzik be, hogy a Kálvária-kápolna kijavítása 14 276 lejbe került.

1930. december 7-én Fiedler István püspök beiktatása.

Keresztelések

	Össz.		Fiú			Lány	
1921	232	106	82	24	126	99	27
1922	192	90	74	16	102	85	17
1923	161	74	61	13	87	68	19
1924	162	83	60	23	79	68	11
1925	131	65	49	16	66	56	10
1926	129	57	44	13	72	55	17
1927	120	65	51	14	55	45	10
1928	143	86	67	19	57	46	11
1929	128	73	58	15	55	44	11
1930	136	68	52	16	68	53	15
Össz:	1534	767	598	176	767	619	148

Leggyakoribb keresztnévek

Férfi: József, István, Sándor, János, László, Ferenc, Károly, Zoltán, Imre, György.

Női: Mária, Ilona, Erzsébet, Margit, Anna, Magdolna, Irén, Julianna, Rozália, Katalin.

Egybekelések

1921	63
1922	53
1923	50
1924	53
1925	46
1926	48
1927	44
1928	57
1929	53
1930	43
Össz:	510

Temetések

	Férfi	Átlagéletkor	Nő	Átlagéletkor	Össz.
1921	123	38 év	146	44 év	269
1922	147	36	128	42	275
1923	122	45	148	43	270
1924	109	39	131	42	240
1925	110	39	111	45	221
1926	110	40	105	43	215
1927	118	37	94	45	212
1928	94	39	108	46	202
1929	110	41	113	46	223
1930	78	39	93	47	171
Össz:	1121	–	1177	–	2298

Korcsoportok

	0–1 év		1–10 év		11–20 év		21–30 év		31–40 év		41–50 év	
1921	23	19	16	12	5	11	5	11	6	12	13	8
1922	25	22	16	11	8	2	14	7	14	13	18	8
1923	12	14	9	9	4	9	6	18	14	12	18	19
1924	13	8	8	14	5	12	12	14	15	11	14	14

1925	11	10	12	2	6	5	10	15	14	13	15	15
1926	19	10	7	9	4	8	10	10	10	9	14	8
1927	20	9	8	6	10	6	12	9	10	12	9	5
1928	15	8	3	7	6	8	11	10	9	8	10	6
1929	14	10	6	2	4	6	16	13	12	8	12	10
1930	11	13	3	5	5	–	16	9	8	7	3	8
Össz:	163	123	88	77	57	67	112	116	112	105	126	101

51–60 év	61–70 év	71–80 év	81–90 év	91–100 év	101 év–							
1921	19	17	22	20	9	25	4	10	–	1	1	–
1922	14	17	17	22	15	18	5	7	1	1	–	–
1923	15	21	26	25	14	15	3	6	1	–	–	–
1924	16	21	13	12	9	16	4	8	–	1	–	–
1925	9	16	22	11	10	15	1	8	–	1	–	–
1926	12	12	12	22	20	9	2	6	–	2	–	–
1927	20	6	16	16	11	18	2	6	–	1	–	–
1928	14	15	14	25	11	16	1	5	–	–	–	–
1929	10	14	22	23	12	21	2	4	–	2	–	–
1930	7	12	9	16	9	15	5	7	2	1	–	–
Össz:	136	151	173	192	120	168	29	67	4	10	1	–

1921. május 11-én végelgyengülésben hal meg a Bölcsőde utca 16. szám alatt özv. Nagy István cipész 105 éves korában.

1924. június 18-án Komzsik Alajosné, a fürdőbérlető neje 54 éves korában szívszélhűdést kap.

1925. május 2-án Rimanóczy Kálmán építészmérnök özvegye, Janky Augusztá, aki mindössze 49 évet élt, agyhártyalobban halt meg (férje csak 42 évet!).

Pálfy Jenő 44 éves mérnök – Gulácsy Irén író nő férje – 1927. február 27-én a Schlauch utca 20. szám alatt tabesben hal meg.

Bjelik Imre fölszentelt kassai püspök nagyváradi apostoli kormányzó 67 éves korában agyaguta következtében hunyt el, május 8-án gr. Majláth Gusztáv temette.

Dr. Károly Irén József premontrei kanonok 1929. március 13-án tüdőlobban hal meg, temeti Mayer Antal apostoli kormányzó.

Halálokok betegcsoportok szerint

	Légzőszerv		Szív		Emésztőszerv		Ideg		Vese	
1921	14	15	12	14	6	8	18	18	4	3
1922	21	13	6	8	15	11	19	9	5	6
1923	11	16	9	21	14	16	28	21	10	7
1924	6	21	12	14	11	5	16	16	6	8
1925	18	9	11	11	9	9	9	13	8	6
1926	11	10	21	17	5	13	17	6	7	6
1927	18	16	13	16	15	6	17	5	2	1
1928	13	14	12	12	8	9	14	15	4	8
1929	16	11	17	13	12	7	17	20	7	3
1930	2	13	12	17	11	8	11	6	1	4
Össz:	130	138	125	143	106	92	166	129	54	52

	Daganat		Baleset		Tbc		Fertőző		Egyéb	
1921	5	6	3	4	19	22	9	7	33	49
1922	2	9	5	7	25	26	11	8	38	31
1923	3	7	4	3	20	26	3	4	20	27
1924	9	13	4	7	18	19	6	6	21	22
1925	7	8	5	11	22	22	3	2	18	20
1926	5	8	7	3	15	17	3	5	19	20
1927	5	8	4	6	20	12	4	3	20	21
1928	6	7	6	1	11	14	3	4	17	24
1929	4	12	3	2	8	12	5	5	21	28
1930	5	14	7	–	11	9	2	3	16	19
Össz:	51	92	48	44	169	179	49	47	223	261

A járványok közül ezúttal 1922-ben jelentős vérhas epidémia pusztított, kicsiket, felnőtteket érintve, számos halálessel.

1924-ben a Balek Rudolf 43 éves hivatalnok és családja tragédiája megrázó, a nagyváradi, Lázár Vilmos utca 8. szám alatti család december 20-án lövés általi halállal pusztult el. A bécsi születésű Balekné Kricka Katalin mindössze 24 éves, gyermekeik Balek Nelli 3 éves, Rudolf kisfiúk 2 hónapos. Az apa, ki tudja miért, kiirtja a családját, majd maga felé fordítja a fegyvert. Jómaga és a kislány azonnal meghal, az asszony és a kisfiú röviddel azután a kórházban. Temetésük december 22-én volt az olasz sírkertbe. Féltekenység nem valószínű, inkább a tisztviselők állásvesztése lehetett az ok.

Kemény tél lehetett, mert Hencs Antal 23 éves katona megfagyott!

1927. október 14-én Ormos János 19 éves székelyhídi ifjú vesztésében hal meg a kórházban. Megszaporodnak a közúti balesetek, így egy 75 éves asszonyt autó, egy 76 évest vonat gázol el, a következő évben 12 éves kislány lesz autó áldozata és megfagy egy 27 éves „kóborló”.

Száz esztendő alatt mindössze egy hármás ikerpárt kereszteltek, ám a Sall Ferenc utca 7. szám alatti Bulinder család héthetes életkorban egy-egy nap különbséggel 1929. október 25, 26 és 27-én veszi el a kicsiket, név szerint Lajost, Antalt és Istvándát. A halál oka veleszületett gyengeség.

Ismét tallózunk a Historia domusban:

1933 Szentév. Számos újságcikkkel színesítik a beszámolókat.

1935 – lebontották a Stark-iskolát, helyén új plébánia épült – ez a máig is ezt a célt szolgáló modern épület.

Érdekesnek találtam egy beragasztott újságcikket, 1936. június 18-án az *Új Lapok* írása a következő:

„Száz év előtt égett le Oradea

Oradea történelmének örök időkre emlékezetes marad az a szörnyű tűzvész, amely száz évvel ezelőtt, 1836. június 19-én tört ki a Püspök utcán. A mai Dimitru Cantemir utcát hívták így 100 év előtt, s a kispiaclról a mai P. Unirei-ről a görög katolikus temp-

lom mellett húzódik a fél városon át. Ott dühöngött a tűzvész három napig és három éjszakán át, óriási kárt okozva. Az akkori görög katolikus káplán öccse, egy Ghiresre való s nála tartózkodó 16 éves fiú, bátyjának, a káplánnak, a román püspök utcájában lévő házát június 19-én délután 3 óraker bosszúból felgyújtotta és a ház elhamvadt. Erről a görög katolikus templom és a ma is álló Kovács féle ház meggyúlván, a tűz átcsapott a Tudor Vladimirescu, innen a Saguna utcákra; elégtek a kispiacon felállított vásári bódék, a Sas utca – ma Avram Iancu – a Sas fogadóval együtt...

A háromnapos tűzvész csak az Alecsandri – akkor Német utca – és a Take Ionescu – akkor Körös – utcát kímélte meg és nem kevesebb, mint 178 polgár házát hamvasztotta el...”

1938. május 25–29. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus Budapesten.

1938 – százéves a Kálvária-templom, melyet Lajcsák Ferenc püspök építtetett Berthel György váradi építőmesterrel.

1940. január. 12. – hideg Európa-szerte, előző nap Váradon -20 fok, a Sebes-Köröst jégpáncél borítja, Velencében a lagúnák befagytak, Lettorszáiban -41 fokot mértek.

Február 24-én Váradon -24 fok, Szatmáron -25 fok.

1940-ben Gálffy Sándor plébános már hosszú gépirásos lapokat ragasztott be a historiába. Ismerteti részletesen az istentiszteletek sorrendjét, a délutáni ájtatosságokét. Júliusban a több mint egy éve ott működő Kovrig Gyula káplánt Bélbe helyezik, rá egy hétre Szolomájer István káplánt visszahívják egyházmegyéjébe, helyette Medgyesi Pál lelkészt nevezik ki káplánnak, majd Tinkó Istvánt, aki Zilahon működik, rendelték második káplánnak. XII. Pius pápa dr. Napholtz Pál kolozsmonostori plébánost nevezi ki szatmár-nagyváradai püspöknek.

Ezután érdemes a teljes szöveget idézni:

„...augusztus 21. Lassan, lassan telik az idők kelyhe s erősen reméljük, reánk, magyarokra, szebb napok virradnak.

A múlt hónapban az oroszok betörték Románia északi sarkába s elfoglalták, helyesebben őszierintük visszafoglalták Bucovinát. Erre feszültség keletkezett Magyarországgal is s július közepén, míg a viszály el nem simult, vonattal nem lehetett a két ország között közlekedni. A magyar és román vám mindkettő Borson volt, a magyarok ideiglenes helyiségben s tőlük kb. 200 méterre a román vám. Az ember megérkezett Biharkeresztesre – Püspökladányból egyetlen vonat indult ennek az iránynak éjszaka – ott autót fogadott, – ha olyan szerencséje volt és megkaphatta a község egyetlen bérautóját – s azzal ment el a magyar vámig. Onnan a 200 lépést – inkább lépés, mint méter volt – gyalog tette meg. Ha a románok megvámolták, telefonálhatott Nagyváradra autóért. Így aztán, aki este 8-kor elindult Pestről, másnap délben 12 órakor ért Nagyváradra. Ez az állapot néhány napig tartott, aztán ismét közlekedtek Biharkeresztesen és Biharpüspökin keresztül a vonatok. De a levegőben ott volt: valaminek történnie kell. S egyszerre csak szárnyra kél a hír: tárgyalások indulnak magyar és román részről bizonyos területek átengedése iránt. A tárgyalások azonban nem egyszer megszakadtak, mert a felek nem tudtak megegyezni, majd más városba tették út a tárgyalás színhelyét. (Ezeket az eseményeket néhány újságcikk kapcsán ismertettem, hadd álljanak itt a maguk teljes valóságában.)” A kivágott újságcikkek valóban ott vannak a hatalmas könyv lapjai között...

„Augusztus 28. Július végén hatalmas vihar száguldott végig Várad felett. Ez részben leszakította, részben súlyosan megrongálta a Kálvária kápolna tetejét. Minthogy a teljes renoválásra se pénz, sem az anyagihiány miatt nem kezdhetünk, a püspöki főhatóság elrendelte és megengedte, hogy a javításhoz szükséges bádoganyagot a már ezen célra vásárolt anyagból használjuk fel, s az ezen felül szükséges 22 017 lej javítási költséget a már begyűlt adományokból fedezzük. A javítás el is készült, nehogy a beomló esővíz egészen aláomossa a talajt és összedőljön az egész épület.”

1940. Augusztus 30. péntek, délután ¾ 3

Aggódó lélekkel figyeltük, lestük napok óta, mit hoz a holnap... Mit döntenek rólunk Bécsben. Mert ügyünk egészen váratlanul Bécsbe került s tegnap óta ott tárgyaltak rólunk és felettünk. Remegve figyeltük a rádió híreit, ma délután is azzal ültünk asztalhoz: hátha valamit már megtudunk... És megszólalt a rádió s nekünk torkunkon akadt a szó, szívünket a hihetetlen öröm pillanatokra szinte megbénította.

Nagyvárad újra magyar lett!

s nemcsak Nagyvárad, hanem a fele Erdélyt újra visszakaptuk! Akik a plébánia ebédlőjében hallgattuk a hozzánk kerülő városok felsorolását, lélegzet visszafojtva figyeltük: mi lesz még a miénk. Utána sírva szorongattuk egymás kezét és csak az a szó tódult ajkunkra: hála Istennek! Majd mikor a magyar rádióban felcsendült a Himnusz, vigyázzállásban hallgattuk végig s utána újra nem tudtuk, kacagjunk-e?

Magyarok vagyunk újra!

Ki tudja, ki érzi ennek a jelentőségét? Csak az, aki végigszenvedte velünk az elnyomatás hosszú éveit, csak az, akinek nem egyszer keserű lett szájában az íz és sós a kenyere az eltitkolt, lenyelt könnyeitől – hiszen nemzetét, fajtáját pusztították, hol öntudatosan, hol öntudatlanul, a belső gyűlölettel vezéreltelve.

Augusztus 30. Kimentünk az utcára, a templom irányába. Magyarok jönnek szembe velünk, jóbarátok, ismerősök. Mindenkinek derült, boldog az arca, alig szólnak, csak egy meleg kézszorítás, boldog mosoly: Hála Istennek, hogy megértük, mondjuk csendesen és megyünk be a templomba.

Délután van, 4–5 óra között. A templom szokatlanul népes, boldog, könnytől áztatott arcok – köszönjük neked, Istenünk! Férfiak ünneplő feketében, mélyen lehajtott fejjel térdepelnek, van mit megköszönnünk! Olyanok jönnek be és hullnak térdre,

akiket csak olykor lát az ember, meghatott arcok, boldog tekintetek és ünnep van, belső nagy ünnep; kezdjük magunkról lerázni a bilincseket, a lélek bilincseit, és szinte nem ismerünk tegnapi, szorongatott éünkre. Hát igaz az, hogy szabadok leszünk újra? Igaz az, hogy visszatérhetünk az édes, megtépett Hazához, igaz az, hogy újra szabad lesz a magyar szó, a magyar ének? A magyar lélek elhagyhatja börtönét?

Augusztus 31. A románság nagy sírásával szemben tartózkodó a magatartásunk. Lehorgasztott fővel járnak, s mi meg alig várjuk, hogy holnap, vasárnap megérkezzék Váradra a határmegállapító, illetve területátadó bizottság.

Szeptember 1. Ragyogó napsütés, tele az utca. Magyarok tömege hullámszik föl s alá, boldogra változott, kiderült arccal s köztük itt-ott tűnik fel csak román, az is szomorú. Nem lehet tetetni, nem lehet mutatni, ami nincs belül. Ebéd után egészen megtelik az utca, senki sem tudja biztosan, mikor érkeznek a magyar tisztek. $\frac{3}{4}$ 3 kor a rádió megmondja, kb. 4 órára lesznek Váradon. Tömeg, tömeg után érkezik, s virágoső fogadja a tisztek autóit. A román katonaság próbálkozik, de hiába, ereje már nincs a tömeg felett. – A tárgyalás éjjeli $\frac{3}{4}$ 3-ig tartott.

Szeptember 2. hétfő. Nemzeti színű kokárdát hordunk. Már kora reggel kitűztük, hiszen mienk ez az ország! Délután hallottuk, hogy a vasút felé a román legények garázdálkodnak – akin nemzeti színű kokárdát látnak, letépi az illetőről a szalagot. Ezen is segítenek. Akik arról jönnek, vagy mennek, fazonjuk kihajtója alá teszik a kokárdát, s a kórháztól kezdve pedig újra kitűzik. Nem engedjük, hogy legszentebb nemzeti színeinket bánatalom érje.

Szeptember 3–4. Mindenki készülődik. Most már tudjuk, hogy csak 6-án kerül sor arra, hogy a nemzeti hadsereg Váradra bevonuljon. 5-én Szatmárra megy s azután hozzánk. A városban nagy a költözködés. Autók, társzekerek sietnek a vasút felé. Menekülnek a románok. Az a társzekeres, aki egy fuvarért eddig 50 lejt kért, most 800–1000 lejt kér, így használják ki a helyzetet. A vasútnál általános felfordulás, menekültek jönnek, menekültek mennek. Ezerszámra láda, bútor, várva, hogy vagonot kapjanak.

A magyarok pedig takarítanak. Hadd legyen az udvar, a lakás ragyogóan tiszta, hiszen ez az ünnep 20 év után is oly nehezen tér vissza. Szinte csigamódra haladnak az órák, oly nagyon szeretnők, ha már 6-ika lenne, első péntek!

Szeptember 5. A rádió mellett ülünk. De a lelkünk a határnál van, ahol a magyar hadsereg átlépi a határt, majd Máramarossziget s utána Szatmár következik. Pereg, pereg a dob, s hallatszik az ERDÉLYI INDULÓ zenéje, néha, néha a szövege is, az arcunk meg-megvonaglik az örömtől, amint a bemondó jelenti az útírányt, ahogy haladnak, s a szatmári fogadtatást lélegzetünket visszafojtva hallgatjuk. Be jó nekik, pedig holnap mireánk is ránk köszönt a nagy nap!! (Ezekről a napokról szinte képtelenség írni, de így is láthatja a későbbi idők nemzedéke, mit jelentettek számunkra ezek a napok, a visszatérés boldog napjai...)

1940. szeptember 6.

ÉNEKELJETEK, VÖLGYEK ÉS HEGYEK...

Énekeljen kicsi és nagy, szegény és gazdag, énekeljen minden szív és énekeljen minden lélek, mert végre megértük ezt a napot!

Első péntek van. A hívek elvégzik szentáldozásaikat, de a szentmise után tódulnak ki a templomból, mert reggel óta hömpölyög az utcán az áradat. Hét órára a román hadsereg utolsó maradványa is kivonul, nyolc felé pedig megjelennek a magyar

előcsapatok s azután így megy délután 3 óráig. Senkinek se jut eszébe, hogy hazamenjen, legfeljebb a cukrászdákat fosztják ki és az étkező helyiségeket, mert mindenki látni akar mindent. De felejtethetlen is a kép, amely élénk tárul. Magyar asszonyaink, leányaink mintha a földből teremtettek volna elő díszmagyarjukat, egybevegyülnek az ünneplő ruhába öltözöttekkel s nincs ablak, terasz és alkalmas kerítés, hogy tömve ne volna szemlélőkkel, azokkal, akik az útesten, illetve a járdán vagy nem férnek, vagy még jobban és többet akarnak látni. Azt a képet, mely élénk tárul, leírni nem lehet. Csak annyit tudunk mondani: hozott Isten benneteket, magyar katonák és magyar vasutasok, rendőrök, csendőrök ezer és ezer számban – egyszer a gyalogosok jönnek, majd motorkerékpárosok, ismét lovasok, ágyúk tűzérrel, és virág, és virág mindenütt. A tömeg pedig ritmusan kiáltja minden újabb csoport elé: éljen a magyar hadsereg!

Egyszer csak furcsa autók jönnek, egyiken kívül Bélyeky káplánom kapaszkodik, s integet, hogy kiket hoznak: akiket áttettek a határon, papokat, tanítókat, ügyvédek stb. Az autók a nagy tömegben nem tudnak leállni, de alig telik bele fél óra, már mellettünk vannak, akiket szinte elveszettnek tartottunk 11 hónappal ezelőtt! Újabb öröm, újabb boldogság s ez mindannyiszor ismétlődik, ahányszor csak ismerőst pillantunk meg a bevonulók csoportjában.

Három óra körül rendőrök sűrögnek, forognak, testőr huszárok jönnek, alabárdosok stb. s végre Magyarország kormányzója, nagybányai vitéz HORTHY MIKLÓS közeledik hófehér lován. Kimondhatatlan az öröm, a boldog kiáltozás, a tömeg szinte vele párhuzamosan indul a járdán tova, míg megtorpan azokban, akik fennebb várakoznak. Végre megérkezik a Szent László térre általános örömujjongás közepette. Itt elejét veszi a fogadtatás, az ünneplés.

A Szent László téri ünnepségről külön nem írok, a mellékelt újságlapok bőségesen értesítenek erről. (Sajnos már nincs meg...)

Az ünnepségnek vége. De nincs vége a magyar honvédek özönlésének és még éjjel 12 órakor is tele az utca az ünneplő Váráddal, mert még éjjel is szüntelenül özönlenek a muníciós szekerek, csendőrökkel megrakott autók.

S másnap, szombaton, a kép folytatódik. Egész nap dübörögnek a szekerek (s el-elnézzük a jóltáplált lovakat a románság lovaihoz képest!), egész nap hullámszik az utca, senkinek sincs kedve a belső munkához, s aki teheti, kint szemlélődik. Mi időnként az ablakból nézzük a szemünk elé táruló képet. Minden itt halad el a plébánia előtt, míg végre szombaton este egy kevéssé szűnik a mozgás.

Szeptember 8. Vasárnap reggel, Várad minden templomában Te Deum!

Reggel 8 órakor van a hálaadó szentmise, zsúfolásig tele a templom. Nemcsak a híveim vannak itt szokatlanul nagy számban, de a padokban 400 rendőr és nagyszámú postás, a szentélyben pedig magyarruhás leányok serege a magyar zászlóval, 3 évestől felfelé. És száll az ima és száll az ének, de ennek a napnak a jelentőségét legjobban azok érzik, akik itt virrasztottak, várva erre a boldog feltámadásra! Szentbeszédemben rá is mutattam híveimnek: ezt a nagy jót csak úgy tudjuk meghálálni, ha szeretettel, buzgó katolikus étellel fizetünk a Szent Szív jóságáért! Amikor a szentmise végeztével elénekeltük a Szózatot, talán soha nem értettük meg annyira, soha nem éreztük át annyira a szavak jelentőségét:

A nagy világon e kívül nincsen számodra hely,

Áldjon, vagy verjen sors keze, itt élned és meghalnod kell...

Igen, itt kell élnünk, minden baj és megpróbáltatás között is, ezen a darabka helyen, melyet nekünk, magyaroknak jelölt ki a jó Isten.

Itt, itt kell élnünk, Szent István országában!

S míg ezeket így elgondoltuk, lelkünkben elszálltunk idegen földön sínylődő magyar testvéreinkhez, akik velünk együtt

reménykedtek, de akiknek a reménysége most még nagyobb bánattá fordult. Adjon nekik a jó Isten sok kitartást a szenvedésben, a megpróbáltatásban, hogy minél hamarabb ölelhessük őket is!

Keresztelések

	Össz.	Fiú			Lány		
1931	134	80	56	24	54	46	8
1932	134	64	48	16	70	60	10
1933	125	65	45	20	60	45	15
1934	108	58	45	13	50	38	12
1935	77	36	26	10	41	34	7
1936	102	55	48	7	47	38	9
1937	82	45	35	10	37	30	7
1938	72	30	27	3	42	37	5
1939	77	30	25	5	47	40	7
1940	60	30	23	7	30	26	4
Össz:	971	493	378	115	478	394	84

Legkedveltebb keresztnevek

Férfi: József, Sándor, László, István, János, Károly, Ferenc, Tibor, György, Lajos.

Nő: Mária, Erzsébet, Ilona, Anna, Margit, Magdolna, Irén, Éva, Katalin, Julianna.

Egybekelések

1931	41
1932	49
1933	52
1934	72
1935	75
1936	69
1937	59
1938	58

1939	56
1940	48
Össz:	579

Temetések

	Férfi	Átlagéletkor	Nő	Átlagéletkor	Össz.
1931	95	42 év	101	44 év	196
1932	84	43	109	50	193
1933	99	43	100	44	199
1934	87	41	96	47	183
1935	78	44	100	47	178
1936	81	42	98	46	179
1937	61	45	71	50	132
1938	71	52	62	53	133
1939	64	48	79	50	143
1940	58	47	68	50	126
Össz:	778	–	884	–	1662

Korcsoportok

	0–1 év		1–10 év		11–20 év		21–30 év		31–40 év		41–50 év	
1931	11	9	5	4	9	3	6	9	9	10	6	10
1932	16	9	3	3	2	8	5	10	9	9	8	6
1933	16	11	2	4	4	7	11	12	12	11	8	7
1934	11	9	5	7	10	4	4	7	7	7	9	12
1935	8	9	4	5	4	5	5	10	7	6	12	11
1936	11	10	4	2	3	6	10	6	6	16	10	9
1937	3	5	3	3	2	3	10	5	3	4	9	11
1938	1	1	4	4	2	1	8	6	4	5	7	8
1939	5	4	2	3	5	2	4	7	4	7	9	9
1940	1	3	1	2	3	4	10	9	6	5	8	8
Össz:	83	70	33	37	44	43	73	81	67	80	86	91

	51–60 év		61–70 év		71–80 év		81–90 év		91–100 év	
1931	17	11	15	17	15	18	2	9	–	1
1932	15	14	10	18	14	20	1	11	1	1

1933	10	12	17	11	11	18	8	7	-	-
1934	12	20	15	10	11	10	3	9	-	1
1935	10	15	9	14	18	16	-	8	1	1
1936	11	11	11	13	9	17	6	8	-	-
1937	9	9	10	7	10	14	2	6	-	4
1938	11	10	15	9	16	9	3	8	-	1
1939	13	12	6	13	12	12	4	9	-	1
1940	8	10	9	6	8	14	4	7	-	-
Össz:	116	124	117	118	124	148	33	82	2	10

Érdekesebb és szomorú esetek

1931. december 23-án Ősz Terézia 33 éves Budapesten született napszámosnő a közkórházban éhhalál következtében elhunyt! Ne feledjük, ekkoriban gazdasági világválság volt...

Igen megrendítő a sorkatonaságot teljesítők között arató halál... Erdély távoli vidékeiről származó fiatalok, akik tüdő- és agyhártyagyulladásban, vérmérgezésben vagy más fertőző betegségben pusztulnak el. Érdekes módon, lőfegyverrel való öngyilkosságot nem találtam – ez már a század második felében szokásos, ám volt kiskatona, aki a vonat elé vetette magát...

Elég sok férfi és nő hal meg a toloncházban, szegények nem várják meg, míg a város kitiltja őket. Így 1937-ben, influenzában a toloncházban hal meg Kelemen András 54 éves kóborló, tüdőgyulladásban Fodor Sándor 74 éves, hasonló betegségben Szűcs Károly 41 éves, mindketten „kóborlók”. Különböző korú nők is ezen intézmény lakói bizonyos ideig, halottak is kerülnek sorraikból.

Mivel igen lelkiismeretesen kitöltik az elhalálozás helyét, kiderül, hogy a közkórházon és a bábaképezdén kívül, valamint az elmekórház mellett (ahol különben elég sok az elhalálozás), van gyermekkórház, gyermekmenhely, irgalmasrend kórháza, 1930-tól Waldmann-szanatórium, 1931-től Rácz-szanatórium, u. a. Tüdőszanatórium, 1932-től Zsidókórház.

1940 nyarán Telegdi Sándor sofőr Kálvária utca 20. szám alatti lakos a rendőrségen halt meg, szól a megjegyzés.

Salák János 34 éves Biharpüspökin lakó asztalos, Rigó Margit református vallású asszony férje a közkórházban szeptember 3-án hal meg. Megjegyzés tudatja, hogy agyonlőtték a kivonuló románok... Szeptember 7-én temették a Rulikowski sírkertbe, egy nappal a honvédek bevonulása után.

A betegségcsoportok szerinti felosztás már elárulja, hogy csökken a légzőszervi és valamivel a tbc-ben elhaltak száma, hasonlóan az emésztőszervi is. Döbbenetes, de a tüdőgyulladásban bármely korosztályban meg lehet halni – ekkor kezdődik a szulfamid-éra. Nyári hónapokban a bélhurut nemcsak a kis csecsemőket, hanem a legyengült idegbetegeket is elpusztítja. Ne feledkezzünk meg, hogy a vakbélgyulladással, sérvvel is könnyen meghalt még a sebészeti osztályon is a beteg.

Halálokok betegségcsoportok szerint

	Légzőszerv		Szív		Emésztőszerv		Ideg		Vese	
1931	10	7	16	14	12	7	13	17	2	3
1932	7	10	21	20	8	8	11	13	–	1
1933	9	9	19	18	6	9	19	14	1	1
1934	13	11	11	17	12	5	13	13	1	1
1935	9	6	12	16	11	14	10	12	1	1
1936	11	5	12	11	6	10	10	13	3	7
1937	7	5	9	9	7	6	6	8	4	1
1938	9	8	19	8	5	2	13	10	2	3
1939	10	8	9	13	7	4	7	13	4	1
1940	3	9	16	18	3	3	12	5	–	1
Össz:	88	78	144	144	77	68	114	118	18	20

	Daganat		Baleset		Tbc		Fertőző		Egyéb	
1931	4	13	4	2	15	12	3	1	16	25
1932	9	12	–	1	12	17	4	4	12	23

1933	9	10	3	4	13	13	3	1	17	21
1934	7	12	5	3	11	9	2	4	12	21
1935	4	9	2	3	10	12	5	5	14	22
1936	11	8	7	3	7	9	1	1	13	31
1937	3	9	5	1	9	9	2	–	9	23
1938	4	7	1	1	5	5	3	2	10	16
1939	5	8	1	6	7	7	1	3	13	16
1940	–	2	4	3	6	5	1	2	13	20
Össz:	56	90	32	27	95	98	25	23	129	218

Tallózva a diagnózisok között, még mindig rengeteg a vérmérgezés. Vörhenyben meghal egy 16 éves diák, és immár tífuszként említett hasi hagymáz minden évben jelentkezik. Így 1932-ben 21 éves joghallgató és 20 éves fogtechnikus áldozata a járványnak. Ebben az évben gyermekágyi fertőzésben hal meg egy 30 éves anya. Tetanusz – merevgörcs szinte minden évben akad, ritkábban malária. Torokgyíkban 20 éves fiatal hal meg, skarlátban 34 éves nő. Veszettségben 1935. augusztus 15-én a kórházban fejezi be nagy kínok közt az életét Kerekesné Togyik Franciska 54 éves asszony.

Diósi Ödön Sándor (1873–1935. november 27.) magánzó – Brüll Adél férje, az Irgalmasok kórházában tüdőrákban hal meg, két nap múlva a Rulikowskiban temeti Gyepes Imre, a Szent József-intézet alkormányzója, segédlettel (több pap szolgálattal).

A krimik sem hiányoznak, így 1937-ben egy 42 éves asztalos „zsíros szódás merénylet” áldozata. Ebben az évben nagy nyári meleg lehetett, mert napszúrás áldozatát is temetnek.

Felfigyeltem még arra, hogy meglepően sok fiatal szerzetes és apáca hal meg tbc-ben.

A divatos öngyilkosság a zsíros szóda, de még füstölgő sósav is.

1942. május 3. 750 éves szentté avatási évfordulója Szent László királynak. Május 10-én ünnepélyes körmenet zárta a

Szent László hetet. Fiedler István püspök celebrált, résztvett József főherceg és Augusztia főhercegasszony, a hermát négy diakónus vitte, az énekkar ősi énekeket adott elő.

1942. június 27. Dr. Haász István tábori püspök felszentelte a megújított vártemplomot, ugyanis a román uralom idején görögkeleti templommá alakították át.

Keresztelések

	Össz.	Fiú			Lány		
1941	160	79	72	7	81	73	8
1942	186	92	86	6	94	90	4
1943	162	74	71	3	88	84	4
1944	168	84	70	14	84	78	6
1945	127	56	49	7	71	64	7
1946	100	58	51	7	42	40	2
1947	91	51	48	3	40	37	3
1948	89	48	38	10	41	36	5
1949	62	32	27	5	30	29	1
1950	80	40	35	5	40	37	3
Össz:	1225	614	547	67	611	568	43

Leggyakoribb keresztnevek

Férfi: István, László, József, Sándor, János, Ferenc, György, Tibor, Péter, Károly.

Nő: Mária, Anna, Katalin, Erzsébet, Ilona, Éva, Margit, Magdolna, Ildikó, Julianna.

Elvétve megjelenik már Levente és Szabolcs, valamint Lilla és Emese.

Egybekelések

1941	58
1942	78
1943	49

1944	61
1945	42
1946	31
1947	30
1948	41
1949	42
1950	23
Össz:	455

Temetések

	Férfi	Átlagéletkor	Nő	Átlagéletkor	Össz.
1941	91	42 év	74	48 év	155
1942	78	38	72	50	150
1943	66	40	65	51	131
1944	73	45	80	56	153
1945	123	37	114	47	237
1946	78	44	104	57	182
1947	68	53	81	52	149
1948	53	51	74	52	127
1949	42	56	52	58	94
1950	39	62	57	57	96
Össz:	701	–	773	–	1474

Korcsoportok

	0–1 év		1–10 év		11–20 év		21–30 év		31–40 év		41–50 év	
1941	15	11	2	1	2	1	13	5	7	9	7	10
1942	16	6	2	5	1	2	8	2	12	8	8	12
1943	14	7	3	3	–	–	5	5	7	9	11	5
1944	5	1	6	–	3	4	7	7	9	6	9	5
1945	10	13	11	7	7	3	16	7	20	11	23	9
1946	7	4	4	2	4	3	7	10	10	6	9	10
1947	3	3	3	5	2	2	4	6	7	4	8	10
1948	6	1	3	3	1	2	3	9	4	4	8	14

1949	1	-	1	-	1	1	1	2	4	6	6	5
1950	1	2	-	2	1	-	-	4	1	5	7	6
Össz:	78	48	35	28	22	18	64	57	81	68	96	86

	51-60 év		61-70 év		71-80 év		81-90 év		91-100 év		101- év	
1941	6	10	11	8	11	10	7	9	-	-	-	-
1942	7	7	14	5	9	19	1	6	-	-	-	-
1943	7	5	9	9	7	12	3	9	-	-	-	1
1944	10	20	10	11	10	19	4	6	-	1	-	-
1945	11	16	14	22	8	13	3	12	-	1	-	-
1946	10	14	16	18	10	21	1	15	-	1	-	-
1947	13	13	6	12	13	15	7	11	2	-	-	-
1948	6	9	10	13	8	8	4	10	-	1	-	-
1949	6	6	10	17	7	10	5	5	-	-	-	-
1950	4	5	13	16	8	9	2	7	2	1	-	-
Össz:	80	105	113	131	91	136	37	90	4	5	-	1

Halálokok betegségecsoportok szerint

	Légzőszerv		Szív		Emésztőszerv		Ideg		Vese	
1941	8	7	15	17	4	7	11	4	1	3
1942	4	7	20	12	13	5	13	9	2	3
1943	10	3	18	15	4	3	6	7	1	-
1944	7	4	14	32	5	3	11	12	1	2
1945	7	3	40	20	6	6	18	14	2	2
1946	6	8	16	11	6	5	9	16	1	2
1947	7	2	12	14	4	5	8	12	1	1
1948	2	1	8	13	2	2	5	11	1	-
1949	2	3	10	7	6	3	8	7	-	-
1950	5	4	5	13	-	4	10	11	2	1
Össz:	58	42	158	154	50	43	99	103	12	14

	Daganat		Baleset		Tbc		Fertőző		Egyéb	
1941	3	8	7	1	9	7	1	2	22	18
1942	1	9	4	4	3	6	1	2	16	15
1943	2	5	4	2	11	7	-	-	10	23

1944	7	5	15	9	2	2	2	2	9	9
1945	4	13	5	2	8	10	10	10	23	34
1946	2	11	4	–	8	10	4	2	22	39
1947	2	7	2	1	7	4	3	5	22	30
1948	5	15	4	1	5	4	1	7	20	20
1949	4	12	–	1	6	2	–	1	6	16
1950	2	11	5	1	2	–	1	–	7	12
Össz:	32	96	51	22	61	52	23	31	157	216

Ebben az évtizedben egyetlen száz esztendő feletti elhunytat temetnek, a 106 éves korában 1943. december 23-án szívgyengeségben elhunyt Szalkay Emmát, néhai őrhalmi Hadadi Dániel feleségét, Nagyvárad, Izabella utca 15. szám alatti lakost, aki otthonában szenderedett el.

1944. szeptember 27-én 60 éves korában hirtelen halállal, angina pectoris-ban (orvosként megjegyzem, biztos infarktusban) meghalt a parókia vezetője, Gálffy Sándor Ernő apátplébános, aki újságírói hűséggel számolt be az 1940-es rendszerváltásról. Ekkor volt az első váradi ostrom, amely csak a Körös bal partjáig ért el, ám mikor egy lövedék eltalálta az olasz templom egyik tornyát, a lelkész szíve felmondta a szolgálatot. Azonnal átvitték a közkórházba, ám már emberi segítség nem volt. A zavaros, bombázás utáni időkben, koporsó is csak három nap múlva került – a temetést Fiedler István püspök végezte – az olasz temetőben. Onnan a nyolcvanas években remélhetőleg utolsó nyughelyére került, egykori temploma kriptájába...

1948. szeptember 30-án végelgyengülésben halt meg Bajor Antal nyugdíjas táblabíró (Bajor Andor író édesapja).

1948. július 9-én az Irgalmasok kórházában halt meg a Gyöngyösön született Katona Béla hírlapíró 57 éves korában, gyomorrákban, felesége Gavallér Irma római katolikus vallású. Az elhunyt ma már ritkaságszámba vehető könyve, Várad a viharban érdekes dokumentum a második világháború utolsó ide-

jéből, főleg a zsidó vonatkozásokat illetően. Megjegyzik, hogy az elhunyt elutasította az utolsó kenetet – talán bízott benne, hogy meggyógyul? A Rulikowski temetőben Varjú Benő esperesplébános kísérte utolsó útjára.

1949. október 23-án halt meg tüdőgyulladásban Szilágyi Dózsa premontrei kanonok, perjel, híres hitszónok és tanár.

Érdekesség, hogy a háborús években alig van öngyilkosság!

1942 tavaszán temetnek egy E. L. monogramú, ismeretlen férfit, akit a hóolvadás után találnak meg, halál oka kihűlés, időpontja valószínűleg 1941. december és 1942. március közötti.

Elvéve akad elhalálozás fertőző betegségben, főleg felnőtt, így tetanusz, orbánc, malária a végzetes 1944. esztendőig.

Aztán előbb a bombázás, majd az átvonuló front miatt szaporodnak az elhalálozások. A közbiztonság miatt az elhunytakat nem lehetett a temetőbe elhantolni. Így 1944. október 18-án a kórházban rákműtét következtében 1944. október 17-én elhunyt 77 éves Rafalszky Gábort a Sztaroveszky utca kis tér nagyhíd felőli részében a görög katolikus szeminárium mellett temetik el egyházi szertartás nélkül (megjegyzik, hogy műtét előtt gyónt és áldozott...). Arról nem tudni, exhumálták-e és mikor?

1944. október 20.–1945. január 31. között 24 temetést végeztek az Állami Kórház Vörösmarty utca 20. szám alatti kertjében, itt sem derül ki, mi történt később, netán most is ott pihennek? Az elhunytak között volt kórházi halott is.

1944. december 19-én a Rulikowskiban temették Ópalotai János Pintér József 47 éves cipészt, volt Tisza Kálmán tér 2. szám alatti lakost és kilenc ismeretlen katonát, akik 1944. október 12-én lövéses sérülésekben haltak meg és ideiglenesen lettek eltemetve a Szent János utca 46. szám alatti udvarban. Pintérral együtt még 13 katona volt eltemetve, közülük négyet december 9-én exhumáltak és agnoszkáltak, majd a többieket, tíz személyt, december 29-én exhumáltak és temettek el. Pintér zsoldkönyvét és keresztlevelét megtalálták, egy kis feljegyzés-

ből pedig úgy látszik, hogy kilencből az egyik katona Esztergomba való volt.

Ebben az évben jelenik meg a „sárga májsorvadás”, valószínűleg vírusos májgyulladás.

1945-ben már szaporodnak a járványos betegségek, diftériában öt kisgyermek hal meg – három kislány és két kisfiú. Akad vérhas és hastífusz, sőt az orosz fogságból hazatérő magyar és német katonák között számos a kiütéses vagy fejtífuszos. Ugyan ezek a betegek, mint az „éhezés” miatt elpusztultak, kórházban halnak meg. Nem egy esetben „ismeretlen” a német vagy magyar hadifogoly, mert mire kórházba kerül, már önkívületi állapotban van... A volt hadifoglyok aztán érkeznek még 1946-ban is, ők már a köz- és járványkórházban élik utolsó napjaikat, immár a halálok legtöbbször szívelégtelenség vagy tüdőgyulladás. Kiütéses és hastífusz még akad 1947-ben is, hazatérőknél. Ebben az évben egy 12 éves kislány hal meg veszettségben, dernai lakos, de Váradon temetik.

A kiütéses tífusz még 1948-ban is járványos, hiszen 50 éves nő, valamint 2, 24, 27, 42 és 45 éves férfi hal meg ebben a betegségben. Torokgyíkban pedig 18 éves fiatalember és 3 éves gyermek.

Érdekes színfolt, hogy 1950-ben még van szegényház, hiszen ott hal meg néhány ápolat végelgyengülésben.

A Historia domus üres lapjai sajnos nem tudósítanak a második félévszázad eseményeiről. Egyetlen feljegyzés van, amely arról tudósít, hogy 1955. április 5-én Zitsmann Ferencet – apát – nevezték ki plébánosnak Varjú Benő c. apát halála után.

A hallgatásnak gondolom politikai okai lehetnek, bár ha egyházi híreket vetettek volna papírra, no meg néhány időjárás érdeklődést, a háború után a balkáni gerlék és a fákat pusztító amerikai hernyó vagy kolorádó bogár megjelenését, akkor is dokumentumot jelentene a vaskos kötet a jövő kutatóinak.

Keresztelések

	Össz.	Fiú				Lány		
1951	71	35	34	1	36	35	1	
1952	85	43	40	3	42	41	1	
1953	107	55	52	3	52	48	4	
1954	78	32	30	2	46	45	1	
1955	98	51	50	1	47	47	–	
1956	101	50	49	1	51	51	–	
1957	81	45	44	1	36	36	–	
1958	86	48	48	–	38	38	–	
1959	67	34	34	–	33	32	1	
1960	72	42	42	–	30	30	–	
Össz:	846	435	423	12	411	403	8	

Keresztnevek

Fiú: László, István, Ferenc, Sándor, József, Zoltán, János, György, Péter, Tibor.

Lány: Mária, Katalin, Anna, Erzsébet, Éva, Ildikó, Ilona, Ibolya, Margit, Julianna.

Divatba jönnek a magyar nevek, így Alpár, Emőke, Enikő, Csilla, Gyöngyvér, Hajnal.

Egybekelések

1951	24
1952	22
1953	21
1954	23
1955	31
1956	19
1957	50
1958	49
1959	32
1960	35
Össz:	306

Temetések

	Férfi	Átlagéletkor	Nő	Átlagéletkor	Össz.
1951	38	60 év	47	59 év	85
1952	31	50	44	56	75
1953	33	59	49	67	82
1954	35	48	57	59	92
1955	37	60	50	64	87
1956	30	48	55	60	85
1957	33	56	51	68	84
1958	31	62	50	63	81
1959	30	59	60	64	90
1960	41	59	49	71	90
Össz:	339	–	512	–	851

Korcsoportok

	0–1 év		1–10 év		11–20 év		21–30 év		31–40 év		41–50 év	
1951	2	3	1	1	–	1	1	–	–	3	4	1
1952	4	6	2	–	1	1	–	–	1	1	4	4
1953	1	2	1	–	–	–	–	2	3	2	3	2
1954	5	6	3	1	–	–	1	1	–	1	5	6
1955	3	3	–	1	–	–	–	2	3	1	2	4
1956	5	5	1	2	–	–	2	–	–	1	5	2
1957	4	–	2	1	–	–	–	–	–	–	–	5
1958	2	1	–	1	–	2	2	–	1	–	1	5
1959	1	4	2	2	–	–	–	–	2	1	3	3
1960	5	1	–	–	–	–	2	–	1	–	2	1
Össz:	32	31	12	9	1	4	8	5	11	10	29	33

	51–60 év		61–70 év		71–80 év		81–90 év		91–100 év	
1951	5	6	9	8	13	11	3	12	–	1
1952	3	5	10	9	2	13	4	5	–	–
1953	4	4	9	9	9	12	3	11	–	5
1954	7	9	5	7	5	16	3	8	1	2
1955	3	2	12	12	10	12	4	11	–	2

1956	4	8	4	11	6	20	3	6	–	–
1957	5	10	11	9	8	14	2	10	1	2
1958	4	4	4	10	15	19	2	6	–	2
1959	4	6	7	12	6	20	5	10	–	2
1960	8	6	6	9	10	19	6	12	1	1
Össz:	47	60	77	96	84	156	35	91	3	17

Halálokok betegcsoportok szerint

	Légzőszerv		Szív		Emésztőszerv		Ideg		Vese	
1951	5	4	7	8	5	2	7	11	3	–
1952	4	6	5	7	3	7	4	8	–	–
1953	6	4	10	14	3	–	1	4	2	2
1954	3	8	5	14	3	5	5	7	1	–
1955	3	6	8	11	4	2	5	10	1	1
1956	2	3	10	11	2	2	6	10	1	1
1957	4	3	7	14	–	–	7	9	1	1
1958	1	2	9	7	2	2	6	8	1	1
1959	2	3	5	4	1	–	3	10	1	3
1960	2	4	9	6	1	–	5	11	1	–
Össz:	32	43	75	96	24	20	49	88	12	9

Ebben az évtizedben már tisztán látható az antibiotikumok haszna, hiszen már nem „divat” tüdőgyulladásban, bélhurutban, vesegyulladásban, hashártyagyulladásban meghalni. Ellenben megemelkedett a hirtelen szívhalál és az agyi érkatasztrófa – agyvérzés és agytrombózis számaránya, valamint az idült máj-betegségek miatti halálozás.

	Daganat		Baleset		Tbc		Fertőző		Egyéb	
1951	5	6	–	–	2	2	–	1	4	13
1952	4	5	3	1	5	3	–	–	3	7
1953	6	7	1	1	4	2	–	–	–	15
1954	4	5	2	3	6	1	2	3	4	11
1955	8	10	3	–	2	1	1	–	2	9

1956	3	10	-	2	3	-	1	-	2	16
1957	3	8	-	1	2	3	3	1	6	11
1958	3	15	-	2	2	-	1	3	6	10
1959	7	12	1	1	-	2	3	1	7	24
1960	11	8	3	-	-	-	-	1	9	19
Össz:	54	86	13	11	26	14	11	10	43	135

Ebben az évtizedben egyre gyakoribb a daganatos megbetegedés miatti halálozás, ellenben csökken a tbc és fertőző betegségek okozta. A megmaradt esetek jó része az influenza és a járványos májgyulladás miatt történtek.

1955-ben 88 éves korában, október 22-én meghal Komzsik Alajos vállalkozó végelgyengülésben, a Rimanóczy utca 7. szám alatti lakásában. Vele eltűnik egy legendás korszak, hiszen a fürdők bérlője volt évtizedeken át a monarchia idejétől kezdve.

1953-ban az utolsó gyermekparalízis járvány idején egy kislány belehal abba a betegségbe, amely ellen aztán 1960 óta eredményes oltás létezik. Elszórt esetek még vannak, így 1957-ben egy 3 éves kislány hal meg.

1955-ben egy középkorú férfi nikotinmérgezésben hal meg.

1957-ben nevezik először a „vészes sárgaságot” vírusosnak, valószínű nagyobb járvány lehetett, mert 10 éves iskolás és 60 éves férfi, valamint 64 éves nő is elpusztult ebben a betegségben, s a következő években is akad néhány eset.

1959-ben már kötelező a védőoltás diftéria – torokgyík ellen, mégis ebben a súlyos betegségben hal meg egy esztendő és egy hároméves kisfiú – valószínűleg valamilyen okból nem voltak beoltva.

Keresztelések

	Össz.		Fiú		Lány	
1961	62	27	27	-	35	35
1962	41	20	20	-	21	21
1963	66	35	35	-	31	31

1964	50	28	28	–	22	22	–
1965	50	24	24	–	26	26	–
1966	54	31	31	–	23	23	–
1967	66	35	35	–	31	31	–
1968	100	51	51	–	49	49	–
1969	90	41	41	–	49	49	–
1970	81	39	39	–	42	42	–
Össz:	660	331	331	–	329	329	–

Legkedveltebb keresztnevek:

Férfi: István, László, Attila, Sándor, János, Tibor, József, Zoltán, György, Miklós.

Női: Anna, Ildikó, Edit, Mária, Éva, Erzsébet, Katalin, Enikő, Márta, Julianna.

Ebben az évtizedben tűnt fel számomra először az igen sok román nemzetiségű római katolikus keresztelés, ami lényegében a görög katolikus vallás erőszakos megszüntetése utáni reakció. Érdekes módon a folyamat tovább tart, mert ma is van számos román család, aki az egyházközséghez tartozónak vallja magát, úgymond „megszokták” és megszerették a templomot és a magyar szertartással is megbarátkoztak, annak ellenére, hogy már van saját templomuk és lelkészük.

Egybekelések

1961	28
1962	24
1963	29
1964	19
1965	20
1966	24
1967	20
1968	21
1969	19
1970	24
Össz:	228

Temetések

	Férfi	Átlagéletkor	Nő	Átlagéletkor	Össz.
1961	35	57 év	59	65 év	94
1962	33	60	55	67	88
1963	35	70	51	73	86
1964	31	70	61	66	92
1965	23	61	32	72	55
1966	31	62	54	71	85
1967	29	62	70	72	99
1968	38	59	50	73	88
1969	52	59	82	70	134
1970	52	66	58	70	110
Össz:	359	–	572	–	931

Ebben az évtizedben a váradi zenei élet egyik nagyszónóját temették. 1964. június 9-én 78 éves korában halt meg Fischer né Szalay Stefánia, aranykoszorús zenetanárnő végelgyengülésben. Évtizedekig tanította a tehetséges fiatalokat.

Korcsoportok

	0–1 év		1–10 év		11–20 év		21–30 év		31–40 év		41–50 év	
1961	4	1	1	1	–	–	–	–	–	1	1	6
1962	3	2	2	1	1	–	–	–	1	3	2	1
1963	1	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	2
1964	–	3	–	1	–	–	–	–	1	–	1	4
1965	2	–	1	–	–	–	–	–	–	–	2	4
1966	1	–	–	1	1	–	–	–	2	–	1	4
1967	3	1	–	–	–	–	–	–	–	–	2	6
1968	3	1	1	–	–	–	1	–	1	2	1	1
1969	4	1	–	–	–	–	1	–	2	5	4	3
1970	1	1	–	1	–	–	–	–	4	–	4	5
Össz:	22	10	5	5	2	–	2	–	11	12	18	36

	51–60 év		61–70 év		71–80 év		81–90 év		91–100 év	
1961	7	8	12	12	7	19	3	10	–	1
1962	1	8	5	11	9	10	9	17	–	2
1963	4	7	8	7	16	18	6	15	–	1
1964	4	9	7	12	15	17	3	13	–	2
1965	4	1	3	8	6	9	5	7	–	3
1966	3	3	12	12	7	18	4	15	–	1
1967	3	4	7	11	9	21	4	23	1	4
1968	7	2	9	12	9	12	6	18	–	2
1969	9	3	16	19	10	33	6	14	–	4
1970	6	5	10	12	21	18	5	14	1	2
Össz:	48	50	89	116	109	175	51	146	2	22

Halálokok betegcsoportok szerint

	Légzőszerv		Szív		Emésztőszerv		Ideg		Vese	
1961	2	3	11	8	3	2	4	15	1	–
1962	3	2	7	7	2	2	4	15	1	2
1963	–	–	8	3	2	1	5	10	–	–
1964	2	5	10	10	1	4	6	8	1	–
1965	1	1	5	5	1	1	2	3	2	–
1966	1	4	10	4	2	3	5	13	1	–
1967	3	2	5	9	–	3	5	12	1	–
1968	3	4	6	8	–	3	8	9	–	–
1969	3	3	10	15	–	5	6	12	4	–
1970	–	–	17	12	2	2	6	13	–	1
Össz:	18	24	89	81	13	26	51	110	11	3

	Daganat		Baleset		Tbc		Fertőző		Egyéb	
1961	10	11	–	2	–	1	–	1	4	16
1962	1	3	3	1	–	–	–	3	12	20
1963	8	9	–	1	1	–	–	–	11	27
1964	4	6	1	2	–	2	–	–	6	24
1965	2	9	–	2	2	1	–	–	8	10

1966	4	4	2	4	4	-	-	-	6	22
1967	6	15	1	1	1	-	-	1	7	27
1968	13	3	2	3	1	-	-	-	5	20
1969	10	15	10	2	1	1	-	-	8	29
1970	13	11	3	3	1	-	2	-	8	16
Össz:	71	86	22	21	7	5	2	5	75	211

Ritkán a járványos májgyulladás a fertőző halálozás oka és 1961-ben egy 8 éves kislány lesz torokgyík áldozata.

A balesetek között vezetnek a közúti balesetek – autó, vonat és villamos gázolás, valamint a gépkocsikban utazók halála.

1970. február 4-én zuhant le kemény hidegben és hóvihárban a Bukarestből Váradra tartó repülőgép a Nyugati Szigethegység felett. Bár több túlélő is volt, sebesülten fagyhalált szenvedtek, mire megtalálták őket; csak egy fiatal férfi élte túl a megpróbáltatásokat. Az áldozatok egyikét a váradolaszi anyakönyvben találjuk. Emlékszem, még a kilencvenes évek elején is lehetett műanyag- és fémroncsokat találni a Fehér Köveknél...

Keresztelések

	Össz.	Fiú			Lány		
1971	83	39	39	-	44	44	--
1972	66	33	33	-	33	33	--
1973	63	32	30	2	31	30	1
1974	69	34	34	-	35	35	-
1975	73	46	45	1	27	26	1
1976	77	48	48	-	29	29	--
1977	77	41	41	-	36	36	-
1978	62	36	36	-	26	26	-
1979	72	34	34	-	38	38	-
1980	56	27	27	-	29	29	-
Össz:	698	370	367	3	328	326	2

Kedvelt keresztnévek:

Férfi: István, Sándor, Attila, Zoltán, László, Zsolt, János, József, Csaba, Levente.

Női: Andrea, Krisztina, Mária, Anna, Katalin, Ildikó, Enikő, Mónika, Éva, Ilona.

Számos lefordíthatatlan név jelenik meg ebben az évtizedben. Így Álmos, Örs, Dávid, Zsombor, valamint Imola, Tímea, Noémi, Kinga.

Érdekesnek találtam, hogy megtörtént, egy családból több gyermeket is keresztelnek egyszerre. Egyúttal gyakori a román nemzetiségűek jelenléte mindhárom szolgálatban.

Egybekelések

1971	15
1972	24
1973	22
1974	34
1975	17
1976	30
1977	19
1978	24
1979	24
1980	16
Össz:	225

Temetések

	Férfi	Átlagéletkor	Nő	Átlagéletkor	Össz.
1971	34	64 év	67	73 év	101
1972	36	68	68	73	104
1973	56	66	68	70	124
1974	47	64	69	69	116
1975	48	69	77	72	125
1976	52	63	77	72	129

1977	44	65	61	72	105
1978	45	67	56	72	101
1979	52	67	62	71	114
1980	46	67	84	72	130
Össz.:	460	660	679	716	1149

Ebben a tíz esztendőben három száz évet betöltött idős aszszonyt temettek, 1973-ban egy 103 évest, 1974 és 1979-ben egy-egy 100 esztendőst.

1979. január 20-án halt meg cukorbetegségben Zitmann Ferenc váradoszi apátplébános 78 éves korában.

Ugyanaz év szeptember 20-án 91 évesen, végelgyengülésben távozott a másvilágra Maczalik Alfréd festőművész.

Korcsoportok

	0–1 év		1–10 év		11–20 év		21–30 év		31–40 év		41–50 év	
1971	–	1	1	–	2	–	–	–	1	–	3	3
1972	–	–	–	–	–	–	1	–	–	1	2	2
1973	–	–	–	1	–	1	1	–	3	1	2	–
1974	–	–	1	–	–	1	–	1	3	–	3	1
1975	1	–	1	–	–	1	–	–	–	2	1	1
1976	4	–	–	1	1	–	–	–	–	–	2	7
1977	–	1	–	–	1	–	1	1	–	1	2	3
1978	–	1	–	–	–	–	3	1	2	–	1	–
1979	–	–	1	–	2	–	1	2	1	1	3	3
1980	–	1	–	–	1	1	1	–	1	–	4	2
Össz.:	5	4	4	2	7	4	8	5	11	6	23	22

	51–60 év		61–70 év		71–80 év		81–90 év		91–100 év		101– év	
1971	4	6	11	9	9	26	3	17	–	5	–	–
1972	6	5	9	14	11	29	7	13	–	4	–	–
1973	9	5	17	12	13	26	10	19	1	2	–	1
1974	8	5	12	21	11	25	9	11	–	4	–	–
1975	2	5	15	12	19	32	8	18	1	6	–	–

1976	10	7	10	8	14	26	11	25	-	3	-	-
1977	10	2	11	10	14	25	4	17	1	1	-	-
1978	6	7	9	7	17	22	7	16	-	2	-	-
1979	4	2	7	11	24	23	7	13	2	7	-	-
1980	5	6	14	20	11	27	8	24	1	3	-	-
Össz.:	64	50	115	124	143	261	74	173	6	37	-	1

Halálokok betegségcsoportok szerint

	Légzőszerv		Szív		Emésztőszerv		Ideg		Vese	
1971	2	2	6	9	2	3	9	12	-	-
1972	1	4	12	15	4	2	4	14	1	-
1973	6	3	14	16	3	2	8	12	2	-
1974	2	4	11	12	2	1	8	15	1	4
1975	2	-	10	17	1	3	13	14	1	1
1976	3	2	8	9	2	4	8	15	-	1
1977	3	1	10	8	-	3	4	14	1	1
1978	1	2	18	11	1	-	4	9	-	1
1979	5	2	14	19	5	3	11	11	-	1
1980	5	6	12	15	1	6	9	21	1	2
Össz.:	30	26	115	131	21	27	78	137	7	11

	Daganat		Baleset		Tbc		Fertőző		Egyéb	
1971	6	11	2	1	-	-	1	-	6	29
1972	5	11	2	2	-	-	-	-	7	20
1973	14	10	2	2	3	-	-	1	4	22
1974	12	16	5	3	-	-	-	-	6	14
1975	10	13	3	2	-	1	-	-	8	26
1976	10	16	4	1	1	-	-	-	16	29
1977	10	9	2	2	2	-	-	-	12	23
1978	9	13	5	2	2	1	-	-	5	17
1979	7	12	4	2	1	-	-	-	5	12
1980	14	18	2	4	-	-	1	1	1	11
Össz.:	97	129	31	21	9	2	2	2	70	203

Szembeötlő a daganatos megbetegedések növekedése, ám a tbc már nem jelentős, az elhunytak is jórészt időskorú, régi tüdőbetegek. A fertőző betegségek is nagyon visszaszorultak, mindössze influenza és vírusos májgyulladás okoz elhalálózást.

Keresztelések							
	Össz.	Fiú			Lány		
1981	72	32	32	–	40	40	–
1982	40	22	22	–	18	18	–
1983	44	20	20	–	24	24	–
1984	40	20	18	2	20	20	–
1985	40	20	20	–	20	20	–
1986	80	49	49	–	31	31	–
1987	57	30	30	–	27	27	–
1988	51	25	25	–	26	26	–
1989	52	21	21	–	31	31	–
1990	61	31	31	–	30	30	–
Össz:	537	270	268	2	267	267	–

Leggyakoribb keresztnévek

Férfi: István, Attila, Zoltán, Sándor, László, Levente, Tamás, Csaba, Tibor, József.

Női: Noémi, Andrea, Tímea, Krisztina, Mónika, Anna, Melinda, Brigitta, Katalin, Éva.

Megjelenik még Hunor, Lehel, Gergő, Huba, Boglárka és a nyugati országokban honos keresztnévek.

Egybekelések

1981	21
1982	20
1983	24
1984	16
1985	22

1986	27
1987	35
1988	30
1989	40
1990	27
Össz:	262

Temetések

	Férfi	Átlagéletkor	Nő	Átlagéletkor	Össz.
1981	46	65 év	66	70 év	112
1982	41	63	59	71	100
1983	34	64	59	73	93
1984	47	65	72	75	119
1985	43	65	54	74	97
1986	44	61	56	74	100
1987	55	59	52	71	107
1988	39	64	50	74	89
1989	50	71	66	75	116
1990	31	61	38	73	69
Össz:	430	–	572	–	1002

Korcsoportok

	0–1 év		1–10 év		11–20 év		21–30 év		31–40 év		41–50 év	
1981	2	1	–	–	1	–	–	2	1	1	2	–
1982	–	–	–	–	–	1	–	1	2	–	6	–
1983	–	1	–	–	–	1	–	–	2	–	4	1
1984	1	1	–	–	–	–	–	–	2	1	2	1
1985	1	–	–	–	–	1	2	–	–	–	4	2
1986	1	2	–	–	–	1	2	–	1	–	4	–
1987	3	–	–	–	–	–	1	–	2	–	8	2
1988	1	–	–	1	–	–	2	1	–	–	3	–
1989	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	1
1990	2	2	–	–	–	–	–	–	–	–	7	1
Össz:	11	7	–	1	1	4	7	4	10	2	43	8

	51–60 év		61–70 év		71–80 év		81–90 év		91–100 év	
1981	3	5	12	17	15	25	9	12	1	3
1982	4	2	8	9	16	30	4	13	1	3
1983	4	3	9	11	10	20	3	21	2	1
1984	9	4	14	9	12	28	5	22	2	6
1985	6	6	6	3	18	20	5	18	1	4
1986	8	2	12	6	12	20	3	23	1	2
1987	6	6	11	5	15	22	9	16	–	1
1988	4	6	10	4	15	20	4	14	–	4
1989	6	2	14	16	14	22	13	22	–	3
1990	5	1	5	7	8	10	2	13	2	4
Össz:	55	37	101	87	135	217	57	174	10	31

1988-ban halt meg egy 100 éves idős asszony.

Sajnos csak 44 évet élt Tőke Csaba, a kitűnő újságíró, aki 1990. május 8-án agyvérzésben, hirtelen halállal költözött a másvilágra.

Ebben az évtizedben százalékarányban elég magas a balesetek és öngyilkosságok száma. Mind férfiak, mind nők gyakran közúti és munkabalesetek áldozatai.

Ciánmérgezésben 1983-ban meghalt egy 35 éves férfi, öngyilkossági céllal, nem balesetben.

Az évtized második felében úgy tűnik „divatba” jött az ablakból való kiugrás – valószínű erre az öngyilkossági módra csábított az egyre több magas épület.

Halálokok betegcsoportok szerint

	Légzőszerv		Szív		Emésztőszerv		Ideg		Vese	
1981	8	6	13	16	1	2	2	14	2	1
1982	1	5	16	22	–	1	4	13	1	–
1983	4	1	7	26	–	2	8	9	–	1
1984	3	5	17	29	3	2	7	20	2	–
1985	1	2	16	19	4	5	6	14	3	–

EMA-PBMET

1986	3	4	13	20	6	2	3	12	–	2
1987	4	3	16	21	5	6	10	9	–	3
1988	1	2	15	20	2	1	7	12	–	1
1989	4	5	15	18	3	6	9	16	1	–
1990	2	1	9	14	2	–	5	12	–	–
Össz:	31	34	137	205	26	27	61	131	9	8

	Daganat		Baleset		Tbc		Fertőző		Egyéb	
1981	9	11	2	2	–	–	–	–	9	14
1982	11	11	6	1	–	–	–	–	2	6
1983	6	10	5	4	1	–	1	–	2	6
1984	10	10	1	–	–	–	–	–	4	6
1985	7	5	4	3	–	1	1	–	1	5
1986	12	12	4	1	–	–	–	–	3	3
1987	13	5	5	–	–	1	–	–	2	4
1988	7	9	–	2	1	1	–	–	6	2
1989	11	12	4	1	1	1	–	1	1	6
1990	8	1	2	2	–	–	–	–	3	8
Össz:	94	86	33	16	3	4	2	1	34	60

Keresztelések

	Össz.	Fiú			Lány		
1991	49	26	26	–	23	23	–
1992	45	18	18	–	27	27	–
1993	35	14	13	1	21	17	4
1994	39	17	14	3	22	21	1
1995	30	18	15	3	12	10	2
1996	27	15	14	1	12	8	4
1997	27	13	12	1	14	13	1
1998	31	14	11	3	17	15	2
1999	29	14	13	1	15	9	6
2000	25	12	10	2	13	13	–
Össz:	337	161	146	15	176	156	20

Feltűnő a törvénytelen gyermekek magas száma. A megjegyzésekből és a gyermekek keresztnévéből kitűnik, hogy az apa rendszerint távoli országból Váradra vetődött személy.

A kedvelt nevek listáját is nehéz volt összeállítani, mert döntők az idegen nevek, így szinte ahány gyermek, annyiféle név...

Gyakorisági sorrend:

Férfi: Róbert, István, Péter, Dávid, Csaba, Tamás, József, Tibor, János, Balázs.

Női: Tímea, Andrea, Brigitta, Anna, Kinga, Réka, Beáta, Edit, Hajnalka, Renáta.

Egybekelések

1991	28
1992	14
1993	12
1994	14
1995	18
1996	20
1997	11
1998	15
1999	9
2000	10
Össz:	151

Temetések

	Férfi	Átlagéletkor	Nő	Átlagéletkor	Össz.
1991	39	68 év	45	79 év	84
1992	34	66	52	77	86
1993	31	68	51	75	82
1994	32	65	41	78	73
1995	32	63	49	72	81
1996	33	64	55	75	88
1997	38	66	39	80	77

1998	30	70	38	78	68
1999	36	72	43	78	79
2000	14	71	43	78	57
Össz:	319	–	456	–	775

Ebben a periódusban mindössze két 100 éves asszonyt temettek, egyiket 1991-ben, a másikat 2000-ben.

Szomorúan olvastam Bokor András 44 éves újságíró nevét, aki 1994. június 30-án az immár oly ritkán végzetes tüdőgyulladásban halt meg.

Az átlagéletkor immár közelít a fejlettebb országokéhoz, ám még mindig messze elmarad a skandináviai és japán átlagtól. Itt is beigazolódik, hogy a nők tovább élnek, mert több a 80–90 éves elhunyt, mint a férfiak között. A korcsoportokat figyelembe véve is kiderül, hogy már csecsemőkortól magasabb a halandóság közöttük.

Betegségcsoportok szerint értékelve az adatokat, kiderül, hogy a fertőző betegségeket már sikerült féken tartani, tbc-ben is csak tüdőbajosok halnak, nincs már agyhártya- és hashártyagyulladás, vagy csontszú miatti elhalálozás. Vezető halálok immár a szívbaj, főleg a hirtelen szívhalál, valamint az agyi ér-katasztrófák. A rosszindulatú daganatok száma továbbra is magas.

Korcsoportok

	0–1 év		1–10 év		11–20 év		21–30 év		31–40 év		41–50 év	
1991	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	4	1
1992	1	–	–	–	1	–	–	–	–	2	2	–
1993	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	5	–
1994	1	–	–	–	–	–	1	–	2	–	3	2
1995	–	1	–	–	–	–	1	–	2	–	6	4
1996	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	7	2
1997	1	–	–	–	1	–	–	–	2	–	4	–

EMA-PBMET

1998	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	1
1999	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
2000	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	1	1
Össz:	3	1	-	-	4	-	3	-	6	4	35	11

	51-60 év		61-70 év		71-80 év		81-90 év		91-100 év	
1991	6	1	5	6	16	13	7	22	-	2
1992	4	6	8	4	12	12	5	25	1	3
1993	6	1	6	11	6	17	7	18	1	3
1994	5	-	6	6	4	13	8	13	2	7
1995	4	6	4	3	11	17	3	13	1	5
1996	3	5	12	8	9	12	1	23	1	6
1997	4	2	9	5	8	11	7	16	2	5
1998	2	3	9	4	9	13	6	8	2	9
1999	6	2	3	6	15	15	9	18	1	2
2000	-	2	2	4	8	15	1	13	1	17
Össz:	40	28	64	57	98	138	54	169	12	48

Halálokok betegcsoportok szerint

	Légzőszerv		Szív		Emésztőszerv		Ideg		Vese	
1991	2	3	11	10	3	5	9	6	-	1
1992	3	3	16	12	1	4	5	12	1	-
1993	-	1	9	16	4	2	3	12	1	-
1994	3	1	10	13	4	1	1	6	1	-
1995	3	3	12	13	5	2	3	8	-	-
1996	3	1	10	20	2	3	6	10	-	2
1997	3	1	14	9	3	1	5	10	-	-
1998	1	-	7	9	3	1	7	8	1	-
1999	1	-	10	12	1	1	7	8	-	1
2000	-	-	5	19	-	1	1	5	1	-
Össz:	19	13	104	133	26	21	47	85	5	4

	Daganat		Baleset		Tbc		Fertőző		Egyéb	
1991	8	4	2	4	-	-	-	-	4	12
1992	3	3	1	4	-	-	-	-	4	14
1993	9	6	-	1	1	-	-	-	4	13
1994	2	4	2	2	-	-	-	-	9	14
1995	1	10	2	-	1	-	-	-	5	13
1996	7	5	1	1	-	-	-	-	4	13
1997	6	5	2	1	-	-	-	-	5	12
1998	3	7	-	-	1	-	-	-	7	13
1999	3	9	5	-	-	-	-	-	9	12
2000	2	3	1	3	-	-	-	-	4	12
Össz:	44	56	16	16	3	-	-	-	55	128

Kereszteltek 1901–2000 között

	Össz.	Fiú			Lány		
1901–10	2585	1341	1065	276	1244	963	281
1911–20	2589	1313	1016	297	1276	1009	267
1921–30	1534	767	598	169	767	619	148
1931–40	971	493	378	115	478	394	84
1941–50	1225	614	547	67	611	568	43
1951–60	846	435	423	12	411	403	8
1961–70	660	331	331	-	329	329	-
1971–80	698	370	367	3	328	326	2
1981–90	537	270	268	2	267	267	-
1991–2000	337	161	146	15	176	156	20
Össz:	11982	6095	5139	956	5887	5034	853

Egybekelések

1901–10	–
1911–16	–
1917–20	336
1921–30	510
1931–40	579
1941–50	455
1951–60	306
1961–70	228
1971–80	225
1981–90	262
1991–2000	151
Össz:	3052

Temetések

	Férfi	Nő	Össz.
1901–10	1420	1336	2756
1911–20	1663	1836	3499
1921–30	1121	1177	2298
1931–40	778	884	1662
1941–50	701	773	1474
1951–60	339	512	851
1961–70	359	572	931
1971–80	460	689	1149
1981–90	430	572	1002
1991–2000	319	456	775
Össz.:	7590	8807	16397

Korcsoportok

	0–1 év		1–10 év		11–20 év		21–30 év		31–40 év	
1901–10	278	216	169	145	74	110	119	139	129	110
1911–20	317	268	208	229	114	142	127	207	139	146
1921–30	163	123	88	77	57	67	112	116	112	105

EMA-PBMET

1931-40	83	70	33	37	44	43	73	81	67	80
1941-50	78	48	35	28	22	18	64	57	81	68
1951-60	32	31	12	9	1	4	8	5	11	10
1961-70	22	10	5	5	2	-	2	-	11	12
1971-80	5	4	4	2	7	4	8	5	11	6
1981-90	11	7	-	-	1	4	7	4	10	2
1991-2000	3	1	-	-	4	-	3	-	6	4
Össz.:	992	778	554	532	326	392	523	614	577	543

	41-50 év		51-60 év		61-70 év		71-80 év	
1901-10	190	129	165	118	156	131	109	157
1911-20	157	163	192	176	196	195	158	189
1921-30	126	101	136	151	173	192	120	168
1931-40	86	91	116	124	117	118	124	148
1941-50	96	86	80	105	113	131	91	136
1951-60	29	33	47	60	77	96	84	156
1961-70	18	36	48	50	89	116	109	175
1971-80	23	22	64	50	115	124	143	261
1981-90	43	8	55	37	101	87	135	217
1991-2000	35	11	40	28	64	57	98	138
Össz.:	803	680	943	899	1201	1247	1171	1745

	81-90 év		91-100 év		101-110 év		111-120 év	
1901-10	27	73	3	8	1	-	-	-
1911-20	51	104	3	14	-	3	1	-
1921-30	29	67	4	10	1	-	-	-
1931-40	33	82	2	10	-	-	-	-
1941-50	37	90	4	5	-	1	-	-
1951-60	35	91	3	17	-	-	-	-
1961-70	51	146	2	22	-	-	-	-
1971-80	74	173	6	37	-	1	-	-
1981-90	57	174	10	31	-	-	-	-
1991-2000	54	169	12	48	-	-	-	-
Össz.:	448	1169	49	202	2	5	1	-

Halálokok betegségcsoportok szerint

	Légzőszerv		Szív		Emésztőszerv		Ideg		Vese	
1901–10	267	203	103	95	185	138	181	127	49	55
1911–20	289	303	101	133	180	194	178	148	61	64
1921–30	130	138	125	143	106	92	166	129	54	52
1931–40	88	78	144	144	77	68	114	118	18	20
1941–50	58	42	158	154	50	43	99	103	12	14
1951–60	32	43	75	96	24	20	49	88	12	9
1961–70	18	24	89	81	13	26	51	110	11	3
1971–80	30	26	115	131	21	27	78	137	7	11
1981–90	31	34	137	205	26	27	61	131	9	8
1991–2000	19	13	104	133	26	21	47	85	5	4
Össz:	962	904	1151	1315	708	656	1024	1176	238	240
	Daganat		Baleset		Tbc		Fertőző		Egyéb	
1901–10	51	72	74	35	241	264	53	70	216	277
1911–20	66	100	78	45	310	350	90	102	310	397
1921–30	51	92	48	44	169	179	49	47	223	261
1931–40	56	90	32	27	95	98	25	23	129	218
1941–50	32	96	51	22	61	52	23	31	157	216
1951–60	54	86	13	11	26	14	11	10	43	135
1961–70	71	86	22	21	7	5	2	5	75	211
1971–80	97	129	31	21	9	2	2	2	70	203
1981–90	94	86	33	16	3	4	2	1	34	60
1991–2000	44	56	16	16	3	–	–	–	55	128
Össz:	616	893	398	258	924	968	257	291	1312	2106

(Elhangzott 2004. május 7-én)

Az olasz római katolikus plébániatemplom
– Szentlélek kiáradása

Könyvészet:

Dr. Fleisz János: *Nagyvárad története évszámokban.*

Váradolaszi Római Katolikus Egyház — *Historia domus.*

Váradolaszi Római Katolikus Egyház:

- Kereszteltek anyakönyve 1901–2000.
- Egybekeltek anyakönyve 1917–2000.
- Temetések anyakönyve 1901–2000.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
A középkori váradi vár	9
A várasfenesi Bélavár	24
Bélfenyér – Pusztuló magyarság a Fekete-Körös völgyében .	38
Köröskisjenő – Ősi település a Sebes-Körös völgyében	52
Szőlős a változó időben	61
„Se szebbet, se okosabbat, se gazdagabbat, se akármilyen dicséretre méltóbb személyt nálad kívül nem láttam” Történelmi fikció.....	84
Csak egy tollvonás volt bűne... ..	93
Emlékezés a váradi Rimanóczy családra	112
Adalékok a Sztaroveszky család történetéhez	153
„Emberi gyarlóságokkal Isten szolgálatában” – Csernák Béla (1875–1967)	170
Több mint kilencven esztendő tanúja	193
Egy élet története a huszadik század rendszerváltásainak sodrában	210
A huszadik század történelmének tükörcserepei.....	228
Tartalomjegyzék	289

A Partiumi füzetek kiskönyv-sorozatában eddig megjelent munkák:

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: **Bihar**
2. Kordics Imre: **Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben**
3. Péter I. Zoltán: **Félixfürdő**
4. Dánielisz Endre: **Nagyszalonta – városismertető**
5. Benedek Zoltán: **Nagykároly – református templom**
6. Bessenyei István: **Sarmaság**
7. **Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők** (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: **Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek**
9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: **Püspökfürdő**
10. Dánielisz Endre: **„Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”**
11. Bunyitay Vince – Fodor József: **Székesegyházi Bazilika – Nagyvárad**
12. Alexandru Pop: **Varadinum – a vizek határolta város és vár**
13. **A szabadságharc zászlaja alatt** (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: **Rajtuk taposunk – A Bánság útjai a 19. században**
15. Kupán Árpád: **Mezőtelegd iskolatörténete**
16. Csilik József: **István király Szent Jobbja és Szentjobb község története**
17. Emödi János: **Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból**
18. Szabó István: **Ottomány** (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: **Érsemjén** (kismonográfia)
20. **Turulmadaras emlékműveink** (gyűjteményes kötet)
21. Dr. Mózes Károly: **A nagyváradai egészségügyi oktatás történetéből**
22. **Rév, Erdély sziklakapuja**
23. **A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról**
24. Nánási Zoltán: **Dr. Andrássy Ernő az Érmellék utolsó polihisztora**
25. **Nagyvárad tudós püspökei**
26. György Irén: **Szalacs** (kismonográfia)
27. Antal Béla: **Biharpüspöki**
28. Balláné Bakó Erzsébet – Török Ferenc: **Albis** (kismonográfia)
29. Pásztai Ottó: **„Aki fényt hagyott maga után...”**
30. Péter I. Zoltán: **Nagyvárad római katolikus székesegyházai**
31. Kiss Kálmán: **Egri község** (kismonográfia)
32. Dr. Mózes Teréz: **A révi fazekasság monográfiája**
33. Emödi János – Varga Árpád: **Telegdi sírkövek, emléktáblák**
34. Jósa Pirooska: **Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál**
35. Dukrét Géza: **Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében**
36. Anzik Albert: **Livada – Sárközújlak**
37. Bozsóky Krestyán Ilona: **A temesvári iparoktatás kezdeteiről**
38. Dukrét Géza: **Hegyköz** (történeti monográfia)
39. Kormányos László: **Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején**

40. Dukrét Géza: **A bihari turizmus története**
41. Velcsov Margit: **Bartók Béla és Nagyszentmiklós**
42. Szilágyi József: **Tóti község monográfiája**
43. Kovács Rozália: **Érmihályfalvi temetők**
44. Dukrét Géza–Péter I. Zoltán: **Nagyvárad városismertető**
45. Kupán Árpád–Dukrét Géza: **1956 emlékezete Biharban**
46. **Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében.** Összeállította Thurzó Sándor
47. Kupán Árpád: **A mozi évszázada Nagyváradon**
48. Gavallér József: **Micske a helynevek tükrében**
49. Péter I. Zoltán: **Nagyvárad műemlék épületei**
50. **Nagyvárad ipartörténete**

